ISSN: 2149-7257

واریلیق

اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی

دوره دوم، شماره ۴، بهار ۱۳۹۵ ایکینجی دؤنم، سایی ۴، یاز ۱۳۹۵

وارلیق

اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی
ایکینجی دؤنم، سایی: ۴، یاز ۱۳۹۵ / دوره دوم، شماره:۴، بهار ۱۳۹۵

وارلیق
اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
قوروجو / موسس
پروفسور دوکتور جواد هیئت
امتیاز صاحیبی و مسئول مودورو
محمدرضا هیئت

یایین قورولو / شورای نویسندگان
عزیز محسنی، حسن مجیدزاده (ساوالان)، کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، اسماعیل هادی، حسن راشدی، علیرضا صرافی، حیدر بیات، اکبر آزاد، حسین محمدخانی گونئیلی، موسی رحیمی، محمدرضا قوچی، محمد عالم لبیب، پروانه ممدلی، ابراهیم آریقان، محمدرضا هیئت

دیل ادیتورلاری / ویراستارهای زبان
اینگیلیزجه/ انگلیسی: ناصر خاضع شاهگی
روسجا/روسی: دانشیار گلثوم کیللی

یازیشما آدرسی / آدرس مکاتبه: آنکارا اونیورسیته‌سی، دیل و تاریخ- جوغرافیا فاکولته‌سی، صحیه، آنکارا/ تورکیه، پوستا قوتوسو: ۱۴۰، محمدرضا هیئت.
تلفن: 09 13 538 281 (+90)
ایمیل: varliqdergisi@gmail.com
وب صحیفه‌سی/تارنما: www.varliq.net
باسیم اثوی / چاپخانه: بریکان مطبعه‌چیلیک
یایین تورو: یئرل سوره‌لی یایین
او .اس.د.ن / شاپا: ۲۱۴۹-۷۲۵۷

VARLIQ
Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi

Kurucu
Prof. Dr. Cevat HEYET

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
M. Rıza HEYET

Yayın Kurulu

Aziz MOHSENİ, Hasan Mecidzade SAVALAN, Kerim Meşruteçi SÖNMEZ, İsmail HADİ, Hasan RAŞİDİ, Alirıza SARRAFİ, Haydar BAYAT, Ekber AZAD, Hüseyin Muhammedhani GÜNEYLİ, Musa RAHİMİ, M. Rıza GOÇİ, Muhammed Alim LEBİB, Pervane MEMMEDLİ, İbrahim ARIKAN, M. Rıza HEYET

Dil Editörleri
İngilizce: Nasir ŞAHGÖLÜ
Rusça: Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ

Yazışma Adresi: M.Rıza Heyet, Ankara Ü., DTCF, Sıhhiye- Ankara/Türkiye, PK: 140

Telefon: (+90) 538 281 13 09

E-Posta: varliqdergisi@gmail.com

Web Sayfası: www.varliq.net

Basımevi: Berikan Matbaacılık

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

ISSN: 2149-7257

وارلیق
تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی

ایچینده‌کیلر / فهرست

سونوش / تقدیم - محمدرضا هیئت	۳
سخنرانی استاد کریم مشروطه‌چی در نخستین سالگرد درگذشت دکتر جواد هیئت	۵
گونئی آذربایجان و ایران‌دا یاشایان تورکلرین مدنی دورومالاری – حسن راشدی	۹
نظریه‌های تقی رفعت در باب نقد ادبی و نوآوری در شعر – دکتر شهرام پناهی خیاوی	۱۵
عالم اسلام: نگاهی بر چگونگی گذشته ایران – احمد آغا اوغلو	۳۹
روس ایمپراتورلوغوندا کی ایلک مسلمان روحانی اداره‌سی- سئوینج رهن‌الله	۵۵
تفکرات مشترک سقراط و یوسف خاص حاجب – عمر ائلچی‌اوغلو؛ حلمی اؤزدم	۶۵
شامانیزم و دین باستان تُرکان – پروفسور دکتر سعدالدین گؤمچ	۷۵
معنویات کؤرپوسو وارلیق درگیسی حاقّیندا دوشونجه‌لریم – دوکتور نزاکت اسماعیلووا	۸۱
وارلیق درگیسی‌نین ایکینجی دؤنمینه بیر ایشیق زولاغی – هادی قاراچای	۸۷
دویغو یوکلو مصراعلارلا تابلولار یارادان شاعیر: حبیب ساهر- دوکتور پروانه ممدلی	۹۱
بیلگه‌لیگین چاغداش اؤرنگی دوکتور حمید نطقی- محمدرضا هیئت	۱۰۵
زنجان‌ین دگرلی صنعتچیلریندن ایبی تارچی (ابراهیم مرادی)- محمد رزّاقی	۱۱۷
عاشیق ادبیاتی و ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین قورولوشو – عاشیق سلجوق شهبازی	۱۲۱
تورکجه داش‌باسما کیتابلاریندا فولکلورون ایزی – علی برازنده تورک	۱۲۷
واتیکان‌داکی الیازمانین حکایه‌سی: مارینو سانودو و اثری – محمد توتونجو	۱۳۵
خبرلر: آنکارا بیلیم‌یوردوندا ۶-جی تورکولوژی گونو توپلانتیسی	۱۳۹
اورمیه تکنیک بیلیم‌یوردوندا «وارلیق کیتاب سرگیسی»	۱۴۲
آبونه فورمو / فرم اشتراک مجله/ Abone Formu	۱۴۳
ایچینده‌کیلر (لاتین حرفلریله)	۱۴۴

وارلیق
VARLIQ
Dil Edebiyat ve Kültür Araşdırmaları Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 3-4
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سوٗنوش

• **محمدرضا هیئت**

دگرلی آراشدیرماجیلار و اوخوجولار،

وارلیق درگیسی‌نین یئنی دؤنمی‌نین دؤردونجو ساییسینی (۴-۱۷۶) سُونماقدان موتلولوق دویورق. الینیزده‌کی سایی ایله وارلیق درگیسی‌نین ایکینجی دؤنمی‌نین بیرینجی ایلی تاماملانمیش اولور. درگیمیزین بو ساییسیندا تورک دیلی، ادبیاتی و تاریخی، شعرده یئنی‌لیکچی‌لیک، قوتادغو بیلیک، شامانیزم، ادبی شخصیتلر و ایران‌دا تورکلرین کولتورل دورومو کیمی قونولارا یئر وئریلمیشدیر.

اوستاد کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، دوکتور جواد هیئت‌ین اؤلومونون بیرینجی ایل دؤنومو تؤره‌نینده‌کی چیخیشیندا، مرحومون طب و ادبیات آلانینداکی فعالیتلرینه توخوناراق، اونون یالنیز اورکلری تداوی ائتمه‌دیگینی، عینی زاماندا کؤنوللرین تداویسی ایله ده مشغول اولدوغونو ایفاده ائده‌رک، جواد هیئت‌ین ایران‌دا تورکلوک مسئله‌سینه باخیش آچیسی حاقیندا دا بیلگی وئریر. حسن راشدی گونئی آذربایجان و ایران‌دا یاشایان تورکلرین مدنی دورواملاری باشلیقلی مقاله‌سینده، ایران‌دا تورکلرین نفوسو، یاشادیغی بؤلگه‌لر، تورکجه‌نین آنایاسادا و اویقولاماداکی دورومو و موجود آیریمجیلیق سببی ایله توپلومداکی فاصله‌لرین گئده‌رک چوخالماسی کیمی قونولارا یئر وئرمیشدیر. دوکتور شهرام پناهی مقاله‌سینده تقی رفعت‌ین ادبی الشدیری قونوسونداکی گؤروشلرینی آیرینتیلی بیر شکیلده اینجه‌لرکن، او دؤنمده شعرده یئنی‌لیکچی‌لیک مسئله‌سی ایله باغلی فرقلی گؤروشلری و بو گروشلری تمثیل ائدن آخیملار و شخصیتلر آراسینداکی تارتیشمالاری اله آلمیشدیر.

احمد آغا اوغلو اسلام دونیاسی و ایران‌ین گئچمیشده‌کی دورومونا بیر باخیش موضوعلو یازیسیندا، قاجارلارین سون ایللرینده ایران‌ین سیاسی، توپلومسال و کولتورل دورومونو طرفسیز بیر شکیلده اینجه‌له‌میش و او دؤنمده‌کی تورکلر و فارسلار حاقیندا اؤنملی تثبیتلرده بولونموشدور. سئوینج رهن‌الله روس ایمپراتورلوغو دؤنمینده ایلک مسلمان روحانی اداره‌سی‌نین قورولوشو و روسلارین مسلمان دین آداملارینی اؤزونه باغیملی قیلماق و بو توپلوملارین گله‌جکده‌کی استقلال ایستکلرینی انگلله‌مک اوچون

بللی بیر دؤنمده دینی فعالیتلره ایذین وئردیگینی و بونون یول آچدیغی دورومو مقاله‌سینده ایشله‌میشدیر. عمر ائلچی‌اوغلو و حلمی اؤزمین اورتاق چالیشماسی اولان و محمدرضا محمدزاده طرفیندن فارسجایا چئوریلن مقاله‌ده، سقراط ایله قوتادغو بیلیگ‌ین یازاری یوسف خاص حاجب‌ین حکمت و تقوی ساحه‌سینده‌کی اورتاق گؤروشلری اینجه‌لنمیشدیر. اؤنجه‌کی ایکی بؤلومو وارلیق درگیسی‌نین قاباقکی ساییلاریندا یاییناتمیش اولان شامانیزم و تورکلرین اسکی اینانجی مقاله‌سی‌نین مولیفی پروفسور دوکتور سعدالدین گؤمچ، شامانیزم اینانجیندا یارادیلیش افسانه‌لری و فلسفه‌سینی اینجه‌له‌مگه چالیشمیشدیر.

وارلیق درگیسی اوزرینده آراشدیرمالار یاپان دوکتور نزاکت اسماعیلووانین مقاله‌سینده، اونون تهران‌دا اولدوغو مدّتده دوکتور جواد هیئت و درگی‌نین دیگر یازارلاری ایله گؤروشمه‌لریندن الده ائتدیگی تأثرات و دوشونجه‌لرینی مقاله‌سینده اله آلمیشدیر. هادی قاراچای، وارلیق درگیسی‌نین چئشیدلی آلانلاردا، اؤزللیکله ده اگیتیم و کیملیک مجادله‌سینده‌کی رولو حاقیندا بیلگی وئردیکدن سونرا، بو مجادله‌نین درگی‌نین ایکینجی دؤنمینده‌ده داوام ائتدیگینی، اوشاقلارا یؤنه‌لیک «تومورجوق» درگیسی‌نین ده چیخماسی ایله وارلیق درگیسی‌نین گئده‌رک گوجلندیگینی ایفاده ائتمیشدیر.

دوکتور پروانه ممدلی مقاله‌سینده حبیب ساهرین حیاتی و یارادیجیلیغینی، اونون تورکجه شعرده یئنیلیکلر گتیردیگینی و شعرلرینده‌کی تصویرلرله سانکی تابلولار یاراتدیغینی بلیرتمیشدیر. محمدرضا هیئت مقاله‌سینده مرحوم دوکتور حمید نطقی ایله خاطیره‌لرینه اشاره ائده‌رک، اونونلا آپاردیغی مصاحبه‌دن یولا چیخاراق چئشیدلی قونولارداکی گؤروشلرینی آچیقلایاراق، اونون بیلگه‌لیگین چاغداش اؤرنکلریندن بیری اولدوغونو گؤسترمگه چالیشمیشدیر. محمد رزاقی زنجان‌ین صنعتچیلریندن اولان و ایبی تارچی آدی ایله بیلینن ابراهیم مرادی‌نین حیاتی، اثرلری و فعالیتلری حاقیندا بیلگی وئریر. عاشیق سلجوق شهبازی مقاله‌سینده ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین قورولوش آشامالارینی، بو یولداکی چتینلیکلری و بیرلیگین گؤردویو و گؤره‌بیله‌جگی ایشلری قلمه آلمیشدیر. علی برازنده تورکجه داش‌باسما کیتابلاری اینجه‌له‌یه‌رک، سؤزلو ادبیاتلا ایلگیلی اثرلری و اثرلرین ایچینده‌کی رسیملری اؤرنکلری ایله تانیتماغا چالیشمیشدیر. محمد توتونجو مقاله‌سینده بوزقوردون تورک سمبولو اولاراق باتی قاپناقلاریندا ایلک دفعه ونیزلی سیاح مارینو سانودونون اثرینده یئر آلدیغی، بو اثرین ایسه میلادی ۱۴-جو یوز یازیلدیغی و اوراداکی رسیملرده بوزقورد رسمی‌نین بولوندوغو و تورکلری تمثیل ائتدیگی یازیلمیشدیر.

خبرلر قیسیمیندا ایسه، آنکارا اونیورسیته‌سینده گرچکلشن ۶-جی تورکولوژی گونو توپلانتیسی و اورمیه تکنیک اونیورسیته‌سینده دوزنله‌نن «وارلیق» آدبی کیتاب سرگیسی‌نین خبرلرینه یئر وئریلمیشدیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 5-8
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سخنرانی استاد کریم مشروطه‌چی در نخستین سالگرد درگذشت مرحوم دکتر جواد هیئت

به نام خدا

این خطّ جاده‌ها که به صحرا نوشته‌اند یاران رفته با قلم پا نوشته‌اند.

صائب تبریزی

استاد کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)

با سلام به حضور محترم حاضران در این مجلس محتشم.

یکی از پدیده‌های حیرت انگیز حیات، تنوع استعدادها، ذوق‌ها و گرایش‌های انسان‌ها به انواع بی‌شمار کسب و کار و پیشه‌هاست که هم مایه زیبایی و رنگانگی حیات است، و هم تأمین کنندهٔ نیازهای گوناگون افراد بشر و جامعه می‌باشد.

در میان این همه گرایش‌ها و جاذبه‌ها، ذوق و اشتیاق آموزش علم پزشکی، به ویژه جراحی قلب است که مرکز اصلی حیات فیزیکی ما بوده و نقش بیشتر و چشمگیرتری در حفظ و صیانت زندگی ما دارد. در شرایط کنونی که بنا به تصدیق مرحوم دکتر هیئت، مدرن‌ترین دستگاه‌های پزشکی و ماهرترین جراحان قلب، چشم و سایر اعضای بدن انسان در میهن ما موجود است، ممکن است بعضی‌ها قدر این‌ها را ندانند. ولی نسل ما که حیدربابای شهریار را خوانده است، می‌داند که این متخصصان شایسته، چه قدر ارزش والایی دارند. شهریار که در اواسط دههٔ چهل سفری به خشگناب می‌کند تا با مردم دهکده، به ویژه، هم مکتب‌های دوران کودکی خود تجدید دیدار کند، در قطعه دوم حیدربابا می‌گوید:

دئدیم بالا، او ممدسن نولوبدی؟
معلوم اولدی طیفیل جوان اؤلوبدی

نه وار، نه وار، بورنوندان قان گلیبدی
بیر یئل اسیر، باخیرسان ممدسن یوخ بو کتده بیر بورون قانی کسن یوخ

(از ممدسن خلیفه گرفتیم چون سراغ
گفتند مرد و بر دل مادر نهاد داغ
وای! از چه مرد؟ هیچ، به یک بار خون دماغ
بادی چو می‌وزد، قد سروی به باغ نیست در دهکده معالج یک خون دماغ نیست.)

بلی، شرایط زندگی در این پنجاه سال اخیر، پانصد برابر دوران پیش از آن متحول شده است، و ما باید شکرگزار باشیم و قدر و منزلت این پزشکان و متخصصان عزیز و ارجمند را بدانیم. به نظر من اگر پیامبران خدا، مأمور تزکیه، تربیت و حفظ سلامت روح بشر بودند، شاغلان در رشته‌های پزشکی نیز پیامبرانی هستند که مأمور حفظ صحت و سلامت تن ما می‌باشند. بی‌سبب نیست که در میان مردم، حرفهٔ پزشکی، بیشتر از سایر پیشه‌ها از حرمت و عزت و ارزش برخوردار است.

از صحبت همکاران محترم دکتر هیئت، در مورد خدمات و کارهای او در زمینه پزشکی و جراحی استفاده کردیم و لذت بردیم. ضمن عرض سپاس، بندهٔ ناچیز هم به امر دوست عزیزم دکتر شکیبا، اطاعت نموده به موضوع، از زاویه ادبیات نگاهی گذرا خواهم داشت. زیرا دکتر هیئت در عین حال، پژوهشگر و شیفته ادبیات و خود، زبانشناس شایسته‌ای هم بوده‌اند. وقتی از او پرسیدم: پیشهٔ پزشکی و جراحی، که هم تأمین کنندهٔ ارزش اجتماعی، و هم وسیلهٔ کسب درآمد بیشتری می‌باشد، چه عیبی داشت که شما به ادبیات روی آوردید؟ در پاسخ گفت: اگر در حرفهٔ پزشکی و جراحی می‌شود هزار نفر، دو هزار نفر را از مرگ زودرس نجات داد، با ادبیات می‌شود یک زبان را، یک ملت را احیا نمود.

تا جایی که از درس دوره‌های متوسطه به یاد دارم، قلب از نظر فیزیولوژی عضوی است صنوبری شکل و در طرف چپ سینه قرار دارد. اولین عضوی است که تکوّن می‌یابد، و آخرین عضوی است که از حرکت باز می‌ایستد. وظیفه‌اش خون رسانی به تمام اندام‌های بدن بوده، و حیات انسان در درجهٔ نخست بسته به فعالیت آن است.

پزشک در مقام انجام وظیفهٔ پزشکی، تنها با این عضو مادی و ملموس سروکار دارد. او صحت و سقم کارکرد طبیعی قلب را وارسی می‌کند و راهی برای بررسی مکنونات قلب بیمار ندارد. اما در ادبیات، «قلب» به عنوان مرکز عواطف و احساسات انسان شناخته می‌شود و قدما آن را در مقابل مغز که مرکز عقل است آورده‌اند و این معنی را مجازاً بر همهٔ جلوه‌های عواطف بشری اطلاق می‌کرده‌اند، و به دل، شخصیتی خاص بخشیده، آن را مخاطب قرار داده‌اند (لغت‌نامه دهخدا). البته این که مرکز ثبت و ضبط عواطف و احساسات انسان، در قلب و یا مغز او قرار دارد، بحث در این مورد، در صلاحیت متخصصان است، بنده به آنچه در عرف ادبیات معمول است، اشاره می‌کنم. نام قلب در ادبیات «دل» است و حافظ در ۳۰ مصرع عبارت «ای دل» را به کار برده است. از جمله:

- مژده ای دل که مسیحا نفسی می‌آید که از انفاس خوشش بوی کسی می‌آید

- غمناک نباید بود از طعن حسود ای دل شاید که چو وابینی، خیر تو در این باشد
- مژده ای دل، که دگر بار صبا باز آمد هدهد خوش خبر از طرف سبا باز آمد

بدین ترتیب در ادبیات، کلمات غالباً معنای حقیقی خود را رها کرده، مفاهیم استعاری و مجازی به خود می‌گیرند. عضوی به نام قلب، که در یک شخص حدود ۷۲۰ سانتی‌متر مکعب حجم دارد، در ادبیات حجمی به عظمت یک دریا پیدا می‌کند:

دل دریای ما پر شد ز سیل غم، مرا رحمی که باید آب این دریا خورم پیمانه پیمانه

کلمات در این بیت مجازی است. نه قلبی به بزرگی دریا وجود دارد، و نه کسی می‌تواند آب یک دریا را – ولو پیمانه پیمانه – بنوشد. آنچه ما از این بیت می‌فهمیم این است که سراینده گرفتار غم شدید و دردناک است. اما وقتی یک پزشک متخصص قلب، او را معاینه می‌کند، می‌گوید: قلب تو حالت و وضع طبیعی خود را دارد، و کار و ضربانش از نظم و صحت کامل برخوردار است. بدین ترتیب طبیب در مقال ادای وظیفه، تنها با واقعیات، یعنی با عضو مادی و ملموس: قلب سروکار دارد نه با دل. البته بوده‌اند و هستند پزشکانی که در اوقات فراغت از کار و وظیفه جراحی قلب، با «دل» نیز انس و الفتی داشته‌اند، که یکی از آنان دکتر جواد هیئت بوده است.

بنده برای بررسی و تخمین این که دکتر هیئت به چه نسبتی به این دو بعد مسئله توجه داشته است، تفنناً به دیوان حافظ مراجعه کردم. در دیوان حافظ کلمه قلب در پانزده مصرع کاربرد داشته، که شش مورد آن به معنای قلب به کار رفته، دو مورد به معنای «مرکز» و دو مورد دیگر هم به معنای «تقلّب» آمده است. در مقابل، شما تعجب خواهید کرد اگر عرض کنم در دیوان حافظ، کلمهٔ «دل» در ۳۷۱ بیت کاربرد داشته است.

دکتر هیئت متولد ۱۳۰۴ بود و هنگامی که در سال ۱۳۵۸ به انتشار مجلهٔ وارلیق همت گذاشت، ۵۴ ساله بوده است. به شهادت دوستان و همکارانش در مجلهٔ وارلیق، اگر او صبح‌ها از ساعت ۹ تا ظهر در بیمارستان‌ها به کار طبابت «قلب» می‌رسید، بعد از ظهرها به طور متوسط از ساعت ۴ تا ۸ در دفتر مجله، و شب‌ها تا نیمه شب، سرگرم کارهای «دل» بود نه قلب. دلی که در ادبیات، مرکز احساسات و عواطف و آرزوها و آرمان‌های انسان‌هاست. و دکتر هیئت، ندای دلش را شنیده بود که می‌گفت: تاکنون که دلمشغولی‌ات بعد فیزیکی قلب بود، حالا وقت آن است که به داد بعد دیگرش، یعنی «دل»ات برسی.

این هم برایتان جالب خواهد بود که کلمهٔ «دل» در اینجا، با جزئی تفاوت در تلفظ، همان «دیل» ترکی به معنای «زبان» است. دکتر هیئت که مانند میلیون‌ها ایرانی ترک‌زبان، عاشق زبان مادری‌اش بود؛ برای رهایی آن از نابودی، همت گماشت و با اتکاء به حقوق طبیعی بشر و قانون اساسی جمهوری اسلامی، که منبعث از قرآن مجید است، به تحقیق و تعلیم و ترویج زبان مادری‌اش پرداخت. دکتر هیئت عمیقاً اعتقاد داشت حفظ استقلال و تمامیت ارضی ایران، در گرو احقاق حقوق اقوام تشکیل دهندهٔ ملت، در

چارچوب قانون اساسی است. نویسندگان مجلهٔ وارلیق در مرامنامه‌ای تحت عنوان «سخن روز» می‌گویند: ما، پیش از هر چیز، و بیش از همه کس، ایرانی هستیم و مسلمان و به هر دو افتخار می‌کنیم. پدران ما همراه دیگر اقوام ایرانی، کشور ایران را تشکیل و آن را کشوری مستقل و یکپارچه ساخته‌اند. نگاهی گذرا به تاریخ پر نشیب و فراز ایران، نشان می‌دهد که ترکان غزنوی، سلجوقی، خوارزمشاهیان، قراقویونلو و بالاخره صفوی‌ها، افشاریه و قاجار، ایران قطعه قطعه شده و تحت خلافت بغداد را بازسازی کرده و به شکل کشور مستقل امروزی درآورده‌اند. ما فرزندان کسانی هستیم که خود را صاحبان کل ایران (و نه جزئی از آن) دانسته و برای حراست مرزهای آن، چه در آذربایجان و چه در خراسان و خوزستان، با بیگانگان متجاوز جنگیده و با نثار خون خود، استقلال ایران را تضمین و جاویدان ساختند. ما خود را فرزندان و وارثان به حق آن مردان تاریخ می‌دانیم و ایران را از آن خود، و خود را از آن ایران می‌دانیم.»

مطلبی هم در ذهنم هست که شاید عمرم وفا نکند آن را در فرصت دیگری مانند همین مجلس محتشم، به عرض یاران عزیز برسانم. از این روی در همین جا باز می‌گویم:

اگر از شما یاران مجلهٔ وارلیق بپرسند: در میان تألیفات انبوه دکتر هیئت، کدامش شاهکار اوست، در پاسخ چه می‌گویید؟ مجموعهٔ مجلات پزشکی، کتاب ادبیاتشناسی، سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی، نگاهی به تاریخ ادبیات آذربایجان، تاریخ ادبیات شفاهی آذربایجان، مقایسه‌اللغتین، نگاهی به فرهنگ آذربایجان و یا مجموعهٔ مجلات وارلیق که ظرف ۳۶ سال منتشر شده، و در همهٔ آن ها حداقل یک مقاله از دکتر هیئت مندرج است؟ نظر همکاران مجله هر چه باشد، برای بنده محترم است، اما من شاهکار دکتر هیئت را، کشف و آماده‌سازی محمدرضا هیئت، برای ادامهٔ کار خلاق و سازندهٔ خود می‌دانم. دکتر هیئت، جوهر ذاتی او، و ولع زیادی که برای یادگیری داشت، و سلامت روح و صداقت و صبوری و پاکی او را تشخیص داد، و وارد در جرگهٔ ما کرد و اینک به عنوان یکی از صدها متخصص و خدمتگزار مسائل مربوط به قومیت ماست. و همنام بودنش با دکتر هیئت، همواره خاطرات تلخ و شیرین دوران همکاری ما با دکتر هیئت را تداعی خواهد کرد. امیدوارم هر کجا باشد، و به هر مقام ولایی رسیده باشد، هویّت خود را حفظ کند، و محتوای همان «سخن روز» را که با مشارکت و هم‌رأیی او تهیه شده است، همواره به یاد داشته باشد و ایمان و اعتقاد خود نسبت به محتوای آن را از دست نداده باشد، که گفته‌اند:

سر فدای قدم نادره مردانی باد که نگردند کم و بیش، به هر بیش و کمی

با سپاس از حوصله‌ای که برای شنیدن عرایضم مبذول فرمودید ■

روز پنجشنبه ۲۲ مردادماه ۱۳۹۴

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 9-14
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

گونئی آذربایجان و ایران‌دا یاشایان تورکلرین مدنی دورومولاری

• حسن راشدی[1]

ÖZET: Hasan RAŞİDİ, "Güney Azerbaycan ve İran'da Yaşayan Türklerin Medenî Durumları", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 9-14

İran nüfusunun böyük bir qısmını oluşdurmasına reğmen, İran'da Türklerin ana dillerinde teshil almaktan yoxsun olmalarının yanı sıra, radyo ve televizyon proqramlarında da onlara gerekli yer verilmemiş, hazırlanan az sayıda proqramda da Türkceni pozmaq amacı ile Farscayla qarışmış bir dil sunulmaqdadır. Oysa ki, İran'da toplam 150 min nüfusu olan Ermeniler, ilk mektebden üniversite sonuna qeder Ermenice eyitim alabilmekde ve dil ve kültürlerini qorumaq ve gelişdirmek üçün her türlü imkandan yararlanabilmekdedirler. Bu asimilasyon ve ayrımcılıq siyaseti sonucunda, özellikle iki dilli bölgelerde Farslaşma durumu ortaya çıxmaqda ve tamemn Türk olan bölgelerde de uşaqlarıyla Farsca danışma süreci artaraq davam etmekdedir.

***Açar Sözcükler*:** Güney Azerbaycan, İran, Türk, Farslaşdırma.

چکیده: حسن راشدی، "وضعیت فرهنگی ترکان ساکن در آذربایجان جنوبی و ایران"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۱۴-۹

ترک‌ها اگرچه بخش بزرگی از جمعیت ایران را تشکیل می‌دهند، اما از حق تحصیل زبان مادری خود محروم می‌باشند. ضمن اینکه در برنامه‌های رادیو و تلویزیونی نیز سهم ناچیزی برای زبان و فرهنگ ترکی در نظر گرفته شده و در این برنامه‌ها نیز با هدف تخریب زبان ترکی از زبانی مخلوط که در میان مردم به "فاذری" مشهور است، استفاده می‌شود. این درحالیست که جمعیت ۱۵۰ هزار نفری ارامنه در ایران از دوره دبستان تا پایان دوره دانشگاه از حق تحصیل به زبان مادری و حفاظت و توسعه آن برخوردار می‌باشند. در نتیجه این سیاست تبعض‌گرایانه و آسیمیلاسیون، وضعیت فارس‌گردانی به ویژه در مناطق دوزبانه به وجود آمده و در مناطق تماماً ترک زبان نیز روند مکالمه به زبان فارسی میان والدین و کودکان نیز به سرعت ادامه دارد.

کلیدواژه‌ها: آذربایجان جنوبی، ایران، ترک، فارس‌گردانی.

[1] آراشدیرماجی، یازار (rashidi54@yahoo.com).

بوگونکو دورومدا و دونیا سویه‌سینده ایکی آذربایجان وار، اونون بیری قوزئی آذربایجان و یا اؤزگور و مستقّل اؤلکه اولان "آذربایجان جمهوریتی"، ایکینجیسی ایسه "ایران اسلام جمهوریتی" سینیرلاری ایچینده یئرله‌شن **"گونئی آذربایجان"**دیر.

بو ایکی آذربایجان تاریخ بویو، یوز ایللر و مین ایللر اوزونو بیر آذربایجان اولموش و اونون حدودلاری گئچمیش زامانلاردا گونئیدن همدان- ساوه شهرلرینden توتاراق ابهر، زنجان، اردبیل و تبریزی گئچیب بوگونکو آذربایجان جمهوریتی شهرلرینی اؤز ایچینه آلاراق سونو آذربایجان جمهوریتی‌نین قوزئی دوغوسوندا و بوگونکو روسیا فدراسیونونون داغیستان مختار جمهوریتینده یئرله‌شن "دربند" شهرینه قدر اوزانمیشدیر (رئیس‌نیا، ۱۳۷۹: ۵۲۹).

تاریخی آذربایجان یالنیز ۱۸۱۳ و ۱۸۲۸-جی میلادی ایللرده، ایرانا حؤکم سورن تورک کؤکنلی قاجار پادشاهی ایله روس ایمپراتورو آراسیندا اوز وئرن ساواشلار نتیجه‌سینده "گولوستان" و "تورکمنچای" آنلاشمالاری اساسیندا ایکی‌یه بؤلونموشدور.

هم قوزئی و هم گونئی آذربایجانلیلارین دیل، دین، مذهب، موسیقی، مدنیت، فولکلور، افسانه، عادت - عنعنه، تاریخی - ادبی شخصیّتلری و بیر سؤزله بوتون ایستک و آرزولاری بیر اولموش و بیر سوی- کؤکدندیرلر.

هر ایکی آذربایجان‌دا آذربایجان تورکجه‌سینده دانیشیلیر و هر ایکی آذربایجان‌ین شاعیر، یازیچی و آدلیم شخصیّتلری هر ایکی طرفده سئویلیر. گونئیدن اولان نباتی و اوستاد شهریارین شعرلری قوزئی آذربایجان‌دا و قوزئیدن اولان علی آغا واحد و بختیار واهابزاده‌نین شعرلری گونئی آذربایجان‌دا هوسله اوخونوب، دینله‌نیر و دیللر ازبری‌دیر.

بوگون اؤزگور و مستقّل آذربایجان جمهوریتی سینیرلاری ایچینده یاشایان دیلداش و سویداشلاریمیزین نفوسو دوققوز میلیون حدودوندا، لاکین ایران اسلام جمهوریتی‌نین سیاسی سینیرلاری ایچینده یئرله‌شن تاریخی آذربایجان و ایرانین چئشیدلی شهر و بؤلگه‌لرینده یاشایان تورک سویداشلاریمیزین نفوسو ۳۰ میلیون حدودوندا و بلکه ده بو رقمدن چوخدور.[۲]

ایران‌دا ۱۳۳۵-جی هجری شمسی ایلیندن اعتباراً هر ۱۰ ایلده بیر، رسمی و گنل (سرتاسری) اؤلکه‌نین نفوس ساییمی (آماری) دؤلت مامورلاری طرفیندن توتولوب ارائه ائدیلیر. بو ساییمدا نفوس آرتیشیندان

---

[۲] ایران‌ین اسکی خارجی ایشلر وزیری علی اکبر صالحی ده، چهارشنبه ۲۸ دی ۱۳۹۰ هجری شمسی (۱۸ ژانویه ۲۰۱۲ میلادی) تاریخینده تورکیه سفری سیراسیندا تورکیه خارجی ایشلر وزیری احمد داوود اوغلویا بئله بیر آچیقلاما یاپمیشدیر: "ایکی اؤلکه‌نین [ایران و تورکیه‌نین] ایلیشکیسی چوخ یاخشی‌دیر و ایران‌ین یوزده قیرخا یاخین [٪۴۰] نفوسو تورک دیلینده دانیشیر، بئله بیر دوروم ایکی اؤلکه آراسیندا گوجلو ارتباط یارادیر." (پایگاه اطلاع رسانی دولت: خبر کودو: ۲۱۰۷۱۵، مخابره زامانی: ۱۳۹۰/۱۰/۲۸، ساعت ۳۹:۱۶
(www.dolat.ir/Nsite/information/?info6

علاوه انسانلارین هانسی دین و مذهبه اینانديقلاری، آیلیق گلیرلری، ساواد سویه‌لری، ائو صاحیبی و یا اجاره‌چی اولدوقلاری، اداره کارمندی، ایشچی و یا اکینچی و یا باشقا ایش و پئشه صاحیبی اولوب – اولمادیقلاری تثبیت ائدیلیر، لاکین بو سایيمدا چوخ اؤنملی مسئله‌لردن حساب اولان و ایران چرچیوه‌سینده یاشایان انسانلارین اتنیکلری‌نین نه اولدوغو (تورک، فارس، کورد، تورکمن، عرب وس) و سورغولانان آداملارین اؤزلری‌نین و آتا-آنالاری‌نین نه دیلده دانیشدیقلاری حاقدا هئچ بیر سورغو - سئوال اولمور و آمار توتولمور!

یالنیز ۱۳۳۲- ۱۳۲۸-جی هجری شمسی ایللری آراسیندا ایران‌ین "ستاد ارتش"ی‌نین جوغرافی دایره‌سی طرفیندن و "سرتیپ رزم آرا" باشچیلیغی ایله ۱۱ اوستان چرچیوه‌سینده و ۱۱ جیلدده "فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادیها)" آدیندا، ایران‌ین بوتون کندلری‌نین سایيمی، کند نفوسونون سایيمی، کند ساکینلری‌نین دیل، دین، مذهب و باشقا مشخصه‌لری وئریلمیشدیر.

بو کیتابا استناد و بو کیتابدان اقتباس اولاراق ۱۳۵۱-هجری شمسی ایلینده ژنرال محمود پناهیان تبریزی طرفیندن ۴ جیلدلیک "فرهنگ جغرافیایی ملّی ترکان ایران زمین" آدلی کیتاب خارجده چاپ اولموشدور. بو کیتابدا تورکلرین ایران‌دا هانسی اوستانلاردا، نئچه کندده و هانسی کندلرده و نه قدر نفوسا مالیک اولاراق یاشادیقلاری گؤستریلمیشدیر (پناهیان، ۱۳۵۱).

بو کیتابا استناد ائده‌رک ایران تورکلری یالنیز تاریخی آذربایجان‌ین بیتیشیک اراضیسی اولان بوگونکو دوغو آذربایجان، باتی آذربایجان، اردبیل، زنجان، همدان، قزوین، مرکزی و البرز (کرج) اوستانلاریندا یوخ، بلکه ایران‌ین بیر چوخ اوستانیندا او جمله‌دن اصفهان، فارس، خوراسان، کرمان، مازندران، گیلان، کرمانشاه، کوردوستان، لورستان، چهارمحال و بختیاری، بوشهر و باشقا اوستانلاردا یئرلی اهالی اولاراق یاشاماقدادیرلار (عینی اثر).

ایران‌ین پایتختی اولان تهران شهری‌نین نفوسونون یاریسیندان چوخونو تورکلر تشکیل ائدیر، یعنی اگر تهران شهری و اونون حومه‌سی‌نین نفوسونو ۱۲ میلیون نفر حساب ائدَرسک، اونون ۶ میلیونوندان چوخو تورکلردیر. دئمه‌لی دونیادا ایستانبول شهریندن سونرا آنکارا، باکی و تبریز یوخ، بلکه تهران شهری تورکلرین یاشادیغی ان چوخ نفوسلو شهردیر. لاکین بو شهرده یاشایان تورک عایله‌لریندن دونیایا گلن اوشاقلار ایکی دیللی اولاراق بیر نسیل سونرا فارس دیللی‌لرین سیراسیندا دایانیر و چوخو فارسلاشاراق ایران‌دا فارس نفوسونون چوخالماسینا سبب اولورلار.

۱۳۹۰-جی هجری شمسی ایل دؤلت سایيمینا استناد ائده‌رک، ایران‌ین ۷۵ میلیون نفر حدودوندا نفوسو وارمیش. ایران‌ین گئچمیش خارجی ایشلر وزیری دوکتور علی اکبر صالحی‌نین ۲۸ دی ۱۳۹۰-جی ایل آنکارا سفرینده و احمد داوود اوغلو ایله گؤروشونده دئدیگی اساسدا بو ۷۵ میلیون نفوسون٪۴۰-ی تورکلره عاید اولورسا بو جمعیتین ۳۰ میلیونونو تورکلر تشکیل ائتمیش اولورلار، بو نفوسون ۱۵

میلیونونو کورد، لور، بلوچ، عرب، گیلک، تالیش و باشقا غیر فارس اتنیکلر تشکیل ائتمیش اولسالار قالان ۳۰ میلیون دا فارس دیللی‌لره عاید اولور.

یعنی ایران‌دا یاشایان تورکلر ایله فارسلارین جمعیّتی برابردیر و بو ایکی اتنیک بو اؤلکه‌ده بوتون مادّی و معنوی ساحه‌ده ده برابر حقوقا مالیک اولمالیدیرلار؛ لاکین ایران‌ین بوتون مادّی و معنوی امکانلاری یالنیز فارس دیلی اختیاریندا اولاراق فارس دیلی و مدنیتی و اونون گلیشمه‌سی یولوندا خرجله‌نیر و ایران اؤلکه‌سی کثیرالملّه بیر اؤلکه اولدوغو حالدا بو اؤلکه‌ده یالنیز فارس دیلی ایران‌ین رسمی، سرتاسری و

ایشه باخ اوز یوردومدا اوز دیلیم قاداغان اولور

ابتدایی‌دن بو اؤلکه‌ده یالنیز فارس دیلی ایران‌ین رسمی، سرتاسری و ابتدایی‌دن توتدو بیلیم یوردونون (دانشگاهین) سونونا قدر هرکسین اجباری تحصیل دیلی‌دیر!

۳۰ میلیون ایران تورکلری‌نین نه اینکی حتی ابتدایی مکتبده بئله اؤز دیللرینده تحصیل آلماغا حقلری یوخدور تأسّفلرله اونلارین دیل، مدنیت، کیملیک و شخصیتلری ده اؤلکه‌نین رادیو- تلویزیون و مطبوعاتیندا و مختلیف یوللارلا تحقیر اولونور.[۳]

بئله بیر دورومدا نه یاخشی کی، نفوسلاری ایران‌دا ۱۵۰ مین نفری گئچمه‌ین ارمنی‌لر ابتدایی مکتبدن دانشگاهین سونونا قدر ارمنی دیلینده تحصیل آلما حقّینه مالیک اولموشلار.

---

[۳] ۱۳۸۵- جی هجری شمسی ایلین اوردیبهشت آیی‌نین ۲۲-سینده دولت اورقانی اولان "ایران" گونده‌لیگی‌نین اوشاقلار اؤزل بؤلومونده تورکلر "سوسک - بؤجک" آدلاندیریلیر و بو بؤجکلری آرادان آپارماق اوچون اوشاق دیلی ایله اونلارا یول گؤستریلیر!

آذربایجانلیلار تورکجه تحصیل آلما حقلریندن محروم اولدوقلاری حالدا حتی اؤز دوکان، شرکت و مؤسسه‌لرینه آنا دیللریندن گؤتورولموش تورک آدلارینی قویماقدا بئله چتینلیک چکیر و بو آدلاری قویماقدان چکیندیریرلر. اونلار اؤز اوشاقلارینا تورک آدلاری قویماقدا دا مختلیف مانعه‌لرله قارشی قارشییا گلیرلر.

تهران شهرینده ۱۸ تلویزیون کانالیندان[۴] و عمومی اؤلکه بودجه‌سی ایله گونده یوزلر ساعات یاییلان فارس دیلینده وئرلیشدن بو شهرین یاریدان چوخ جمعیتینی تشکیل ائدن تورکلرین حتی بیر ساعات بئله تورک دیلینده پایلاری یوخدور!

تبریز، اردبیل، زنجان و اورمیه شهرلرینده تهران کاناللاریندان یاییلان فارس دیلینده تلویزیون برنامه‌لری بو مرکزلرده تقویت اولاراق آذربایجان ساکینلرینه گؤستریلیر، بو مرکزلرده "اوستان کانالی" آدلانان یالنیز بیر تلویزیون کانالیندا آذربایجان تورکجه‌سینه اوخشار فارسجایلا قاریشیق بیر دیلده برنامه‌لر ارائه ائدیلیر کی، عموم خلق آراسیندا و طنز دیلی ایله اونا **"فاذری"** یعنی فارسی -آذری دئییلیر!

بو کانالدا فارسجایلا قاریشیق تورکجه یاییلان برنامه‌لرین ائکران یازیلاری دا فارسجا اولور.

تهران‌دان **"سحر"** آدیندا و اویدو یولو ایله تلویزیون کانالیندان و آذربایجان تورکجه سینده یاییلان پروقراملار ایسه قوزئی آذربایجان ساکینلرینی هدف توتاراق یاییلماقدادیر.

ایران اسلام جمهوریتی‌نین آنایاساسی‌نین ۱۵-جی ماده‌سینه اساسلاناراق ایران‌دا فارس دیلی یانیندا غیر فارس دیللرین مکتب - مدرسه‌لرده تحصیل آلینماسی آزاددیر، لاکین اسلامی انقلابدان ۳۸ ایل گئچمه‌سینه رغما و رئیس‌جمهور حسن روحانی‌نین اوچ ایل اؤنجه و سئچگی‌لر زامانی ۱۵-جی ماده‌نین اجراسینا وئردیگی وعده‌لرین عکسینه، یئددی یاشلی اوشاقلاریمیز هله ده آنا دیلده تحصیل آلما آرزوسو ایله یاشاییرلار!

بو یانلیش سیاست نتیجه‌سینده تهران‌دان علاوه باشقا فارس شهرلرینده تورک عایله‌لریندن دونیا گلن اوشاقلار آسیمیله اولماقدا و فارسلاشماقدادیرلار، تاسفلر اولسون آسیمیله اولماق و فارسلاشماق ایزلری آذربایجان شهرلرینده ده گؤرولمکده‌دیر.

همدان و ساوه شهرلری‌نین عمومی اجتماعدا دانیشیق دیلی فارسجا اولوب و انسانلار بو شهرلرده خیابان و یا اداره‌لرده بیر بیرلرینی تانیمادیقلاری دورومدا ایلک گؤروش و تانیشلیقدا اؤنجه فارسجا دانیشماغا باشلاییر سونرا و دانیشیق اثناسیندا تورک اولدوقلاری بیلیندیکده تورکجه دانیشیرلار. زنجان شهرینده ایسه گنج قیزلار داها چوخ فارسجا دانیشماغا ماراق گؤسترییر و فارسجا دانیشماقدا اؤزلرینی مدنی گؤسترمگه چالیشیرلار؛ تأسفلرله اورمیه، اردبیل، آستارا و تبریزده ایسه بو خسته‌لیک عایله‌لر آراسیندا

---

[۴] باخ: فارسجا ویکی پدیا : "فهرست شبکه های_ تلویزیونی _/fa.wikipedeia.org/wiki/ایران_سیمای_و_صدا

اؤزونو گؤسترمکده‌دیر. یعنی بعضی آتا - آنالار اؤزلری ایله تورکجه، آما کیچیک یاشلی اوشاقلاری ایله فارسجا دانیشماغا باشلاییبلار!

ایندیکی دورومدا ایران‌دا فارسلار قدر نفوسلاری اولان لاکین ان کیچیک آزینلیق اولان ارمنی‌لر قدر آنا دیلینده تحصیل حقّینه مالیک اولابیلمه‌ین تورکلر یوخ، حتی غیر تورک و غیر فارس اوشاقلاری‌نین دا ابتدایی مکتبلرده بئله آنا دیلینده تحصیل آلما حقلری یوخدور؛ بو بیر حالدادیر کی، دونیانین سوئیس، کانادا و بلژیک کیمی مترقّی و گلیشمیش اؤلکه‌لری یوخ دونیانین ان دالی قالمیش و گلیشمه‌میش اؤلکه‌لری سیراسیندا دایانان و ایران‌ین شرق قونشوسو و فارس دیللی‌لری ایله بیر دیلدن اولان افغانستان‌دا بئله، ایکی دری و پشتو دیلی رسمی و سرتاسری دیل ، اؤزبک تورکجه‌سی ایسه بو منطقه‌نین قوزئییینده و اؤزبکلرین اکثریت حالیندا یاشادیقلاری شهر و کندلرده رسمی تحصیل دیلی‌دیر.

بئله بیر دورومدا آذربایجانلیلار آراسیندا ناراضی‌لیقلار گوندن گونه آرتماقدا و بو نقصلار و آیری - سئچگیلیکلر تورک آیدین و روشنفکرلری طرفیندن مختلیف اجتماعی شبکه‌لر و باشقا یوللارلا عموم خلق آراسیندا یاییلماقدادیر. تاسّفلر اولسون بو یانلیش سیاست نتیجه‌سینده ایران‌دا ان چوخ استفاده اولونان "تلگرام" اجتماعی شبکه‌لرینده ایران توپلومو آراسیندا فاصله‌لر چوخالماقدا و فارسلارلا - تورکلر آراسیندا سؤز آتیشمالاری گوندن گونه گوجلنمکده‌دیر. ایش اورا چاتیبدبر کی، حتی فارس اولمایان اتنیکلرین آراسیندا اؤزونو ایرانلی بیلمه‌ین آداملارین سایی گوندن گونه آرتماقدادیر! ■

قایناقلار:

رئیس‌نیا، رحیم (۱۳۷۸). آذربایجان در سیر تاریخ ایران، اوچونجو جیلد، ص: ۳۶۵، مبنا یایینلاری، تهران.

بلعمی، ابوعلی (ی.ت.ی). تاریخنامه طبری، اوچونجو جیلد، ص: ۴۶۶، البرز یایینلاری، تهران.

پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۳۹۰/۱۰/۲۸، ساعات: ۱۶:۳۹، خبر کودو: ۲۱۰۷۱۵.

پناهیان، محمود (۱۳۵۱). فرهنگ جغرافیایی ترکان ایران زمین.

فهرست شبکه‌های تلویزیونی ایران، فارسجا ویکی‌پدیا.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 15-38
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

نوگرایی ادبی در جنبش شیخ محمد خیابانی:
نظریه‌های تقی رفعت در باب نقد ادبی و نوآوری در شعر

• دکتر شهرام پناهی خیاوی[1]

ÖZET: Şehram PENAHİ, "Şeyx Muhammed Xiyabani Hareketinde Edebî Yenilikçilik: Edebî Eleşdiri ve Şeirde Yenilikle İlgili Tağı Rafat'ın Teorileri", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 15-38

İlk defe Mirzâ Tağı Xan Rafat, Şeyx Muhammed Xiyabani Hereketi sırasında (1917-1920), gelenek ve yenilik anlayışlarını digerlerinden ferqli olaraq çağdaş tarix literartüründe tanımlamağa çalışdı. Ona göre, edebiyatçılar yalnız önceki edebî deyerlere bağlı qalmaqla yetinmeyib, eyni zamanda çağdaşlaşmanın tarixî gelişim sürecinde amaçlı bir düşünceyle toplumu gelişmiş kültürel deyerlere doğru yönlendirmekle de sorumludurlar. O, bu anlayışa dayanaraq özellikle de edebî eleşdirinin yaygınlaşması ve şeirde yenilikçilik alanlarında yararlı görüşler ve gereklilikleri de ireli sürdü. Xiyabani Hereketinde, Meşrutiyet sonrasında huquqa dayalı bir toplumun oluşmamasının nedenleri tartışılırken, hereketin düşünce ve amaclarının bir qısmı, siyasî ve toplumsal alanlarda irelilemiş olan gelişmiş milletlerin özelliklerinden sayılan geleneksel veya yenileşme öncesi toplumun toplumsal bir düzene ve yapıya geçişine yönelmişdir. Bü üzden Tağı Rafat, söz qonusu terorini ortaya ataraq bele düşünürdü: Deyerlerin gelişmiş edebiyat aracılığıyla intiqal etmesi, toplumun yenileşmesinin şertlerinden biri olub, uyqun tarixî zeminde ve ağılcılığa dayanaraq gelişimi sağlar. Bu görüşün tamamı, somut olaraq Xiyabani Hereketi sırasında Azerbaycan'ın tarixi deyişim süreciyle yoğrulmuştur. Rafat'in edebiyat alanındaki görüşleri ise bu çalışmanın esas qonusunu teşkil edir.

***Açar Sözcükler*:** Azerbaycan, Şeyx Muhammed Xiyabani Hereketi, Mirzâ Tağı Xan Rafat, Yeni Şeir, Edebî Eleşdiri, Gelenek, Yenilikçilik.

[1] استادیار گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر بابک (panahi@post.com).

چکیده: شهرام پناهی، "نوگرایی ادبی در جنبش شیخ محمد خیابانی: نظریه‌های تقی رفعت در باب نقد ادبی و نوآوری در شعر"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۳۸-۱۵

نخستین بار، میرزا تقی خان رفعت در جریان جنبش شیخ محمد خیابانی(۳۸- ۱۳۳۵ق/۲۰-۱۹۱۷م). سعی کرد جایگاه سنت و تجدد را به نحوی متفاوت از دیگران در ادبیات تاریخ معاصرتعریف کند. به اعتقاد وی، ادیبان نه تنها باید به ارزشهای ادبیات گذشته تعهد داشته باشند در عین حال، در ارتباط با تحول تاریخیِ معاصر شدن وظیفه یک ادیب آن است که با تفکری هدفمند، جامعه را بسوی ارزشهای فرهنگی پیشرفته هدایت نماید. بر مبنای این باورداشت، وی دیدگاهها و استلزامهای سودمندی در مورد تغییر برخی رویکردها از جمله، رواج نقد ادبی و نوآوری در شعر را مطرح کرد. از آنجاکه در جنبش خیابانی با طرح چراییِ عدم تکوین جامعه قانونمند پس از مشروطه، بخشی از اندیشه ها و اهداف جنبش معطوف به انتقال جامعه سنتی یا ماقبل نوسازی به درون نوعی سازمان اجتماعی بهم پیوسته است که از ویژگیهای ملتهای پیشرفتهٔ دارای رشد سیاسی و اجتماعی محسوب میشود، ازینرو، رفعت با طرح نظریه اشاره شده معتقد بود؛ انتقال ارزشها از طریق ادبیات متحول، یکی از شرط های نوسازی جامعه است که زمینه تاریخی متناسب در بستر عقلانی برای توسعه را فراهم میکند. کل این دیدگاه، بطور عینی در التقاط گرایی با تحولات تاریخی آذربایجان در زمان جنبش خیابانی در هم آمیخته شده است که دیدگاههای رفعت در زمینه ادبیات، مسأله محوری پژوهش حاضر را تشکیل میدهد.

کلیدواژه‌ها: آذربایجان، جنبش شیخ محمد خیابانی، میرزا تقی خان رفعت، شعر نو، نقد ادبی، سنت، تجدد.

ABSTRACT: Shahram PANAHI KHIAVI, "Literal Modernization in Sheikh Mohammad Khiyabani's Movement: Taghie Rafat's Theories about Literal Criticism and Innovation in Poetry", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 4 Spring 2016/1395, pp. 15-38.

For the first time, Taghie Rafat tried to define the position of classicism and modernity in the literature in a different way during the movement of Sheikh Mohammad Khiyabani (1335-38AH /1917-20AD). In his opinion, literary men in relation to social change and modernization not only should respect the past literary values, but also should lead the community towards modern cultural values with an aim oriented thought.

Based on this belief, he proposed useful obligations and perspectives about changing some of the approaches such as the prevalence of literary criticism and innovation in poetry. In Khiyabani's movement he put forward the lack of the existence of a lawful society after the constitutional government, a part of thoughts and aims of the movement were concentrated on transferring the traditional society or premodernized society into a cohesive social organization which is one of the features of developed nations with cultural growth and quite stable governments. Therefore, Rafat with the proposal of the mentioned theory believed that transferring values by the changing literature is one of the conditions of the modernization of the society which provides the logical ground for the development. The whole of this point of view has been summarized in conjunction with Azerbaijan events at the time of Khiyabani's movement. Rafat's attitudes on the literature form the key issue of the current study.

Key words: Constitutional, Azerbaijan, Sheykh Mohammad Khiyabani's movement, Mirza Taghi khane Rafat, New poetry, literal criticism, classicism, modernity.

مقدمه:

بسیاری از نظریه های ادبی دوره پس از مشروطه به پاسخ این پرسش ها بستگی دارد که آیا بسیاری از اجزاء اصلی حیات اجتماعی انسان که از چندین دوره تاریخی در ادبیات بازتاب یافته می‌بایست به همان شیوه‌های رایج در گذشته در محتوای ادبی ماندگار باشند؟ و یا اینکه در صورت وفاداری بر چنین اصلی، آیا خصلت تداوم و در عین حال تکراری بودن سبک‌ها و مکاتب نوعی وضعیت ایستا در تغییر و تبدیل و تحول را بوجود می‌آورد؟ و به فرجام، چه دیدگاه جایگزینی برای این معضل می‌تواند کاربرد داشته باشد؟ در ایدئولوژی جنبش شیخ محمد خیابانی (۳۸-۱۳۳۵ق/۲۰-۱۹۱۷م) در آذربایجان، هرچه مفروضات رسیدن به جامعه مدنی در دوره پس از مشروطه توسعه می‌یافت موضوعات گوناگون بیشتری بررسی و به بحث‌های متوالی گذاشته شد. مقوله «تجدد در ادبیاتِ» ترکی و فارسی یکی از این فرض‌هایی است که به طور جدی و از جهات مختلف توسط «میرزا تقی‌خان رفعت» از رهبرانِ حزب دموکرات آذربایجان در معرض نقد و بررسی قرار گرفت.

در آن برههٔ تاریخ، به نظر اکثر ادیبانِ سنت‌گرا – حتی برخی از تجدد خواهان دوره مشروطه –، موارد متنوع فرهنگ و تمدن ایران، تنها درون بافت و چهارچوب ادبیات تاریخِ سنتی خود آن هم تنها در حوزه زبان فارسی قابل درک است و تلاش برای تغییر چهارچوب‌های آن نه تنها بیهوده، بلکه بدعتی است که به فروپاشی و شالوده‌زدایی شعر و ادبیات منجر می‌شود. در نقطه مقابل، اندیشه‌های ادبی تقی رفعت؛ در تمامی وجوه نظریهٔ تغییر بود. وی، می‌خواست بر پایه تحول تاریخی از طریق رواج نقد تفسیری در ادبیات و نوآوری در شعر، زمان حال را برحسب گذشته و درون یک مقیاس واحد تکاملی نظم بدهد و این مستلزم تغییر دیدگاه‌های ادبی بود و البته این تحول را در ایران، توامان در حوزه زبان ترکی برای آذربایجان و فارسی را برای متکلمان دیگر مناطق مربوط به این زبان مد نظر قرار می‌داد. چرا که از نظر رفعت، مختصات تاریخی، فرهنگی و زبانی هر حیطه‌ای در توزیع یک جغرافیای تاریخی در مضمون سنت اجتماعی عاملیت‌های تحول و توسعه اجتماعی آن اقلیم به شمار می‌روند. وی، برای نمونه، تجارب مربوط به چرخه تحولات پس از مشروطه در آذربایجان را دلیل مبرهنی برای تغییر در ادبیات سنتی یا مشخص نمودن جایگاه سنت در ادبیات ترکی می‌دانست. داعیه رفعت، متضمن این نظر است که مواضع ادبی و فکری در هر دورهٔ مشخص تاریخی از روی مجموعه‌ای از ویژگی‌های اختصاصی که مختص آن دوره می‌باشد قابل درک و تشخیص است و مهم‌تر اینکه چنین دوره‌ای را می‌توان همراه با ویژگی‌های شاخصه و مؤلفه‌های معرف آن با رواج روحیه نقدپذیری یا تغییر فرم‌های ادبی در شعر شناسایی نمود.

آن‌هایی که در موضوع ادبیات سنتی سرسخت بودند، صورت افراطی این دیدگاه را چنین بیان می‌کردند؛ آنچه هست باید باشد، تداوم یابد و غنی‌تر شود. ولی، رفعت در پافشاری به رواج اصلاح ادبی به شیوه‌ای معاصرتر اظهار داشت؛ در ارتباط با شعر مقولهٔ "معنی"، کلیدِ اعمال و کنشهای انسانی و متضمن هدف و نیت هستند که ساخت مایهٔ اصلی‌اش گذارهای مرتباً در حال تغییر تاریخ جوامع انسانی است. به بیانی واضح‌تر، شعر متضمنِ شناخت انسان و درک گذشته جوامع انسانی خواهد بود. در عین حال، زندگی‌های

ما تدوام زندگی‌های پیشینیان ماست و در این میان، عامل پیوند به نقشِ ادبیات مربوط می‌گردد که سهمی به سزا در اشاعه نهادهای اجتماعی و فرهنگ شامل؛ اعتقادات، آداب و رسوم، هنر و موسیقی که از مشخص‌های بارزِ عامل متحول شدن در جامعه معاصر است را ایفا می‌نماید. در اینجا، برای معنا بخشیدن این تفسیر از فرهنگ و جامعه برای نسلِ معاصر، از طریق بازنگری در چگونگی معنادار ساختن ادبیات و شعر صورت می‌گیرد. لذا، در این نحوهٔ معنابخشی بود که رفعت به تغییر و تجدید در ساختارهای شعری و تاکید به رواج نقد ادبی روی آورد و از این طریق کوشید ذهنیت اجتناب‌ناپذیر جامعه معاصر را در راه پیشبرد اصلاحات ادبی با این اقدام که از آن با عنوان: «*تجدد در ادبیات*» یاد می‌نمود آشتی دهد. احیاء این دیدگاه که به بخشی از مسائل ادبی مطرح شده در جریان جنبش خیابانی در آذربایجان مربوط می‌گردد، محور اصلی پژوهش حاضر است و با این توصیف، جای طرح این سوال ظاهرا ساده است که؛ دیدگاه رفعت درباره نقد ادبی و شعر، دربرگیرندهٔ چه نقطه نظرهایی بود؟ ولی، سوال مهم‌تر اینکه؛ این دیدگاه‌ها کدام ماهیت (سرشت و طبیعت) از تغییر محتوایی و معنایی در ادبیات را پیگیری می‌کرد؟

تقی رفعت (۱۲۹۹-۱۲۶۸)

سوال‌های مذکور، ما را به این فرضیه رهنمون می‌سازد که؛ رفورماسیونِ (اصلاح ادبی) رفعت توانست این مفهوم را مشخص سازد که شعر نه تنها متضمن درک گذشتگیِ گذشتهٔ فرهنگ و تمدن است، بلکه متضمن درک حالیّت و متعهد به تحول آن نیز هست و برای رسیدن به این نتیجه، می‌بایست شعر را بر مبنای قواعد جدیدی که اکنون «شعر نو» خوانده می‌شود احیاء نمود و قدرت تجدد در ادبیات را در مشروعیت بخشیدن به یک کاربستِ تاریخی در مضامین سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بکار گرفت که در زمان رفعت، مضمون‌های اشاره شده همانا حوادث آذربایجان در پی جنبش مشروطه و به ویژه، جنبش خیابانی در این خطه بوده است.

«تجدد در ادبیات»[۲] و نظریه‌های تقی رفعت

جریان تجدد خواهی (نوگرایی و نوسازی) در آذربایجان با تحولات قرن نوزده و بیستم میلادی این منطقه ارتباط دارد. به لحاظ داخلی، جنبش اصلاحاتی که از سوی عباس میرزا (۱۲۱۲-۱۱۶۸ق/۹۸-۱۷۵۵م) شروع شد و در قائم‌مقام فراهانی (۱۲۵۱-۱۱۹۳ق/۱۸۳۵-۱۷۹۹م) و دیگر رجال دارالسلطنهٔ تبریز ادامه یافت، به رغم آنکه نتوانست به تمامی بنیادهای نظم کهن را براندازد با این حال، در طول چندین دهه تا جنبش مشروطه خواهی در آگاه‌سازی جامعه برای ایجاد دگرگونی نقش ویژه‌ای داشت. به لحاظ عوامل فراملی – منطقه ای - ، ارتباط آذربایجانِ ایران با بخشهای شمالی جدا شده‌اش در دوره قاجار (جمهوری آذربایجان کنونی) و به تبعهٔ آن با قفقاز و از ناحیه غرب با امپراطوری عثمانی، از دیگر جنبه‌های مؤثر بر تغییر در عرصهٔ حیات فکری در این خطه بودند. چنانچه، بسیاری از روشنفکران در سالهای پیش از مشروطه با محافل آذربایجان شمالی و عثمانی مراوده داشته و در عین حال، بخشی از جامعه نیز در قالب نیروی کار، مسافر و یا به قصد تحصیل به آن مناطق می‌رفتند که از عاملیت‌های مؤثر برای انتقال تحول فکری به آذربایجان‌شدند.

از میان همه عوامل مؤثر در جنبش نواندیشی، ادبیات با طرح مسائل اجتماعی گوناگون، انتقاد از نوع رژیم سیاسی و استبداد رایج در نظام سیاسی، نه تنها نقش استثنائی درایجاد تحول فکری جامعه به عهده داشت، بلکه خود نیز از این رهگذر در معرض دگرگونی قرار گرفت.[۳]

در اینجا، لازم به ذکر است به دلیل تمرکز موضوع تحقیق در باب مسائل ادبی که با جنبش شیخ محمد خیابانی در آذربایجان مرتبط می‌باشد، طرح مسائلی در گفتمانِ جنبش در خصوص ادبیات در دو حوزهٔ زبان ترکی آذربایجانی به عنوان زبان این منطقه و زبان فارسی به عنوان دیگر زبان برخی اقوام جامعهٔ ایران به بحث گذاشته شده و در پژوهش حاضر نیز پس از اشاره‌های اجمالی به دگرگونی‌های ادبی آذربایجانِ پس از مشروطه، به موضوع اصلی تحقیق، یعنی، اندیشه‌های تقی رفعت (از کادر رهبران جنبش مذکور)، در خصوص ایجاد تحول در عرصه ادبیات پرداخته خواهد شد.

نظامی‌خودیف زبان شناس شهیر، با تکیه بر تحولات قرن نوزدهم و بیستم میلادی در آذربایجانِ ایران و روسیه، فرایند تحول در زبان ترکی آذربایجانی را به دقت مورد بررسی قرار داده و شرح مبسوطی از عوامل تأثیرگذار در ادبیات و شعر را عنوان می‌کند که عبارتند از: ۱) افزایش مدارس به سبک جدید و

---

[۲] در گفتمان جنبش، عبارت: «تجدد در ادبیات»، به مثابهٔ معرفی بخشی از اندیشه و اهدفِ ایدئولوژیِ جنبش به منظور نوگرایی در ادبیات آمده است که در این تحقیق به آن پرداخته می‌شود. از طرفی، قسمت مهمی از مطالب مقاله حاضر، ذیل عنوان اشاره شده را می‌توان در پژوهش مستقل دیگری مورد مطالعه قرار داد: شهرام پناهی خیاوی، بررسی ماهیت سیاسی – اجتماعی جنبش شیخ محمد خیابانی، پایان نامه دکتری تخصصی تاریخ، تهران، دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران، مرداد ماه ۱۳۸۸، بخش سوم، فصل سوم، ص۲۷۶-۲۵۸.

[۳] برای آگاهی از مباحث مبسوطی در مورد نوگرایی ادبی در سالهای پیش از مشروطه در آذربایجان، نک. (طباطبائی، ۱۳۸۵: ف پنجم و همراز تبریزی:۱۳۷۸). و جهت مطالعه ادبیاتِ آذربایجان در این دورهٔ تاریخی، نک. (خودیف، ۱۳۷۷: اوچونجو بولوم).

نقش آن در پدیداری آگاهی‌های نوین؛ که جنبه‌هایی از آن بر ادبیات تأثیر گذاشت. ۲) افزایش مطبوعات؛ که عاملی برای بیان افکار سیاسی و اجتماعی بود و در نتیجه، ادبیات دمسازگرایانه با این تحول را طلب می‌کرد. ۳) روند رو به گسترش عناصر هنری درجامعه؛ همچون موسیقی و تئاتر و تأثیرات بلاواسطهٔ آن بر دگرگونی ادبی ۴) ظهور تشکلات سیاسی؛ همچون احزاب و انجمن‌ها و در نتیجه رواج مطبوعات، برگزاری میتینگ‌ها، برپایی اجلاس‌ها و مذاکره‌ها که در مجموع، ادبیات از زندگی سنتی و عرفی به عرصه‌هایِ فعالیتهای سیاسی و اجتماعی سوق داده شده و از این رهگذار دچار دگرگونی گردید. (خودیف، ۲۵-۳۱۲: ۱۳۷۷).[٤]

موارد مذکور، از جمله عواملی است که چشم‌اندازهای یک تحول ادبی درازمدت را آشکار می‌نماید. از طرفی، آنچه از لحاظِ تحول اجتماعی به حوادثِ نزدیک پس از پیروزی جنبش مشروطه مربوط می‌شود، زمینه حضور مردم درعرصهٔ فعالیتهای سیاسی است و لذا، در این عرصه نیاز به ادبیات و شعری بود که بتواند واکنش و احساسات جامعه را پاسخگو باشد. در این چارچوب، گونه‌ای از«ادبیات انقلابی»[٥] پدیدار گشت که در آن به مضامینی چون؛ آزادیخواهی، هجو مستبدان و مداخله‌های بیگانگان؛ توده‌های ستم دیده و نظایر این موضوع‌ها می‌پرداخت. نمونهٔ این نوع ادبیات، در غالبِ جملات ادبی، طنز، اشعار منظم ادبی و یا فولکولور در جراید آذربایجان پس از جنبشِ مشروطه (آذربایجان، آنادیلی، ملاعمو، ملانصرالدین، تبریز و ...) فراوانند. برای مثال، شعری که پس از ادای پاره‌ای توضیحات در ذیل آورده می‌شود، از جمله سروده‌های حماسی ـ میهنی به شمار می‌رود که در محتوایِ آن جان باختن در راه آرمان‌های آزادیخواهانه مورد ستایش فراوان بوده و حتی، پدیداری این شعر نیز با یک حادثهٔ تاریخی گره خورده است

در محرم ۱۳۳۰ ق/ دسامبر۱۹۱۲م.، روس‌ها به خاطر نگرشِ ضد روسی فعالان سیاسی و مردم آذربایجان که پس از جنبش مشروطه خواهی همواره وجود داشت و در این برهه زمانی، بیشتر به سبب اولتیماتوم‌های تهدید آمیز این کشور در ذیقعده و ذیحجه/ نوامبر همین سال به حکومت ایران مبنی بر اخراج کارشناسان مالی آمریکایی و انگلیسی از تهران و تبریز که نارضایتی‌ها را به اوج خود رسانده بود و در این ارتباط، به دلیل فعالیت‌های بی‌وقفه انجمن ایالتی آذربایجان و تظاهرات گسترده خیابانی چند ماهه مردم تبریز علیه دخالت‌های دولت روس در امور ایران که موجبات برانگیختگی آن کشور گردید و

---

[٤] پژوهشگر اشاره شده در این بررسی، استدلال‌های گوناگونی از تحول درازمدت در ادبیات ترکی آذربایجانی در سده‌های نوزدهم و بیستم میلادی را با شواهد و مثال‌های دقیق ارائه می‌دهد. برای آگاهی بیشتر در خصوص بحث اشاره شده، نک. (همان: ۴۰- ۲۲۷).

[٥] از محققان معاصر، سرور سرودی اصطلاحِ «ادبیات انقلابی» را با این توضیح ارائه می‌دهد: «ادبیات مشروطه نیز همچون جنبش مشروطه منعکس‌کننده روند توسعه اوضاع فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی ایران در طی قرن ۱۹ میلادی است. چنین پیشرفتی ماحصل هوشیاری سیاسی و ملی بود که منجر به جنبش مشروطه خواهی گردید و متعاقباً تغییر در ساختار ادبیات که لازمه آن بود شد» از آنجا که جنبش مشروطه اهدافی انقلابی داشت، لذا ادبیات آن دوره را سخت تحت تاثیر قرار داد. برای جزئیات بیشتر از دیدگاههای محقق مذکور، نک. (سرودی،۱۳۸۳: ۶۴- ۱۶۳).

نیز بنا بر سیاست اعمال نفوذ بیشتر در منطقه، طی عملیات جنگی آذربایجان را اشغال و در پی آن به کمک عاملِ سرسپرده خود صمدخان شجاع الدوله، بسیاری از مشروطه‌خواهان را به شنیع‌ترین اعمال مقتول ساخته، دربند کشیده یا تبعید کردند. این واقعه تأثیرِ دهشتناک و بسیار نامطلوبی بر افکار و روحیات مردم بر جای گذاشت. زمانی که به مناسبت انقلاب اکتبر ۱۹۱۷میلادی روسیه و شروع جنبش دگرگونی طلب خیابانی، آذربایجان از دست اشغال روسها رهایی یافت، از اولین اقدام مردم در تبریز، برگزاری مراسمی در ۲۴ شعبان ۱۳۳۵ق/ ۱۵ ژوئن ۱۹۱۷م.، برای نکوداشتِ جان‌باختگان واقعه اشاره شده بود. در این هنگام، یک دوبیتی[۶] بین مردم رواج یافت که در ارتباط با حوادث مذکور بسیار پرمعنا بود. ولی، شعر با حوادث بعدی، منجمله با تحکیم حضور دموکرات‌های طرفدار جنبش خیابانی به مراتب تکمیل‌تر شد تا آنکه عبدالحسین خازن شاعر تبریزی، آن را به صورت منظومه‌ای در روزنامه «تجدد»، به چاپ رساند. نکته قابل ملاحظه در این شعر آن است که رهایی آذربایجان از دست روس‌ها و سطلنت‌طلبانِ طرفدار حکومت مرکزی تهران که با بهار سال ۱۳۳۵ق/ ۱۹۱۷م. مقارن شده به مثابه آغاز زندگی سیاسی جدیدی برای آذربایجان تلقی می‌شود که پشتوانه آن فداکاری مشروطه‌خواهان گذشته در این سرزمین می‌باشد. همانگونه که پیشتر ذکر شد، این شعر، نمونه‌ای از ادبیات پس از مشروطه است که جنبهٔ نمادین آن حتی تا به امروز، در بین مردم آذربایجان باقی مانده است:

شوکر اولا الله وطن شاد اولوب قید ستمدن هامی آزاد اولوب
ظلم گئدوب مملکت آزاد اولوب قانله صفا تاپدی بهار وطن
گلشن وفا اولدی، کنار وطن جانیمز اولا، خوشدور نثارِ وطن

ای وطنه بذل ایلین نقد جان ملتی دار اوسته ورن امتحان
محو اولا مشکلدو بو نام و نشان قانله صفا تاپدی بهار وطن

چکدیله داره سیزی منصور وار تاپدی شرافت هامی دار و دیار
بَسدی سیزه بو شرف و افتخار قانله صفا تاپدی بهار وطن

آهمزون گور گله آثارینی پوزدی قوی پنجه‌لر افکارینی
کشف ایله‌دی خاینون اسرارینی قانله صفا تاپدی بهار وطن

---

[۶] «ای وطنه بذل ائله‌ین نقد جان/ ملتی دار اوسته وئرن امتحان/ محو اولا موشگلدو بو نام و نشان/ قانله صفا تاپدی بهار وطن» بر اساس توضیحات کسروی، این دو بیتی در هنگام مراسم ختم شعبان ۱۳۳۵ق/ مه۱۹۱۷م. رواج یافته و با این وصف، نوعی شعر خلقی می‌باشد که در مواقع ضرور پدیدار می‌شود. نک.(کسروی، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، ۱۳۷۸: ۶۸۲). البته، این احتمال که این دو بیتی را عبدالحسین خازن، شاعر تبریزی سروده و سپس آنرا تکمیل کرده نیز وجود دارد که متن کامل سروده شاعر مذکور در متن بالا آمده است در پی نوشت بعدی ترجمه فارسی آن آمده است.

خدمتوزون حُسنی نمایان اولوب اهل وطن خرم و خندان اولوب
قَبرلروز رشگ و گلستان اولوب قانله صفا تاپدی بهار وطن»
(تجدد، ش۱۷: ۳)[۷].

این سرودهٔ میهنی و نظایر آن[۸] بیانگر احساسات سیاسی ـ اجتماعی جامعه‌ای است که با وقوع جنبش مشروطه، دستخوش تغییر گردیده است. از سوی دیگر، در رهگذار رویدادها و تجربیات پس از تحولات مشروطه دگرگونی‌های جدیدتری در موضوع ادبیات مطرح گردید که زمان و مکان این تحول با پیدایش و گسترش جنبش خیابانی در آذربایجان در سالهای ۳۸- ۱۳۳۵ ق/۲۰-۱۹۱۷م.، مربوط می‌باشد.

میرزا تقی رفعت (۳۸-۱۳۰۸ ق/۱۹۲۰- ۱۸۹۰)[۹] از اعضاء پرنفوذ دموکرات‌های تبریز، بر آن شد که در کنار بحث‌های سیاسی، اجتماعی، ایدهٔ آگاهانه نوعی دگرگونی ادبی با عنوانِ : «تجدد در ادبیات» را با اهداف دقیقی که در نظر داشت وارد گفتمان جنبش نماید.

---

[۷] ترجمه:
شکر خدا وطنمان شاد شده / از قید ظلم، همگی آزاد شده / رفته ستم، مملکت آزاد شده / صفا ز خون یافت، بهار وطن / گلشن وفا شد، همجوار وطن / خوش بُوَد، جانمان شود نثار وطن / ای که در راه وطن دادی، جان / بر سر دار، مردم تو داد امتحان / نابودی این نام و نشان بی امکان صفا .... // دار زدند شما را، منصور وار / یافت شرافت، همه دار و دیار / بَستانِ است این شرف و افتخار / صفا.... // بنگر اثرِ آهِ جان سوزمان / هم زده افکار ستم پیشگان / فاش کرده رازهای خائنان صفا....// هویدا گردیده گذشت و ایثارتان / اهل وطن گشته خرمّ و خندان / قبرهاتان شده رشک و گلستان صفا....

از خانم رعنا صمدی‌فرد (دبیر ادبیات منطقه یک تبریز) که شعر مذکور را در شهریور ۱۳۸۸، به منظور یاری اینجانب در امر تحقیقات، با حوصله و دقت ترجمه کردند بسیار سپاسگزارم. از طرفی، لازم به یادآوریست که تقی رفعت، شعر مشابهی در همان آهنگ، به عنوان سرود هیئت ژاندرمری به زبان فارسی سروده است که قسمتهای از آن بدین قرار است:
«... ما همه امروز بصد آه و داد / دور ظلم و ستم آریم یاد / روح شهیدان وطن شاد باد / تا به ابد به آزادی بمان ای وطن / زنده هم بدین شادی بمان ای وطن / پاینده به آبادی بمان ای وطن ...». (تجدد، ش۱۷: ۳).

[۸] برای نمونه‌ای دیگر، توجه شود به «مارش استقلال» دانش آموزانِ آذربایجان، در دورهٔ تسلط دموکرات‌ها به رهبری خیابانی در آذربایجان: «*ینه یئدی اقبالمیز، حاصل اولدی آمالیمیز/ نه روشن استقبالمیز، یاشاسون استقلالیمیز/ یاشاسون حریت یاشاسون مساوات....* » (همان، ش۲۴: ۲). ترجمه: حاصل شده، آمالمان رسیده باز/ اقبالمان چه روشن استقبالمان، زنده باد استقلالمان/ زنده باد حریت، زنده باد مساوات ....

[۹] میرزا تقی رفعت در تاریخ ۱۳۰۷ یا ۱۳۰۸ ق /۱۸۸۹ یا ۱۸۹۰م.، در تبریز متولد شد. پدرش آقامحمد تبریزی از آذربایجانی‌های مقیم طرابوزان امپراطوری عثمانی (ترکیه کنونی) بود که رفعت را به منظور انجام تحصیل به این کشور فراخواند. او پس از اتمام تحصیلات ابتدایی، متوسطه و عالیه‌اش در مدارس به سبک جدید استانبول، مدیر دبستان ناصری طرابوزان شد که توسط آذربایجانی‌های مهاجر بنیان گذاشته شده بود. در همین هنگام، وی به کارهای نویسندگی و روزنامه‌نگاری پرداخت و به خاطر مقاله‌های علمی، ادبی و سیاسی که در روزنامه‌های فرانسوی زبانِ ترکیه به چاپ می‌رساند، دولت فرانسه توسط کنسول خود مدال افتخاری به وی اعطا کرد. رفعت، در اثنای جنگ اول (۱۳۳۴ق /۱۹۱۶م).، به تبریز بازگشت و به تدریس زبانهای ترکی و فرانسه در دبیرستان متوسطه تبریز (محمدیه) پرداخت. وی، در فلسفه، تاریخ، جغرافی، هندسه، رسم و نقاشی تبحر فراوان داشت ولی بیشترین شهرتش، به علت نمایش نامه‌نویسی، روزنامه‌نگاری، فعال حقوق زنان،

بر طبق نظریه‌های رفعت، وی به نوع خاصی از ادبیات تأکید داشت که سازگاری بیشتری با جامعه معاصر آذربایجان داشته باشد و به صورتی دقیق‌تر بتواند مضامینی چون؛ عقلانیت، فردیت، قانون، آزادی، حقوق مدنی و دموکراسی را بازتاب دهد. از اینرو، با وسواس و دقت هرچه تمام زمینه‌های یک تحول ادبی را مطرح و با این هدف، اولین مقاله‌های اساسی خود را در ربیع الثانی ۱۳۳۶ق/ ژانویه ـ فوریه ۱۹۱۸م. در جریدهٔ تجدد (ارگان جنبش) به چاپ رساند. البته، سرآغاز این بحث، با یک مناقشهٔ ادبی در تهران آغاز شد و رفعت که ماهیّت بحث را یک «عصیان ادبی» می‌خواند (تجدد، شمارهٔ فوق العاده نوروز یونت ئیل۱۲۹۷ش : ۲۵)، دنباله آن را پی گرفت و از این رهگذر نظراتش مورد توجه اندیشمندان ادبی آن دوره واقع گردید.

در ۲۰ ربیع الاول ۱۳۳۶ق/ ۴ ژانویه ۱۹۱۷م.، مقاله‌ای با عنوان :«مکتب سعدی» در روزنامهٔ «زبان آزاد»در تهران منتشر شد که در آن انتقادهای تندی نسبت به مقام و موقعیت ادبی سعدی شده بود. (همان، ش۷۰: ۲ و نیز، نک. آرین‌پور،۱۳۷۲،ج۲: ۴۳۸). در واکنش به مقاله مذکور، برخی جراید تهران از جمله «مجله دانشکده» به مدیریتِ ملک الشعرای بهار، نویسندهٔ مقاله و دیدگاه‌های زبان آزاد را آماج انتقادهای تند خود قرار دادند و آن روزنامه نیز، متقابلاً پاسخ داد. محتوای اصلی احتجاجاتِ طرفین این بود که نویسندهٔ روزنامهٔ زبان آزاد می‌گفت؛ سعدی هنر و فضیلتی به مردم نمی‌آموزد و دلبستگی بیش از حدّ مردم به این شاعر نصیحت گرا و رواج اشعارش بین هنر دوستان یکی از عوامل انحطاط روحی و اخلاقی ایرانیان است و به عنوان شاعر خوب، فردوسی را مثال می‌آورد که درس میهن‌پرستی برای فارسی‌زبانان را اشاعه می‌دهد. موافقان سعدی نیز سعی می‌کردند، از میان نوشته‌ها و سروده‌های شاعر شیراز، نمونه‌هایی ارائه دهند که در آن آموزه‌های اخلاقی مفید نشان داده می‌شد. و همین اختلاف

مقاله‌های سیاسی- اجتماعی و به‌ویژه، شعرهایی بود که در زبان‌های ترکی، فارسی و فرانسه، منتشر ساخته است. رفعت، در سال ۱۳۳۵ ق / ۱۹۱۷م.، به جمع دموکرات‌های تبریز پیوست و به خاطر آشنایی او با مسائل ادبی، مسئول دستگاه تبلیغات آن گروه سیاسی گردید. به‌ویژه، نقش وی آن بود که به همراه ابوالقاسم فیوضات، جریدهٔ «تجدد»، ارگان حزب دموکرات آذربایجان را اداره و مقاله‌هایِ فنی آن را تنظیم کند. علاوه بر این، در سالهای ۳۸- ۱۳۳۷ق/ ۲۰-۱۹۱۹م.، پاره‌ای مقاله‌های ادبی و اشعار ترکی ـ فارسی خود را در «مجله ادب» تبریز، به چاپ رساند و در «روزنامهٔ آذربایجان» که به زبان ترکی چاپ می‌شد، چند مقالهٔ تحقیقی ارزشمند، در مورد تاریخ باستان ترکان آذربایجان نوشت. پس از چندی، درهنگام قیام دموکرات‌ها (رجب تا ذیحجهٔ ۱۳۳۸ق/ آوریل تا دسامبر۱۹۲۰م).، «مجلهٔ ادبی آزادیستان» را منتشر کرد که چهار شماره (از خرداد تا شهریور ۱۲۹۹ش) منتشر گردید. لازم به ذکر است، مخبرالسلطنه والی اعزامی از تهران به تبریز پس از سرکوب جنبش و قتل خیابانی در تاریخ ۲۹ ذیحجه ۱۳۳۸ق/ ۱۴ سپتامبر ۱۹۲۰ م.، دستور دستگیری رهبران جنیش را صادر کرد و روز بعد یا دو روز بعد از این تاریخ، تقی رفعت که در پی سرکوب جنبش از تبریز گریخته بود توسط جاسوسان مخبرالسلطنه گرفتار و در محل حادثه او را کشتند و شایعه ساختند که رفعت را پیش از دستگیری مرده یافته و به احتمال یقین وی خودکشی کرده است. بخشی از اطلاعات در مورد رفعت و فعالیتهای علمی‌اش، برگرفته از توضیحات خود در مجلهٔ آزادیستان می‌باشد. نک. (آزادیستان، ش ۳ (۱۵ مرداد ۱۲۹۹ ش): ۳۲-۳۱، و نیز، برای آگاهی از کلیاتی در مورد سیر تحول زندگانی وی، نک. (آرین‌پور، ج۲ ، ۱۳۷۲: ۲۵-۱۲۲؛ کسروی، قیام شیخ محمد خیابانی، ۱۳۷۸: ۲۵-۱۲۲؛ *اسنادی: مشاهیر ادب و معاصر ایران*، ۱۳۷۶: ۳۴- ۴۳۲؛ صفوف،بی تا: ۸۲ و لنگرودی، ج ۱ ،۱۳۷۰: ۵۶- ۵۰).

نظرها، موجبات بحث‌های چندی بین روزنامهٔ زبان آزاد و مخالفان آن گردید (برای آگاهی، نـک. همـان، ش۷۰ : ۲؛ ش۷۳: ۳-۲؛ ش ۷۴ : ۳-۲ و شماره فوق العاده نوروز یونت ئیل ۱۲۹۷ : ۲۶).

در این اثناء، تقی رفعت در روزنامهٔ تجدد تبریز به عنوان طرف سوم وارد بحث شد و سـعی کـرد هـر دو طرف را به برداشتی اصولی‌تر رهمنون نماید و بلافاصله، مناظره ادبی بین او و ملک الشعرای بهار به طرز نسبتاً معقولی ادامه یافت.

مطبوعات، مدنیت وما

روزنامه تجدد

در آغاز، رفعت طی مقالـه نسـبتاً مبسـوطی در تجدد اینگونه بحث را شروع کرد؛ بـا توجـه بـه نوع استدلال سـنتی و نیمـه سـنتی دو طـرف، فردوسی را نیز می‌توان محکوم کرد و یـا بنـابر همان ملاحظاتی کـه طرفـداران ملیـت‌پرسـت نوظهور به فردوسی نسبت می‌دهنـد مـی‌تـوان سعدی را نیز تبرئه کرد. آنچه کـه در گفتگوهـا مغفول مانده در اصل مسـئله زایـش اندیشـه‌ای تازه در خصوص جامعه یا کلیت جامعـه ایـران، رابطه دولت و ملت و بخصوص، همزیستی اقوام یـک کشـور در یـک فضـای بـدون تعصـب و متساهل فرهنگی و مباحثی از این گونـه اسـت که به تبعه آن ادبیات حول این اندیشه‌هـا نیـز می‌بایست با ماهیت واقعی تاریخی یک کشور کثیرالمله و روندهای در حال تغییر و تحـول اجتمـاعی آن سازش و سنخیت داشته باشد. وی، تصریح می‌نماید؛

> *« با اختیاراتی که مشوقین عصیان به خودشان می‌دهند، چنانچه صلاحیت داشتن سعدی و دیگران را به اداره کردن افکار امروزی ما، انکار نمودیم؛ و در این خصوص شهرت و هیجـان جوانی را تا به حدی توسعه دادیم که سعدی را در انحطاط ایران هم مقصـر سـاختیم؛ بایـد فردوسی هم نشویم، برای روز نو، روزی نو پیدا کنیم، اما خوب می‌دانیم که روح یـک ملـت قدیم نمی‌تواند، روزی نو پیدا کند ... و از این نظر مقام سـعدی از فردوسـی کمتـر نیسـت، اساساً رقابتی در میان این دو شاعر... ایران موجود نمی‌باشد... ».* (همـان، ش۷۰: ص۳-۲ و شماره فوق العادهٔ نوروز یونت ئیل۱۲۹۷ :۲۶).

بدینسان، رفعت به جای آنکه در فکر ویرانگری ادبیات کلاسیک ایران همچـون برخـی متفکـران عصـر مشروطه (به شیوه‌ای که پیشتر بدان اشاره شد) باشد، به نقد و طرد طرز تلقـی کهنـه از ادبیـات تأکیـد

داشت[۱۰] که سطح برداشت کاملا متفاوتی در مناظره‌های ادبی در آن برهه زمانی محسوب می شود. چنانچه، برای داشتن روحیه نقدپذیری، گذشته گرایی تاریخی، جزم اندیشی و یا تفکر تقلیدی ملت پرستانه (= ناسیونالیسم) که با جامعه کثیر المله ایران هماهنگی ندارد را به هیچ روی در ادبیات وارد نمی‌داند. به باورِ وی، نقطه عزیمت هر یک از دیدگاه های دو طرفِ (مخالف و موافقان سعدی و فردوسی)، در نهایت با نوعی دلبستگی عطفی به گذشته گره خورده که بحثها را «بی سر و سامان» گذاشته و بدتر از همه، حتی این گذشته گرایی برخی اندیشمندان تهران نیز با مصادیق و واقعیات گذشته تاریخی ایران، خاصه در موضوع گثرت گرایی فرهنگی که اصل اساس واقعیت تاریخی ایران است به هیچ روی همخوانی ندارد و بیشتر زاده تخیل است و ناسیونالیسم نوظهور که در آن برهه تاریخی در بین متفکران پایتخت از روی نا آگاهی (حتی به مولفه های واقعی ملیت گرایی مبتنی بر مکاتب غربی) رواج تمام داشت. لذا، رفعت با این نگرش، قویاً خواستار شکستن مراجع تقلید کهن از ذهنّیت جامعه و رسیدن به سطح بالاتری از اندیشه و خودآگاهی در ادبیات می‌باشد؛

> *«وقتی عصبِ ملیت و قهرمانی باستانی را می‌خواهیم تحریک نمائیم، داستان رستم خواهیم خواند. وقتی میل تفلسف و تلذذ روحانی داریم، به گلستان و بوستان سعدی خواهیم ریخت. ولی وقتی می‌خواهیم آلام امروزی، احساسات معاصر ... خودمانرا تجدید، تسکین و تأمین کنیم ... آواره و سرگردان خواهیم ماند ... وقتی می‌خواهیم، پیشوایی برای فکر متحیر و قدم گمراه خود در میان مسائل غامضهٔ دورهٔ زندگی خودمان، پیدا کنیم معطل و محروم می‌مانیم!...و این است عصیان می‌کنیم.»*.(همان: ش ۷۰: ۳-۲ و شماره فوق العاده نوروز یونت ئیل۱۲۹۷: ۲۶).

همچنین، مجدداً در برابر اختلاف نظرهای نویسندگان روزنامهٔ زبان آزاد و مجلهٔ دانشکده، می‌نویسد:

> *«علل انحطاط هر ملتی که در این مقالات یک زمینهٔ اساسی مهمی‌را تشکیل می‌دهند، مسئله جانبداری است. دامنهٔ آن وسیع است. پرخاشی که در سر تعیین هویت سعدی برخاسته است، فقط از یک نقطه می‌تواند ما را داخل این بحث عظیم گرداند و ممکن نیست در این حالت کلیه مسئله را به میان بیاوریم. در قبال روح قلندری و تنبلی که نگارندهٔ عاصی و انقلاب زبان آزاد، به سعدی اسناد می‌دهد، شاگرد استادپرست،*[۱۱] *حصه‌ای از اشعار سعدی را ذکر و یادآوری می‌کند ... هر گاه نظرش بر این است که افکار سعدی، نسبت به زمان و میحط خودشان عالی و وسیع بوده‌اند، قبول داریم،*

---

[۱۰] در خصوص مطلب اشاره شده، طرز تلقی نگارنده پژوهش حاضر با اظهارات پژوهش دیگری در این باب شباهت فراوانی دارد. برای اطلاع، قیاس کنید با: (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۱۴-۱۳).

[۱۱] در اینجا، کنایه از طرفداران مکتب سعدی می باشد.

هرگاه می‌خواهد بگوید که امروزه هم مـی‌تـوانیم ایـن افکـار را ماننـد افکـار معاصـر بـا خودمان و دستورهای نجات بخش محسوب داریم رد می‌کنـیم». (همـان، شـماره فـوق العاده نوروز یونت ئیل۱۲۹۷ :۲۸).[۱۲]

البته، دیدگاههای رفعت به تمامی مورد پذیرش ملک‌الشعراء قرار نگرفت[۱۳] و آنگونه که پیداست اختلاف بهار و رفعت، اختلافی ماهوی در اعتقادهای فکری و طـرز تلقـی ایشـان درخصـوص ادبیـات بـود. بهـار، طرفدار ادبیات کلاسیک بود و اصلاحات ادبی رفعت را نمی‌پذیرفت. با اینحال، نسبت به طرفداران ادبیات سنتی از نظر درک معنوی، نرمش و انعطاف بیشتری داشت و می‌توانست با تجـددخواهان تبریـز گفتگـو کند و به همین سبب، مناظره‌های ادبی که بعد از آن میان آنها صورت پذیرفت با آرمش و رعایت احترام طرفین در مسیر نسبتاً معقول‌تری قرار گرفت. (لنگرودی،۱۳۷۰: ج۱: ۶۸-۲۶۴).

در ادامهٔ همین بحث، رفعت در یکی از اشاره‌هایش به بهار، یادآور حـرف‌هـای مملـو از کینـه و نفـرت و بکارگیری الفاظ رکیکی شد که محافل مناظره کنندهٔ تهران علیه هم بکار می‌بردند. وی، بـرای خـروج از مباحث ناهمگون در بین طرفداران مکتب قدیم و جدیـد، خواسـتار رواج «نقـد ادبـی» گردیـد و تاکیـد داشت؛ باید «افکار متضاد را امتحان و تدقیق نمود» و از برایند آن‌ها، نزدیک‌ترین حـرف بـه حقیقـت را یافت (تجدد،ش۳:۷۰) و همچنین، اظهار نمود؛ در صورت پذیرش «اصل نقدپـذیریِ ادبـی»، در مجمـوع همه «از آزادی فکر و قلم، استفاده خواهند کـرد و مسـعود خواهنـد شـد از اینکـه یـک مسـئله ادبـی و اجتماعی مملکت [را] ...در حضور افکار عمومیه و هموطنان خودشان حل و فصل [می] نمایند». (همان، شماره فوق العاده نوروز یونت ئیل۱۲۹۷ :۲۷).

مجله دانشکده، بعد از ۱۲ شماره تعطیل شد.[۱۳،۱۴] اما، روزنامه تجدد دنبالهٔ بحـثِ «تجـدد در ادبیـات» را رها نکرد. علاوه بر آنکه، رفعت برای معرفی نظراتش، در ۱۵ خـرداد ۱۲۹۹ ش/۵ ژوئـن ۱۹۲۰م.، مجلـه ادبی «آزادیستان» را با این توضیح که «مجله‌ای است هوا خواه تجدد» منتشر و در خطـاب بـه «هیئـت محررین مجله»، خط مشی آن را اینگونه اعلام کرد؛

«هر نگارش تازه، هر اسلوب زنده و حساس، هر چه یک روح تجدد جلوه می‌دهد و هـر چـه که ممکن است مظهر یک فکر و یک حس جوان اسـت، در صـحائف مهمـان نـواز مجلـه‌ی (آزادیستان) نائل پذیرایی دوستانه خواهـد بـود ... مـا خـواهیم کوشـید تـا افکـار و تـأثرات خودمان را با صمیت و راستی ادا و افاده نمائیم و در این کار صنعتی را اتخاذ کنـیم کـه بـه قدر کافی انحناپذیر، نوین و مساعد باشد.». (آزادیستان، ش اول: ص۱).

---

[۱۲] برای دیگر استدلالهای رفعت در این باره، نک. (تجدد، ش۷۰: ۳؛ ش۷۳: ۳-۲ و ش۷۴: ۳-۲).

[۱۳] برای نظرات ملک‌الشعراء در پاسخ به دیدگاه های تقی رفعت، نک. (مجلهٔ دانشکده، سال اول، ش۳:۱۱۷). و برای یکی دیگر از مناظره‌های ادبی دانشکده با جریده تجدد، نک. (تجدد، ش۷۹: ۲).

[۱۴] مجله دانشکده، از اول اردیبهشت ۱۲۹۷ تا اوائل اردیبهشت ۱۲۹۸ش.، انتشار یافته است. برای آگاهی از این مجله و زندگانی و آثار ادبی سردبیر آن میرزا محمدتقی بهار معروف به ملک‌الشعرای بهار، نک. (اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، ۱۳۷۷: ۵۵-۳۵۴).

در بیشتر مقاله‌ها، طرز تلقی رفعت، به نقش سیاسی- اجتماعی ادبیات استوار است. آنگونه کـه آن را با مضمون سازش «ادبیات با هئیت اجتماعیه» مشخص می‌کند، (تجد،ش۲۷:۳) به این معنی است که هدف اساسی نوگراییِ ادبی، انسان است و در باب حقیقت انسانی، باورداشت ها دیگر الهـامی نیسـت و از آسمانها بدست نمی‌آید بلکه بر روی زمین و بر اثر تلاش آدمی محقق مـی‌شـود. وی، بـرای تـرویج ایـن اندیشه، اقدام به چاپ سلسله شعرهای ترکی از «عاکف ارسوی»[۱۵]، شاعر اصلاح طلبِ ترکیـه در جریـده تجدد کرد که در آن، توجه به ارزش‌های مطلق انسانی و کوشش بـاوری، محتـوای اصـلی آن اشـعار بـه شمارمی‌رفت.[۱۶]

از نقطه نظر رفعـت، اگـر نـوگراییِ ادبـی، منـادی مؤلفـه‌هـایی چـون، انسـان محـوری و فردیـت باشـد، فردگرایی[۱۷] نیز نه در توسل به باورهای کهنه بلکه با موازین عقلی سنجیده می‌شود. او، بـا طـرح داوری «عقلانیتِ متعادل» توجه روشنفکران جامعه را به بحران هویت ناشـی از تعـارض سـنت و تجـدد جلـب نموده و تصریح می‌دارد که کلید بالندگی هر اجتماعی رفع تأخر فرهنگی ناشی از ایـن تعـارض اسـت و سپس به اندیشمندان ادبی معاصر خود توصیه می‌کند: «عجالتاً شما، به جوانـان مضـطرب و اندیشـناک این دورهٔ انتباه، صبحت از سعدی و حافظ و فردوسی نکنید. به ما، معنی حیات را شرح دهید! ... روح مـا را بالا ببرید، فکر ما را فروتاب بخشید، کابوس انحطاط را از پیش چشمان خود بردارید». (همان، شـماره فوق‌العاده نوروز یونت ئیل۱۲۹۷ :۲۷).

بنابر اظهار رفعت، در ادبیات نوگرا اندیشه تازه‌ای بر فـرد نقـاد جانشـین شـده و عرصـهٔ تفکـر بـه کلّـی دگرگون می‌شود. بدین منظور، «تجدد در ادبیات»، عبارتست از؛ فردانیتِ قائم به ذات و عقلانیت مبتنـی بر تساهل فکری، بویژه، تجربهٔ شخصی در برابر تقلید کورکورانه و گرایش بـه تجربـه عقلـی و علمـی بـه عنوان عامل تکوین ذهنی انسان. در این باره، او می‌گوید:

> «با کمال آزادی و فکر تجسس کنید. تفکرات و تحسیات خودتـان را بنگاریـد. تفکـرات شما مستند به علم و حقیقت باشد. در تجسسات خودتان زیربار هیچگونه تأثیر و نفوذی

---

[۱۵] محمد عاکف ارسوی (۱۳۵۴-۱۲۹۰ق/۱۹۳۶-۱۸۷۳م)، عالم، ادیب و شاعر اصلاح طلب ترکیه می‌باشـد. عـاکف، تحصـیلات خود را به دو شیوهٔ قدیم و جدید تا سطوح عالی طی نمود و مسئولیت‌ها و مناصب متعددی را در امپراطوری ترکیه عثمـانی در دوران جنگ اول جهانی در مقاومت آناطولی در برابر محاجمان بیگانه به عهده داشت. مدتی نیز، نمایندهٔ مجلس کبیر ملی بـود. وی، از تکاپوگران برجسته نسل دوم جنبش اتحاد اسلام می‌باشد. هدف اصلی او سازش بین سنت و تجدد با حفـظ هویـت‌هـا و ارزش‌های جامعهٔ ترکیه بوده است. سرود ملی جمهوری ترکیه (مارش استقلال)، از ابتدا تاکنون، از سروده‌هـای مشـهور عـاکف می‌باشد. برای آگاهی بیشتر، نک. (*SAFHAT: Üçüncu Kitap, Hlakin Sesleri*, 2008 :69-19).

[۱۶] برای این شعرها، نک. (محمد عاکف، «ولی‌الله المشتگی»، تجدد، ش۲۴ :۱ و محمد عاکف «محواولسون ...[نیست باد یأس و بطائت]»، همان، ش۲۹ :۱ برای مقایسه شعر اول با متن دیوان عاکف، نک. (Safahat, 2008: 197-98) و برای شعر دوم، نک. (aynı: 194-95).

[۱۷] فردیتی که رفعت بر آن تاکید داشت و از مؤلفه‌های اساسی در ادبیات جدید به شمار می‌آید، در منتقدانی چون حبیب ساهر و نیما در شعر، جمالزاده و هدایت در داستان دنبال شد. برای آگاهی بیشتر، نک. (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۱۴).

نروید که بیگانه بر روح و اعصاب شماست. صمیمیت را هرگز و در هیچ موقعی از دست ندهید. در حین تقلید، اقتباس و یا ابداع و اختراع، در هر حال «خودتان» باشید. انتقادات را از جانب هر کس و از هر نقطه نظری ترشح کند، با امتنان و شادی زیاد استقبال نمایید. ولی هرگز افکار اولیه‌ی خودتان را بدون دلایل کافی و به محض وقوع در مقابل یک حمله‌ی سخت و ناگهانی ترک نگویید. افکار را پس از تجربت و آزمایش بپذیرد. به خصوص یأس و اضطراب: خستگی و لاقیدی را نگذارید در دلتان راه یابد و با یک عزم و اراده‌ای راسخ با یک قوت قلب ثابت به جانب فردا رهسپار شوید.» (آزادیستان، ش۱: ۳-۲).

در ادامهٔ تأکیدهای قبلی، رفعت با بیان نیازهای انسان که جامعه‌اش (آذربایجان) دستخوش نهضت همه‌گیر سیاسی، اجتماعی (جنبش مشروطه‌خواهی) شده را مطرح و دگر بار، رواج اصول منطقی نقد را سرآغاز اصلی نوگرایی ادبی دانسته و اظهار می‌دارد؛

«تقاضای آزادی فکر بر این است [که] در قبال (آزادی عقیده) باید (آزادی مناقشه) را نیز، قائل شد والا مجاهدات ادبیه که محروم از این دو تکیه گاه باشند، همیشه خواهند لنگید». (تجدد، ش۴۲: ۳).

آنگونه که از بررسی مقاله‌های رفعت مستفاد می‌شود توجه وی در بیشتر نوشته‌هایش، به مبادی کار است. در ابتدا، علاقه، آشنایی و تخصص به زبان مادری (ترکی) و سپس مطالعه زبان دیگر اقوام جوامع همسایه، تحقیق و بررسی با تکیه بر مطالعه آثار گذشتگان و «تحلیل و تدقیق افکار ادبیه و نظریات صنعتی ملل مترقیه». (همان: ۲). افزون بر این، رفعت تکامل ادبی را پیش‌شرط ضروری فرهنگ‌آفرینی انسان تلقی می‌کند و در موضوع ادبیات می‌گوید؛ افتخار نصیب ملتی است که بر آثار گذشتگان بیفزاید، نه اینکه تنها، در فکر بزرگداشتِ ادبیاتِ گذشته باشد. نتیجه توقف بیش از حد درگذشته تاریخی، آن بوده که: «ادبیات قدیمی ما از منابع اولیه خودش دور افتاده، در یک حوزهٔ وسیع تراکم یافته و به حال رکود و سکون در آن رختخواب فراخ مستقر و متوقف شده است». (همان،ش۳۲:۲).

وی، گذشته‌گرایی در ادبیات را «سد محافظه‌کاری»، می‌نامد و «مقصود» و «نقشهٔ» خود را «رخنه انداختن در بنیان این سد سدید»، عنوان می‌کند. (همان).

رفعت، در سال ۱۳۳۶ق/۱۹۱۸م.، به کرار از نوعی «انقلاب فکری و ادبی» در کنار «انقلاب سیاسی و اجتماعی» سخن می‌راند.(همان، ش۷۰: ۳-۲؛ ش۷۳ : ۳-۲ و ش۷۴: ۳-۲). اما، در مجموعه مقاله‌هایی که دو سال بعد از آن در سال ۱۳۳۸ق/۱۹۲۰م.، در تجدد به چاپ رساند[۱۸]، مبانی فکری خود را در موضوعات مذکور بیشتر آشکار کرد. در این گفتارها، به همراه توضیحاتی از نقد ادبی، تغییر و اصلاح در

[۱۸] برای این مقاله‌ها، نک. (تجدد، ش ۲۷، نمره مسلسل، ۱۶۳ : ۳؛ ش۳۰، نمره مسلسل۱۶۶ : ۴ و ش۳۲، نمره مسلسل ۱۶۸ :۲).

ادبیات را در سه سطح «زبان»؛ «شکل» و «اسلوب»، مطرح و درانتها مجدداً اصرار نمود که «قاطع‌ترین نتیجهٔ مستقیم یک انقلاب سیاسی، یک انقلاب ادبی است». (همان، ش۳:۲۷).

آنچنان‌که از مطالعه محتوایِ دقیق مقاله‌های رفعت بر می‌آید منظور از انقلاب ادبی هم دقیقاً «انقلاب در شعر» بود و همان نظریه‌هایی بود که منجر به ظهور «شعر نو» یا «شعر آزاد» توسط خود او گردید. او برای رخنه انداختن در بنیان شعر قدیم، به سرودن اشعار ترکی[۱۹] و فارسی پرداخت که هم از حیث فرم و هم از لحاظ مضمون با شیوهٔ شعرای قدما تفاوت داشت و در آن قافیه‌ها رعایت نشده و مصرع‌ها مساوی نبودند و بدین جهت، در تاریخ ایران اتفاقی اولین بار به شمار می‌رفت.

اولین شعر رفعت به سبک آزاد یا جدید، شعری تحت عنوانِ «ای ارومی» بود که به تاریخ ۱۰ شوال ۱۳۳۵ ق/ ۳۰ ژوئیه ۱۹۱۷م.، در تجدد به چاپ رسید (تجدد، ش۲۷: ۲) و پس از این اولین شعر غیر سنتی، طی ماه‌های بعد اشعار دیگری با همان چارچوب‌ها و در قالبی جدید با عناوین «ای جوان ایرانی» و «فریاد الم» در همان جریده منتشر گردید (همان، ش:و ش۸۵: ۱).

بلافاصله، این نوپردازی‌ها غوغایی در محافل ادبی برانگیخت. در ایران ادیبانی چون؛ ایرج میرزا، اعتصام‌الملک، ملک‌الشعراء بهار، به ساختار شکنی فرمِ شعریِ رفعت اعتراض کردند (حسن لی،۱۳۸۶: ۲۶-۲۵). و در محافل ادبیِ خارج از کشور؛ گردانندگان روزنامهٔ کاوه در آلمان (تقی زاده، علامهٔ قزوینی، جمال زاده و کاظم زاده ایران شهر)، انتقادها را همراه با کنایه و ریشخند فراوان ادامه دادند.

جریدهٔ مذکور، در چندین مقاله باعنوان «ترقی زبان فارسی در یک قرن»، با مضمونی کنایه‌گونه، آثار شعری رفعت را به تمسخر گرفت.

روش کار روزنامه به این صورت بود که دو ستون ایجاد کرد؛ در سمت راست این ستون‌ها، ادبیات مورد علاقه روزنامه را نوشت و در ستون مقابل آن در ذیل عنوان «فارسی خان والده در عهد پارلمانی»، قسمت‌هایی از اظهارت ادبی رفعت را به مسخره گرفته و آن را لجام گسیخته، بی سروته و کوته‌فکرانه معرفی کرد (کاوه، ش۳ :۵-۳). همین روش، در شماره‌های بعدی روزنامه کاوه نیز ادامه یافت. در یکی از موارد، در ستون مورد علاقه جریده که آن را ادبیات واقعی می‌پنداشت، غزلی از میرزا محمود غنی‌زاده

---

[۱۹] به لحاظ قلت منابع، از اشعار ترکی رفعت به سبک جدید، مواردی در اختیار نیست. وی، در مجله آزادیستان با اشاره به سرودن اشعاری به سبک نو در ترکی، هدف خود را اینگونه عنوان می‌کند: «در چیزهای محدودی که به زبان ترکی نوشته‌ام خواسته‌ام صنعت ادبای فرانسوی‌ها را در زبان (فکرت‌ها) امتحان کنم ... آشنایی که من مدعی نیستم بی‌نقص و عیب باشد... [در نتیجهٔ] تدقیق و تتبع ادبیات (کلاسیک، رمانتیک و معاصر) فرانسه ... یک طرز ادبی جدید متکامل‌تری را به من تلقین نموده و همیشه خواسته‌ام آن مکاتبات بیگانه را با سجیه نژاد خود ممزوج و مخلوط [سازم]... ». نک.(آزادیستان،ش۳ :۳۲). همچنین، با مطالعهٔ تجدد متوجه می‌شویم که رفعت اشعارش را با چندین امضاء به چاپ می‌رسانده است. از جمله: تقی، صرافی تبریزی و محمد صراف‌زاده. برای برخی اشعار او، نک. (تجدد ش۷ :۳-۲؛ ش ۳ :۱؛ ش ۵۶ :۲؛ ش۸۳ :۲ و شماره فوق‌العاده نوروز یونت ئیل ۱۲۹۷ش :۲۴).

به مناسبت نوروز ۱۳۳۶ق/۱۹۱۸م.، را آورد و در ستون مقابل، یکی از اشعار آزاد رفعت کـه همـان، «ای جوان ایرانی»[۲۰] بود را زیر عنوانِ « ادبیات خان والده» به استهزاء کشید (همان، ش۴-۵ : ۳) .[۲۱]

با اینحال، انتقادها با توضیح مشخصی ارائه نشده بود و تنها می‌توان حدس زد که مقالـه‌نـویس روزنامـه کاوه می‌خواست بگوید؛ رفعت اشعاری بـا مصـرع‌هـای نامسـاوی و مـدعای نوجـویی سـروده اسـت و در تجددگرایی، شاعر تعریف و مرزبندی شفافی در خصوص کاربرد عروض سنتی با قالب‌های مشخص دیده نمی‌شود و لذا، می‌توان اذعان داشت که عدول از قواعد سنتی شعر فارسی مایـهٔ اصـلی انتقـاد محـررین روزنامه بود.

رفعت در پاسخ به بدگویی‌های کاوه، بالحن مؤدبانه‌ای انتقادِ آنها را پاسخ گفـت و شـاید درخشـان‌تـرین جنبهٔ کار رفعت، عقایدی باشد که وی پس از مناقشات قلمی با مجله دانشکده به مـدیریت ملـک‌الشـعرا بهار با روزنامه کاوه به مدیریت تقی‌زاده ابراز داشته است. این عقاید، در یک سلسـله مقالـه‌هـا مـنعکس شده و نویسنده با نگارشی فنی و هیجان‌آمیز، نظراتی برتر از حریفان، بیان نموده است.

در اینجا، قسمت‌هایی از پاسخ نسبتاً طولانی رفعت به جریدهٔ مذکور آورده می‌شود. ضمن اینکه در ایـن جوابیه می‌توان به برخی دیدگاههای وی در ابـداع شـعر نـو ـ کـه آن را ضـرورت اجتنـاب‌ناپـذیر زمـان می‌دانست ـ دست یافت و همچنین، در نگارشهای فنـی رفعـت مـی‌تـوان شـیوه‌ای از نقـدِ تفسـیری را مشاهده نمود که در مناقشات ادبی آن روزگار بی‌بدیل می‌باشد.

رفعت می‌گوید:

> با اینکه صاحب نظران مجلهٔ کاوه در ارائه نظرات خود به نحوی عمل می‌کنند کـه ضـرورتِ «تجدد در ادبیات» را قبول دارنـد. بـا اینحـال، در طـرز تلقـی خـود دچـار «مشـوش‌تـرین تشتت‌های فکری»، شده‌اند. زیرا، بـدون اینکـه راه حـل هـدف‌داری را بیـان کننـد، تنهـا از «انحطاط زبان فارسی»، نوشته وجنجال‌پردازی می‌کنند. «تجدد ادبی» از نظر آنها، به معنی «تازگی آثارادبی ... بسته به تازگی تاریخ نگارش آن آثار اسـت» و هـم اینکـه «نـود درصـد متجددین بکلی محروم از سوائق و شرایط تجدد، در عین یـک عـدم قابلیـت چـاره‌ناپـذیر و بهوای پیشرفت قدم خود را از نقطه[ای] برداشته باز بـروی همـان نقطـه مـی‌گذارنـد! ... از فاصلهٔ تازگی تا کهنگی هیچ نوع اطلاع و سابقه ندارند تا بتوانند پی به اشتباه خود ببرند ... و اما آنکه بیم از انحطاط و تفسخ زبان فارسی دارند. هرگز مبنای توهمـات خودشـان را بطـور

---

۲۰ «برخیز! ... بامداد جوانی زنو دمید، آقاق خهر را، لب خورشید بوسه داد... .
برخیز! صبح خنده نثارت خجسته باد! برخیز! روز ورزش و کوشش فرارسید.
برخیز و عزم جزم کن، ای پورنیکزاد! ... بریأس تن مده ... مَکَنْ از زندگی امید! ..
باید برای جنگ بقا، نقشهٔ کشید؛ باید، چو رفته رفت، به آینده رو نهاد ... .».
برای این شعر، نک. (همان، ش: و چاپ مجدد آن در: شمارهٔ نوروز یونت ئیل‌ش :).

۲۱ برای دیگر انتقادهای لفظی روزنامهٔ کاوه به تجددطلبان تبریز، نک. (کاوه، سال پنجم، ش۹: ۲ و ش۱۱: ۴-۳).

واضح و قطعی معین نمی‌کنند؛ شکایاتشان به قدری مبهم است که بی‌مأخذ به نظر می‌رسد و در این زمینه، چنانچه باید به اصول و قواعد انتقاد عمل نمی‌بندند... مجلهٔ پر فضل و هنر، ریشخند و استخفاف خود را فقط بوسیلهٔ روبروی هم گذاشتن هر دو نوع فارسی اظهار و بیان می‌نماید. چند عبارت مبهم و مستهزی در ذیل ستونها درج گردیده است که هرگز نقطه نظر مجلهٔ مذکور را توضیح نمی‌دهد.

تفوق و رجحان محتویات ستون دست راست بر محتویات ستون چپ، در نظر ترتیب دهندگان این (لوح عبرت)، بقدری واضح و مستغنی از دلیل و برهان بوده است که برای افادهٔ مرام خود، ایماء و اشاره یک عنوان متعرضانه (فارسی خان والده!) و یک ستون‌بندی و مواجههٔ ساده و بسیط را با چند عبارت و یادداشت ابهام آلود و هجو آمیز کافی شمرده‌اند: ولی من اهمیت می‌دهم به اظهار این که؛ «این قدر کافی نیست». هر گاه کسی در مسلک و عقیدهٔ تجددخواهی خود مذبذب و متزلزل هم می‌بود آثار سهل‌انگاری و استحقار که در آن ترتیبات مشهود است او را از قبول رأی و عقیده مرتبین آن باز می‌داشت. استعمال توضیحات مرکبه، الفاظی مانند (کتیبه) و تعبیرات از قبیل (اثبات وجود) را در نظر گرفته، (بنیه ساختمان، شیوه و معنی) جمل و عبارات را مهمل و مبنی گذاشتن و فقط بواسطهٔ دلیل اول، انتساب یک اسلوب را به (ادبیات عثمانی) وانگهی به (خان والده) استدلال نمودن، یک اصول انتقادی را معرفی می‌کند که هرگز متین و کامل نیست...[۲۲] اصول مقایسه‌ای که در «مجله شریفه کاوه» بکار برده شده است، صحیح به نظر نمی‌رسد. متونی که در دو ستون مقابل، روبروایستاده‌اند، نه از حیث موضوع و نه از حیث معنی هیچ مشابهتی ندارند تا در میان آنها یک وجه مقایسه صحیحی بتوان بدست آورد. مثل این است که یک قصیده منوچهری را با یک غزل حافظ دوش بدوش گرفته بپرسیم: «کدام یک بهتر است»؟ یا باید صور ظاهری را در نظر گرفته قصیده را با قصیده و غزل را با غزل مقایسه نمود و یا معنی را مناط قرار داده در دو موضع متجانس، دو طرز افاده متفاوت را سنجید ... عبارت منقول از روزنامهٔ عهد (حاجی میرزا آقاسی)، آیا با جمله‌بندی‌های عامیانه و بی‌صنعت خود تمام جهالت ساده‌لوحی و عدم آشنایی به مدنیت را که در آن دورهٔ تاریک در ایران حکمروا بوده به خوبی نمی‌رساند؟

آیا صحیح نیست که این شیوه و این اسلوب ابتدایی و بلکه بدوی، این اسلوب تکامل نیافته، در هر وقت و در هر جا نشانهٔ همان جهالت، همان بدویت و همان سادگی ملامت‌آمیز خواهد بود. تصور نمایید که این اسلوب بیچاره، تقریباً اسلوب روایات و تعریفات سیاسی و دیپلماتیک آن ایام سلطنت ایران بوده است!

---

[۲۲] رفعت در این قسمت مقاله، آشنایی دقیق خود به ادبیات ترکیِ عثمانی را بیان می‌کند. ضمن آنکه یادآور می‌شود، اساس نظرات او بر ادبیات کلاسیک رومانتیک معاصر فرانسه ودیگر دیدگاه‌های ادبیات غربی می‌باشد.

حرف در این نیست که یک نفر مدپرست ظاهر بین، یک نفر dilettante [= متفنن] ادبی، یک نقطه نظر موافق سلیقه خود را اتخاذ نموده می‌تواند از این طرز بیان عامیانه و ساده لوح، متلذذ و محظوظ شود... ولی حرف در اینجاست که آیا این طرز بیان که در روبروی آن درج گریده است مناسبتی در میان دارند؟ آیا می‌خواهیم این یکی را به آن دیگری ترجیح دهیم... با وجود اینکه تاریخ نگارش آن را با یک اعتنای مخصوصی بسته کرده‌اند گمان نمی‌برم، خواسته باشند شعر آقای غنی‌زاده[۲۳] را مانند یک نمونه از ترقی زبان فارسی بما نشان دهند. جای این منظومه در کلیات ادبیات کلاسیک فارسی است. این نوروزیه، مثل همه نوروزیه‌ها «کلیشه»ها و تشبیهات از کار افتاده‌ای را بکار برده است که هرگز کمترین اثر تجدد و ترقی را در آن‌ها نمی‌شود یافت، اما هیچ عیب نداشت. «نوروز امروز و امید فردا» اثر احمدخان ملک ساسانی را با عنوان«نوروز و دهقان»[۲۴] که در شماره نوروزی سال ۱۳۳۵ «تجدد» انتشار یافته است مقایسه می‌کردند. آن وقت یک موضوع جدل برای مناقشه تهیه می‌شد. باری، قبل از دخول در زمینهٔ انتقادات، می‌خواهم از نویسندگان فاضل و محترم مجلهٔ شریفه «کاوه»، تقاضا نمائیم که مسئله «تجدد در ادبیات» را حل و قطع شده نیانگاشته، نظریات خودشان را به شکل انتقاد و بطور مستقیم و جدی اظهار دارند، تا ما هم که با یک عزم واراده ثابت یک طریق (تجدد) پیش گرفته و بنا بر عقیده مخالفین خود راه غلط پیموده‌ایم در سایه هدایت و ارشاد دلائل منطقی، به اصلاح و رفع خطئیات و اشتباهات خود اقدام ورزیم. والا مواجههٔ آثار ما با آثاری که هرگز مناسبتی با آنها ندارند ـ تا وقتی که ما در پیش خود معتقد به خوش ترکیبی آنها هستیم ـ ما را سوق نخواهند کرد به اینکه، «زادگان طبع خود را به ترکیب و یا بی‌ترکیب» گوییم». (آزادیستان، ۱۵ مرداد ۱۲۹۹: ۳۳-۳۱).

رفعت، در برابر این انتقاد که اشعارش قابل فهم مردم نیست، عنوان کرد شعر به سبک غیر سنتی یا جدید امکان انتقال مفاهیم را بیشتر فراهم می‌کند و همچنان که در برابر مخالفان ایستادگی می‌کرد، مرتباً فرم شعرهایش را تغییر داد و از قواعد شعر کلاسیک فاصله می‌گرفت تا اینکه اشعار دلخواهش از لحاظ فرم، معنی، موسیقی الفاظ، آهنگ کلام، ترکیب عبارات شکل منظمی پیدا کرد. در اینجا، برای نشان دادن شیوه کار وی، اولین شعری که به سبک جدید و به مناسبت آتش سوزی ارومیه (در پی غارت‌گری روس‌ها و سپس هجوم مسیحیان در سال ۱۳۳۵ق/۱۹۱۷م. و از این سال به بعد حملات اکراد به نواحی آذربایجان غربی به قصد تصرف اراضی این سرزمین) سروده شده، از وی نقل می‌گردد:

«ارومی»

ارومی سوخت! ارومی‌سوخت! ارومی

---

[۲۳] قصیدهٔ میرزا محمود غنی‌زاده به مناسبات نوروز ۱۳۳۶ق/۱۹۱۸م. سروده شده بود. برای مطالعه قصیده مذکور، نک. (کاوه، سال پنجم، ش ۴-۵: ۳).

[۲۴] برای این شعر، نک. (تجدد، شماره فوق العاده نوروز یونت ئیل‌ش: ۴).

که اندر سینه‌اش امید عمران
نوا نو می‌دمید از بخت ایران،
بر غم خارجی و نفع بومی،
حیاتی تازه در می‌یافت شادان ...
خدا ! شر کدام آذر قدومی
سوخت ارومی؟
ارومی‌کز خرابیهای بیداد
روایت را نباشد حکم رویت ...

ندیدیم آن سیه کابوس را ما،
نه حال بلدهٔ مطموس را،
که ویران شد سراسر ... در نهایت
شنیدیم آفت منحوس را ما،
که زیر آسمان پر نجومی،
سوخت ارومی
بلی گفتند ارومی‌سوخت و خاکستر
شدش بازار و آزادی چنین را،
چنان تاب آورد مردم که اینرا،
نمی‌برد از خدای امید دیگر،
که این اندازه سخت آرد بخاور
بلا از هر طرف، هر سو هجومی...!
ـ سوخت ارومی!
ارومی انتظاری غیر از این داشت ...
ارومی انقلاب روس را دید،
نهضت اندر دلش فریاد وبلعید
فغان سینه رنجور پنداشت
که بتوان خصم دیرین باز بخشید ...
چه بود افسوس! مردیرا لزومی؟
سوخت ارومی!
فلاکت بختیاری آورد باز،
بشرط آنکه در دل پاید امید؟
بشرط اینکه باشد عزم در کار؟
به فردا دیده باید دوخت ارومی!

سوخت ارومی؟
ز کشت مرحمت با صد نیازی،
ارومی بار بدبختی درو کرد !
ارومی‌در کنارش مار پرورد! ...
ارومی‌سوخت از مهمان نوازی ! ...
بجرم اینکه شد با فقر همدرد!
جلوها را رهاند از دست رومی،
سوخت ارومی!
ارومی! اعتمادت، اعتمادت
ترا سخت امتحان کرد اندر این کار!
دو روزت بخت نیکو بود بیدار،
دو روزی تکیه کردی بر سعادت،
سوم روزت سعادت شد نگونسار،
ارومی! باز اندر غمومی! ...
سوخت ارومی
ارومی! اعتماد الدوله دیروز،
نصارا نیز امروزت دهد باک،
یکی افروزد آتشهای جانسوز!
پس از ده آک، ارومی‌بازده آک
هزاران بوم، پس از تبعید بومی!
سوخت ارومی
ارومی! نباید روی تأیید،
از الطاف جناب رب قهار،
فلاکت بختیاری آورد بار،
بشرط اینکه دردل باید امید،
بشرط اینکه باشد عزم درکار
بفردا دیده باید دوخت ارومی
سوخت ارومی!
همی‌با ما کند اقبال پرخاش،
همی‌برفرس تازد بخت بدخو!
زآتش من نترسم یک سر مو،
رقیب ما چو آتش بود،ای کاش:
ز ترس آب جاری در تکاپو ...
ارومی! ناامید اندر هممی

آه! ارومی! ...
شناسم سخت تر خصمی‌ترا من،
که باشد یاس میل آشوب، امل ریز ...
چو افتادی چنین، چونان تو برخیز
که خود نادم شود از کرده دشمن،
سمند عزمرا بر صولت انگیز
مبادا،غیرتت ریزد چو مومی...
هان ارومی

تبریز: ۵ شوال ۱۳۳۵

(تقی رفعت، «تجدد در ادبیات»: ش۲۷ : ۲).[۲۵]

با این وصف و با اطمینان هرچه تمام می‌توان میرزا تقی رفعت را بنیانگذار و پدر شعر نو در ایران نامید. به دو دلیل؛ نخست آنکه وی برای اولین بار در تاریخ این سرزمین گونه‌های جدیدی از شعر که از اشعار قبلی ساختاری کاملا متمایز دارد و از قالب شعر کهن سنتی پیروی نمی‌کند سروده است. و دیگر آنکه برای اشعاری که برای نخستین بار بر خلاف ادبیات کلاسیک ایران پدید آورده اقدام به تبیین‌های دقیق علمی و ادبی نموده و کلیت سبک خود را به صورتی هدفمند معرفی کرده و بدان شخصیت ادبی بخشیده است و همین نیز، اهمیت و جایگاه بی سابقه این ابداع در تاریخ ادبیات آذربایجان را می‌رساند. دستاوردی که در سال‌های بعد از رفعت منبع الهام شاعران دیگر نقاط ایران قرار گرفت و در ادبیات معاصر شعرِ ترکی و فارسی پایدار ماند.

در پیروی از سبک شعر رفعت[۲۶]، تنی چند از شاعران که در زمان جنبش خیابانی در تبریز حضور داشتند به سرودن شعر به سبک آزاد پرداختند. از جمله آن‌ها، جعفر خامنه‌ای[۲۷] و خانم شمس کسایی[۲۸] بودند که از مهم‌ترین مؤلفه‌های اشعار آنها همچون رفعت (از لحاظ تکنیک و فرم) کاربرد

---

[۲۵] چاپ مجدد همین شعر در: (همان: ۳۹-۳۸).

[۲۶] این سبک، بعدها تحت عنوان «مکتب رفعت»، جلوه‌گر شد که از جمله پیروان این مکتب، عبارتند از: حبیب ساهر، احمد خرم، تقی برزگر، یحیی میرزا و دانش آرین پور.

[۲۷] «ای چوبه دار، قائمه جور و اعتساف! ای اژدر گرسنه با اجساد صالحان ...
آغوش تست مصرع احرار حق پرست؛ صاحبدلان بفیض لقایت نیازمند؛
با شوق، سر بر بقه حکم تو می‌نهند ... ».

برای این شعر از جعفر خامنه‌ای به اسمِ «چوبه دار»، نک. (همان، ش ۳۳ :۲) و برای دیگر اشعار وی، نک. (همان، شمارهٔ فوق‌العادهٔ نوروز یونت ئیل ۱۲۹۷ش). و برای جزئیات بیشتری در مورد شاعر مذکور و آثار ادبی وی، نک.(لنگرودی، ج ۱، ۱۳۷۰: ۹۵- ۹۱).

[۲۸] برای نمونه، این شعر از شمس کسمائی با نامِ «پرورش طبیعت»؛

«ز بسیاری آتش مهر و ناز
از این شدت گرمی و روشنایی و تابش

جدیدی از عروض سنتی به همراه قالب‌های خاص بود و در قلمرو موضوعی و معنایی شعریشان مسائلِ تحول اجتماعی را هدف قرار می‌دادند که در آن مضامینی چون، آزادیخواهی، مساوات طلبی، طبقات محروم، جامعه زنان و نظایر آن مطرح می‌گردید. بر اثر کوشش رفعت و این نخستین پیشگامان شعرنو در آذربایجان که در مقطع جنبش خیابانی صورت گرفت، زمینه برای یک تحول نسبی آماده شد. دو سال بعد از مرگ رفعت (۲۴ یا ۲۵ شهریور ۱۲۹۹ش/۱۶-۱۵ سپتامبر ۱۹۲۰ م.)، علی اسفندیاری معروف به نیما یوشیج در سال ۱۳۰۱ ش/۱۹۲۲م.، اولین منظومهٔ شعری خود به زبان فارسی به سبک آزاد و با نام «افسانه» را سرود. اسفندیاری نیز می‌خواست، شعر را دگرگون سازد و به همین جهت شیوهٔ رفعت را در پیش گرفت و در این راه آثارش مورد توجه و پذیرش محافل ادبی واقع گشت و همچنین، اندکی بعد، ابوالقاسم لاهوتی درسال۱۳۰۳ش/۱۹۲۴م.، اشعاری به سبک جدید سرود[۲۹] و هم زمان با آن‌ها، حبیب ساهر (۶۴-۱۲۷۴ش) که از خود شاگردان تقی رفعت در مدرسه محمدیه تبریز بود این روش را در زبان ترکی پی گرفت و شهرتی در خور یافت. با این وصف، در ادبیات معاصر ایران تداوم گرایش به شعر آزاد از طرف ادیبان دلیل مبرهنی بر واقعیتِ اصولی بودن کار رفعت[۳۰] می‌باشد که به تاکید هرچه تمام خواهان یک انقلاب ادبی بود و این جریان توسط خود او برای نخستین بار در شعر و نقد ادبی اتفاق افتاد.

نتیجه‌گیری:

در جریان جنبش خیابانی در آذربایجان، انقلابی در رویکردهای ادبی به وقوع پیوست. این تحول که تاثیر عمده‌ای بر شعر و نقد ادبی داشته است از ناحیه میرزا تقی رفعت، از کادر رهبران جنبش برخاست.

وی متعقد بود؛ انتقال ارزش‌ها اولین شرط نوسازی جامعه است و ادبیات نیز یکی از عوامل پیوند آن است که زمینه عقلانی برای توسعه جامعه را فراهم می‌سازد. یک ادیب می‌تواند با این ابزار عقلایی، نوسان‌ها و جریان‌های اجتماعی معاصر شدن را معرفی و به جامعه تفهیم نماید و در این راه وی به سرودن اشعاری

گلستان فکرم
خراب و پریشان شد افسوس
چو گلهای افسرده افکار بکرم
صفا و طراوت ز کف داده گشتند مأیوس ....».

(آزادیستان، ش۴ ،۲۱ شهریور ۱۲۹۹ش). برای دیگر اشعار شمس کسایی با اسامیِ: «فلسفه امید»، نک، (همان،ش۲، ۱۵ تیر ۱۲۹۹ش)؛ «مدار افتخار»، نک. (همان، ش۳، همان، ص۳۸) و «مد و محبت»، نک.(تجدد، ش ۵۹، نمره مسلسل ۱۹۵: ۴) و برای زندگی ادبی کسائی، نک. (لنگرودی، ج۱، ۱۳۷۰ : ۹۱-۸۶).

[۲۹] در مورد ابوالقاسم لاهوتی و شعر او با نام «وحدت تشکیلات» که در آن از سبک آزاد پیروی شده است، نک. (حسن لی، ۱۳۸۶: ۲۵-۲۴ و لنگرودی، ج۱،۱۳۷۰: ۸۶-۵۶).

[۳۰] البته، برخی نیز بر این باورند؛ اگر چه ابداع و تحول شعر نو در آذربایجان توسط رفعت انجام گرفت ولی این تحول با سرکوب قیام خیابانی گسترش نیافت و لذا، جریان تحول شعر توسط نیما جریان مستقلی به شمار می‌آید (افشار: ۱۳۵۶: ۴۴۶ و نیز، نک. حقوقی، ۱۳۷۱: ۹۴). با اینحال، لازم به ذکر است معتقدان به دیدگاه مذکور توضیح کاملی برای این نظر ارائه ننموده‌اند و این همان فرضیه‌ای که در پاسخ به برخی نارسائی‌های دیدگاه‌های پیشین، پژوهش حاضر قصد تبیین آن را داشته است.

پرداخت که در عمل به صورت نخستین بار از قواعد شعر سنتی و یا کلاسیک پیروی نمی‌کرد. تمام این موارد، مسائلی بود که به لحاظ نظری و در عمل مناقشه برانگیز شدند. برخی طرفداران مکتب قدیم یا سنتی، حتی گاه به گونه پارادوکسی برخی تجددخواهان، استدال‌ها و براهینی اقامه کردند که مدعی بودند؛ نظرگاه رفعت به بی‌اعتبار ساختن ادبیات اصیل منجر می‌شود. رفعت، با این ایده که شاعر باید بکوشد در بهترین شرایط ممکن به بهترین هدف برسد، دیدگاه تغییر فرم شعری و در کل، اصلاح ادبی را مطرح و با تکذیب نظریات سنت گرایان، نتایج نظری ذیل را بدست آورد؛ او برای برخی ادیبان هم عصر خود این نظر را رواج داد که برای بازآفرینی فرهنگ‌ها و جوامع کهن اقوام ایرانی و هدایتشان به جامعه‌ای معاصر متحول شده بر اساس سنن گذشته تاریخی، باید دید طبق کدام نوع از ادبیات جدید، با چه نوع ساختارهای اجتماعی متقارن است. از اینرو، وی متعقد بود ادبایِ پیشین معضل تحول اجتماعی را نادیده می‌گیرند و با این طرز تلقی، سعی داشت از طریق ابداع شعری خاص که از لحاظ تکنیک و فرم و محتوا با اشعار پیش از خود کاملا فرق داشت و کاربردی نو از عروض سنتی که به همراه قالبی مشخص ارائه می‌شد، نظریه‌های خود را به آزمون بگذارد؛ یعنی همان کاری که وی در توصیف اوضاع آذربایجان غربی در نتیجه تهاجمات مسحیان و بویژه، اکراد عشایر مسلح برای قتل عام اهالی و تصرف اراضی آن سرزمین شعری با اسم «ای ارومی» را سرود و یا در شعر «جوان ایرانی» مضمون تحرک اجتماعی در قشربندی جامعه را به نمایش گذاشت.

طرح این نظر که توجه به توسعه و تغییر برای بقای هر نظام ارزش دارد که باید یکی از موضوعات ادبیات باشد، نتایج جالب و پر اهمیتی به بار آورد؛ نظریه نقد ادبی و به صورت جدی‌تر شعر به سبک جدید که به غایت در اوان قرن بیستم، توسط چندی از شعرا پذیرفته و رواج یافت، نشان داد که بعضی از شکل‌های پذیرفته شده ادبی به علت طرح‌های غیر کارکردی یا نامناسب و برخی اشکال آن با الگوهای مناسب باید تداوم یابند و از آنجا که این انتخاب، با تغییر فرم‌های ادبی صورت پذیرفت و در محتوا مسائل اجتماعی مورد توجه قرار گرفت و در دهه‌های پس از مرگ رفعت تکامل یافت. بنابراین، یک نظریه ایستا به فرجام به یک نظریه پویا مبدل شد و در عرصه تاریخ ادبیات آذربایجان و ایران سبک جدیدی به نام شعر نو یا یا آزاد با کاربردهای مشخص رواج یافت.

منابع و ماخذ

(۱۳۷۶). *اسنادی* از *مشاهیر ادب و معاصر ایران*، گردآوری و پژوهش علی میرانصاری. دفتر اول، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، تهران.

(۱۳۷۷). *اسنادی* از *مشاهیر ادب و معاصر ایران*، گردآورنده و پژوهش، علی میرانصاری. دفتر دوم. *ملک‌الشعراء بهار*، پژوهشکدهٔ اسناد، سازمان اسناد ملی ایران، تهران.

افشار، ایرج (۱۳۵۶). «*جریانهای ادبی در مجلات فارسی*» قسمت سوم، مجلهٔ راهنمای کتاب. س۲۰، ش ۱۱ و ۱۲، بهمن و اسفند.

آرین‌پور، یحیی (۱۳۷۲). *از صبا تا نیما: تاریخ ۱۵۰ سالهٔ ادبی فارسی*، جلد دوم: آزادی و تجدد. چ۴، نشر زوار، تهران.

پناهی خیاوی، شهرام (۱۳۸۸). بررسی ماهیت سیاسی اجتماعی جنبش شیخ محمد خیابانی، پایان نامه دکتری تخصصی تاریخ، دانشگاه آزاد علوم و تحقیقات تهران، مرداد ماه ۱۳۸۸.

حسن لی، کاووس (۱۳۸۶). *گونه‌های نوآوری در شعر معاصر ایران*. چ۲، نشر ثالث، تهران.

حقوقی، محمد (۱۳۷۱). *شعر نو از آغاز تا امروز*، نشر روایت، تهران.

خودیف، نظامی (۱۳۷۷). *آذربایجان ادبی دیلی‌نین تاریخی*، رداکتور و کؤچورن حسین شرقی سوی‌تورک، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی راستان، تهران.

روزنامه تجدد، صاحب امتیاز شیخ محمد خیابانی، به مدیریت ابوالقاسم فیوضات، میرزا تقی رفعت و محمد خیابانی، سال اول: شماره های ۳ و۱۷ و ۲۴ و۲۹ و ۲۷ و۳۳ و ۵۶ و۷۳ و۷۰ و۷۴ و۷۹ و ۸۳ ؛ ۸۵ سال دوم: شمارهٔ فوق‌العاده نوروز یونت ئیل۱۲۹۷ش؛ سال سوم: شماره‌های ۲۷، نمره مسلسل ۱۶۳و ۳۰، نمره مسلسل۱۶۶و ۳۲، نمره مسلسل ۱۶۸و ۴۲، نمره مسلسل ۱۷۸؛ سال چهارم: ش ۵۹، نمره مسلسل ۱۹۵.

روزنامه کاوه. به مدیریت سید حسن تقی‌زاده، برلین. ۱۹۱۶ تا ۱۹۲۲م. با مقدمه و فهرست مندرجات از ایرج افشار، به اهتمام عبدالکریم جربزه‌دار. تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۸۴. سال پنجم: شماره‌های ۳و۴-۵ و۹ و۱۱ .

زرین کوب، حمید (۱۳۵۸). *چشم انداز شعر نو فارسی*، نشر توس، تهران.

سرودی، سرور (۱۳۸۳). «*سیر مشروطه‌خواهی در ادبیات.*» انقلاب مشروطیت: دانشنامه ایرانیکا. زیر نظر احسان یارشاطر. ترجمه پیمان متین. با مقدمه ناصر تکمیل همایون. چ۲، انتشارات امیرکبیر، تهران.

صفوف، محمد علی (بی‌تا). *داستان و دوستان*. بی جا: بی نا.

طباطبائی، جواد (۱۳۸۵). *مکتب تبریز و مبانی تجددخواهی*، انتشارات ستوده، تهران.

کسروی، احمد (۱۳۷۸). *قیام شیخ محمد خیابانی*. ویرایش و مقدمه محمدعلی (همایون) کاتوزیان. چ۲، نشر مرکز، تهران.

کسروی، احمد (۱۳۷۸). *تاریخ هیجده ساله آذربایجان*، چ ۱۲، انتشارات امیر کبیر، تهران.

لنگرودی، شمس (۱۳۷۰). *تاریخ تحلیلی شعر نو*، ج۱، نشر مرکز، تهران.

مجلهٔ آزادیستان. صاحب امتیاز میرزا تقی رفعت. شماره های ۱ و ۲ و ۳ و ۴.

مجلهٔ دانشکده. صاحب امتیاز و به مدیریت ملک‌الشعراء بهار. س اول، ش۳، ۱۳۷۰.

مخبر، عباس (۱۳۸۸). « *بررسی وضعیت نظریه ادبی در ایران پس از مشروطه.*» مجله کتاب ماه. ادبیات و فلسفه. ش۴۴. خرداد ۱۳۸۸.

میرعابدینی، حسن (۱۳۸۰). « *بررسی طرح تاریخ نقد ادبی در ایران.*» کتاب ماه ادبیات و فلسفه. ش۴۵. تیرماه ۱۳۸۰.

همراز تبریزی، رضا (۱۳۷۸)، «*آذربایجان و مکتب تجدد.*»، فصلنامهٔ وارلیق. تهران. ۱۳۷۸.

AKİF ERSOY, Mehmet (2008). *Safahat, Üçüncu Kitap, Hakkın Sesleri*. Neşre Hazirlayan, M. Ertugrul, Altıncı Baskı. Düzdağ Çağrı Yay., İstanbul.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 39-51
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

عالم اسلام: نگاهی بر چگونگی گذشته ایران

● احمد آغا اوغلو

نوشتار زیر ترجمه مجموعه مقالات احمد آغا اغلو از بنیانگذاران تجددخواهی در دوران معاصر در خاورمیانه می‌باشد که در سال ۱۹۱۰ میلادی در شمارگان ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹ و ۱۱۰ نشریه "صراط مستقیم" منتشر گشته است.

قسمت یکم (صراط مستقیم، شماره ۱۰۴)

احمد آغا اوغلو (۱۹۳۹-۱۸۶۹)

اهمیت نقش ایرانیان در دنیای اسلام برای افرادی که واقف به تاریخ اسلام می‌باشند پوشیده نیست. در سال‌های نخستین سلطنت عباسیان که مدنیت اسلامی توسعه پیدا نمود، ایرانیان نقشی مؤثر داشتند. از جمله در زمینه‌های کشف حقایق و لدنیّات اسلام، توضیح و تفسیر قرآن و تکوین قوانین شریعت اسلامی تلاش مؤثری داشته‌اند. وجود افرادی چون امام فخر رازی، کشّاف، جلال‌الدّین رومی و غیره که به ماوراءالنهر منسوب بوده و ایرانی‌الاصل بودند سبب گشت که ایرانیان در راه ترقی و تعالی اسلام نقش ممتازی داشته باشند. در اصل سرشت سریعاً انفعال‌پذیر و حساس این قوم که سبب می‌گردد دارای قدرت تخیّل قوی باشد، باعث شد که به این درجه‌ی ممتاز در علوم فکری در دنیای اسلام دست یابند. بخش عظیمی از علوم فلسفه، تصوّف و تفکر در اوایل سلطنت عباسیان توسط ایرانیان و در ایران پدیدار گردید. منشا و مبدا فرق مذهبی گوناگونی چون، معتضله، اشاعره، زیدیّه، اسماعیلیه، باطنی، فدایی، کریم، خانی، شیخی، بابی و غیره ایران می‌باشد. خلاصه، ایران در تاریخ اسلام همواره مکانی پر جنب و جوش بوده است. این نقش ایرانیان در گسترش زبان فارس‌ها

در آسیای غربی نیز حائز اهمیت می‌باشد. هر آنچه که به ذهن ایرانیان می‌رسید با سرعتی برق آسا در دنیای اسلام منتشر می‌شد.

تا زمان ظهور صفویان ایران به عنوان جزء لاینفک دنیای اسلام بود. اما این سلسله تحت تاثیر یک سری توهمات وهیم، ایران را در راستای منافع صفویان از دنیای اسلام منفرد و مجرّد کرد. اما دیری نگذشت که نابغه‌ای چون نادر شاه افشار ظهور کرد و با وقوف به نتایجی که این تفرقه و تجرّد می‌تواند به بار آورد تلاش نمود که اتحاد و همدلی پیشین را دگرباره احیا نماید و امروز شکر خدا که این فکر در ذهن تمامی مسلمانان گسترده شده است.

لاکن در دوره‌ی حکمرانی صفویان بر ایران حوادث مهمی به وقوع پیوست. این واقعه، حرکت گروه‌های دیگری از اقوام تُرک به سوی ایران و امتزاج در ایران بود. در اصل از دیرباز قوم تُرک با قوم فارس بیگانه نبود. چنانکه در نوشتار پیشین بیان کردیم، شاهنامه‌ی فردوسی که می‌توان درجه اعتبار آن را با کتاب ایلیاد و اودیسه‌ی هومر برابر دانست توسط حمایت تُرکها آفریده و منتشر گشت. فارس‌ها تُرک‌ها را قرن‌ها قبل از میلاد مسیح می‌شناختند. حتی در نتیجه‌ی حفاری‌های به عمل آمده توسط اروپائیان در ایران وجود تُرک‌ها در این کشور از زمان باستان اثبات گشته و حتی ابداع الفبا و خط میخی توسط این تُرکان در ایران اثبات شده است.

لاکن از زمان ظهور ساسانیان تا چند قرن پس از ورود اسلام به ایران مدارک و منابع معتبری دال بر چگونگی ارتباط تُرک‌ها و فارس‌ها در ایران در دستمان موجود نیست. حتی به نوعی قطع این ارتباط نیز به ذهن انسان می‌رسد. از قرن سوم هجری قمری است که ارتباط میان تُرک‌ها و مسلمانان آغاز می‌شود. اقوام تُرک در ماوراءالنهر و تُرکستان به جنگ با اعرابی که خواهان گسترش اسلام هستند می‌پردازد. مسلمانان جنگاوری و شجاعت تُرکان در میدان جنگ و سخاوت و متانت را در روابط شخصی‌شان تقدیر می‌کنند و مفتون ویژگی‌های اخلاقی و فضائل تُرکان می‌گردند. فارس‌ها که در صفوف اعراب جنگ می‌کردند نیز مغلوب این حسشان می‌شوند. به گونه‌ای که تُرکانی که در اثنای جنگ اسیر می‌شدند به بالاترین قیمت به فروش می‌رسیدند. سلاطین، امراء، اعیان و اشراف با یکدیگر برای به خدمت گرفتن غلام و کنیزان تُرک به رقابت می‌پرداختند. در بسیاری از اشعار حافظ شیرازی به بیت‌هایی برمی‌خوریم که در آنها متانت و زیبارویی تُرک‌ها را ستوده است. این کنیزان و غلامان که در سرای اعیان زندگی می‌کنند با گذر زمان با آداب اسلام آشنا شده و در برخی موارد نیز نقش آموزگار به خود می‌گیرند و رفته رفته میان تُرکان و دنیای اسلام رابطه‌ی تنگاتنگی برقرار می‌گردد؛ تا اینکه خلافت عباسی و عباسیان جهت حفظ خود و خلافت اسلامی به فکر یاری گرفتن از تُرکان برآمدند و لشکری متشکل از تُرکان جهت حفظ سرای خلافت تشکیل دادند. این لشکر با گذر زمان و نشان دادن صداقت خود امور کشوری را نیز بر عهده گرفتند و زمانی فرا رسید که خلیفه اسلامی در بغداد خود را اسیر و فرمانبردار تُرکان دید. تُرکان به دلخواه خود خلیفه را عزل و فرد دیگری را جای وی برمی‌گزیدند. این تُرکان ارتباط خود با تُرک‌های ماوراءالنهر و تُرکستان را حفظ نموده بودند و آنها را به اطاعت از خلافت اسلامی

دعوت می‌کردند. علاوه بر این افراد لایق را از میان خویش برگزیده و به عنوان امیر و حاکم به ایالات مختلف می‌فرستادند. در سایه‌ی این اعمال بود که در اواسط دوره‌ی عباسیان شاهد گسترش خلافت اسلامی به سوی قسمت‌های شرقی خلافت و محل سکونت تُرکان می‌شویم. نکته‌ی قابل توجه در این میان گسترش و استیلا بر قسمت‌های شرقی خلافت اسلامی از سوی تُرکان بدون استفاده از سلاح جنگ پیش از امیرتیمور و چنگیزخان می‌باشد. در تاریخ عمومی قدیم چنین گسترشی بدون جنگ کمتر دیده شده و مثالی بر فطرت انعطاف‌پذیر تُرک‌ها است.

مجله صراط مستقیم (۱۹۲۵-۱۹۰۸)

بدین صورت در اواسط خلافت عباسیان، کل ایران، ماوراءالنهر، اطراف دریای خزر و افغانستان به زیر استیلای تُرکان درمی‌آید. حاکمان این ایالات اگرچه در ظاهر از سوی خلیفه‌ی عباسی تعیین می‌شدند ولی در اصل حکومتی مستقل داشتند و حیات معنوی دوباره‌ی ایران از این زمان شروع شد. چراکه تُرکان بسان همیشه و نقاط دیگر جهان، هویت خود را فراموش کرده و شروع به دیدن خود در قامت هویت قومی دیگر نمودند. این ویژگی تُرکان در طول تاریخ بوده است که در هر مکانی قرار می‌گرفتند، قومیت خود را فراموش کرده و تلاش برای گسترش و توسعه‌ی فرهنگ و مدنیت محیطی که در آن قرار می‌گرفتند می‌نمودند. تُرک‌ها در هر جا که حکومت را در دست می‌گرفتند به جای تلاش در راه هویت خود روح معنوی مکان و محیط جدید را گرفته و به رنگی نو درمی‌آمدند. این خصوصیت تُرکان در حاکمیت سبب بقا و پایداری بسیاری از اقوام در طول تاریخ گشت که در نوشتار آتی‌مان بدان اشاره خواهیم کرد.

قسمت دوم (صراط مستقیم، شماره ۱۰۵)

ورود تُرک‌ها به ایران و امتزاج آن‌ها با قوم فارس سبب احیای دگرباره‌ی ایران و بقای آن گشت. با امتزاج خصوصیت‌هایی که در هر دو قوم موجود بود، این کشور روند اصلاح‌گرایانه به خود گرفت. تاریخ و مدنیت فرهنگی فارس‌ها هنگامی که با روحیه‌ی حکمرانی، شجاعت و اخلاق مادی‌گرایانه تُرک‌ها درهم آمیخت این کشور جانی دوباره گرفت. چونان که فرهنگ ایران باستانی که با ورود اسلام بدین کشور کاملاً از بین رفته بود و توسط فردوسی سعی در احیای آن شده بود تنها توسط حکومت تُرکان غزنوی و در سایه‌ی محمود غزنوی توان حیات دوباره پیدا کرد. از زمان انقراض ساسانیان تا زمان نگارش اثر فردوسی در ایران اثری از تمدن و فرهنگ فارسی باقی نمانده بود. زبان، ادبیات، رسوم ملّی و حیات ملّی تماماً فراموش شده بود و دیگر هیچ گونه اثری از زبان پهلوی برجای نمانده بود و تنها در اطراف نیشابور، یزد و کرمان گروه‌های کوچک زرتشتی و چند کتاب کوچک دینی باقی مانده بود.

اما پس از آنکه تُرک‌ها در ایران حکومت را در دست گرفتند و کل قسمت شرقی دنیای اسلام و خلافت اسلامی در چنبره‌ی قدرت آن‌ها قرار گرفت؛ به جای توسعه و ترویج زبان، ادبیات و فرهنگ تُرکی شروع به ترویج و گسترش زبان مورد استفاده توسط فردوسی و ادبیات و فرهنگ تولید شده توسط وی نمودند. این روند با نشر و ترویج کتاب شاهنامه اثر فردوسی توسط محمود غزنوی آغاز گردید و پس از آن این روند در حکومت‌های آل بویه، سلجوقیان، اتابکان، صفوی، افشار و قاجار ادامه پیدا کرد. در این نهصد سال، تمامی حکمرانان تُرک حاکم در ایران پی‌گیر این رفتار شدند.

تبدیل زبان مورد استفاده‌ی فردوسی به زبانی فراگیر در آسیای غربی و پرورش فردوسی‌ها، عمر خیّام‌ها، نصیر طوسی‌ها، دهلوی‌ها، سعدی‌ها و حافظ‌ها به مدد و یاری حاکمان و امیران تُرک محقق گشت. در ایران نیز بسان مناطق دیگر جهان، تُرک‌ها تنها به امور حکمرانی بسنده نموده و در شیوه‌ی زندگی و آداب و رسوم مردم دخالت نکرده بودند. تُرک‌ها تنها به امور جنگی، اداری و حفظ کشور مشغول شده و تجارت، اقتصاد و ادبیات را به مردمان بومی و دیگران واگذار کردند.

این است جنبه‌ی ضعف تُرک‌ها! این قوم در طول تاریخ هیچ گاه در خصوص قومیت خویش حساس نگشته و به هر کجا که رسیده است خود را اهل آنجا قلمداد کرده است و روح مکان جدید را درونی نموده و به رنگ جدید درآمده است. در استانبول بیزانسی، در آسیای غربی عرب و فارس، در هندوستان هندی و در تُرکستان شرقی چینی گشته است. بدین دلیل است که هم اکنون تُرکی که در قفقاز زندگی می‌کند از تُرک ساکن در ارضروم، تُرک ارضرومی از تُرک استرآبادی، او هم از تُرک آذربایجانی و تُرک ساکن در ترکستان بی‌خبر است. حال آن که تمامی این افراد دارای نژاد، زبان و روح مشترک بوده و از استانبول تا گولجه تشکیل جمعیتی پنجاه-شصت میلیونی می‌دهد. اگر در خصوص حاکمان این مناطق تحقیق گردد تُرک بودنشان مشخص می‌شود. حاکمان تونس، حاکمان مصر، حاکمان و امیران ایران و هندوستان همگی اصالتاً تُرک بوده‌اند.

امروزه نیز حاکمان و امیران در ایران به خصوص در ایالت آذربایجان تُرک بوده و ساکنانش تُرک می‌باشند. با نگاهی واقع‌بینانه متوجه می‌شویم که امروزه تُرک‌ها ایران و روح ایرانی را پای برجا نگاه داشته‌اند. امور سیاسی، اجتماعی، مطبوعات، ادبیات و سرنوشت ایران در دست تُرک‌ها است. اما تعلق قومی این تُرکان در امور فوق‌الذکر مفقود می‌باشد. این تُرکان هیچ تفاوتی میان خود و فارس‌ها نمی‌بینند و برای بقا و یکپارچگی مفهوم جغرافیای وطن تلاش می‌نمایند. مطالعه‌ی تاریخ انقلاب {مشروطه} ایران نشان می‌دهد آنچه که سبب پیروزی این انقلاب گردید، دخالت تُرک‌های ایران به خصوص مرکز حکومتی آذربایجان یعنی تبریز در این انقلاب بود. اما متاسفانه باید اعتراف کنیم که تُرک‌های ایران نتوانستند از این انقلاب بهره‌ی لازم را ببرند. این کشور بیچاره از یک سو با اشغال از سوی بیگانگان و از سوی دیگر به دلیل توطئه‌چینی فرقه‌ها و عشیرت‌ها علیه یکدیگر در آستانه‌ی نابودی است. در مقاله‌های آتی‌مان مشکلاتی که این وضع می‌تواند برای ممالک عثمانی پدید آورد را شرح خواهیم داد. اکنون تنها به بیان این مسئله اکتفا می‌کنیم که آن هم از فقدان قوه‌ی مرکزی

مستحکم در ایران نشات می گیرد. نیرویی که بتواند تمامی نیروهای دیگر را تحت فرمان خویش درآورده و متحد نماید. در اثنای انقلاب یقیناً چنین نیرویی وجود نداشت. چنین وضعیتی در سایر نقاط دنیای اسلام نیز وجود داشت ولی تاریخ نشان داد که متحد کردن کشور تحت یک سیستم غیرممکن نمی‌باشد. تمامی رنج‌ها و مصیبت‌های ایران از این مسئله نشانت می‌گیرد. با پندگیری از این درس است که عثمانی‌ها باید ارزش "جمعیت اتحاد و ترقی" را درک نمایند و با تمام وجود بدین جمعیت به خصوص نظامیانی که داخل این جمعیت شده‌اند یاری رسانند. مطمئن باشید که این جمعیت عثمانی زیرپای استبداد له می‌شد و یا تحت اشغال و تفرقه‌اندازی بیگانگان از بین می‌رفت. انشاالله در نوشتارهای آتی‌مان هنگام شرح وضعیت ایران این نکته را بسط خواهیم داد.

قسمت سوم (صراط مستقیم، شماره ۱۰۷)

پس از روی کار آمدن سلسله‌ی قاجاریه، ایران رو به انحطاط و عقب ماندگی گذارد. به جز فرزند فتحعلی شاه، عباس میرزا فرد دیگری در این خاندان استعداد و هنر لازم برای پیشرفت و حکمرانی و اداره‌ی امور کشور را از خود نشان نداد. سلسله‌ی قاجاریه به جز حسادت، بخل، ظلم، ستمگری، پایمال کردن حقوق ملّت و مملکت کار دیگری بلد نبوده و به عنوان بلایی عظیم برای ایران محسوب می‌شدند و تا حد امکان ایران را به ورطه‌ی نابودی کشاندند. این سلسله هیچ گونه وابستگی به قوانین شریعت، اصول اداره‌ی کشور و هویت ملّی خویش قائل نبودند. کارها دل به خواه وابستگان این سلسله و در اغتشاش ادامه پیدا می‌کرد.

ناصرالدّین شاه نمونه‌ی بارز تمامی ویژگی‌های سلسله‌ی قاجاریه می‌باشد. در نیم قرن حکومت این شاه مستبد، هوسران، جبّار و ظالم، کشور به معنای واقعی نابود شد. این شخص پادشاه فرانسه لوئی چهاردهم را به عنوان الگوی خود برگزیده بود. تحت تاثیر او، جمله‌ی منم و دیگری نیست را وِردِ زبان خود نموده و برای رسیدن به نیات خویش تمام روح ایران را نابود کرد.

از دیرباز دو قشر بر ایرانیان صاحب نفوذ بودند. یکی از این‌ها اشراف، اعیان و نجبا و گروه دیگر علما بودند. ناصرالدّین شاه با تمام قدرت به سرکوب این دو قشر پرداخت. با سرکوب اعیان و اشراف اداره‌ی امور کشور در دست جاهلان و اجلاف قرار گرفت. این تازه به دوران رسیده‌ها که تا حد وزارت و صدراعظمی نیز پیش رفتند شروع به تحقیر و کسر امتیازات اشراف و اعیان و نجبا پرداختند و این امر سبب حساس شدن این قشر گردید.

در خصوص علما نیز به وسیله پول و ایادی خویش به طرق گوناگون این قشر را در میان مردم خوار و زبون نمودند.

نباید چنین پنداشت که هدف ناصرالدّین شاه از این اعمال، خلع ید اصحاب قدرت و ثروت و کوتاه نمودن ید ظلم بود. اگر چنین بود، بسیار عالی می‌گشت و نام وی تا به ابد به نیکی یاد می‌گردید. اما وی هدف دیگری داشت. وی می‌خواست که تمامی مخالفان در برابر حکومت مطلق و بوالهوسی‌های خود را

از میان بردارد. حقیقتاً پس از نابودی این دو قشر و خالی ماندن میدان، وی به تاخت و تاز و ستم پرداخت. تمامی مردمان به بازیچه‌ی لهو و لعب و ظلم و فساد وی تبدیل شدند. در کشور امنیتی برای جان و مال و حتی ناموس باقی نمانده بود. حریصانی که جز به سعادت خود به چیز دیگری فکر نمی‌کردند و در اطراف وی جمع شده بودند و هرگونه اعتراض در کارهای وی را اغتشاش تلقی کرده و به سرکوب می‌پرداختند. دیگر کسی را یارا و جرأت اعتراض و بیان حقیقت نمانده بود. تمامی ایران سر به زیر انداخته و مشغول عبادت عبودیت این حکمرات مستبد گشته بودند.

این پادشاه مستبد حقیقتاً خود را سایه‌ی خدا بر زمین و ظل‌الله پنداشته و در سایه‌ی حماقت انسان‌ها اموال ممالک محروسه را به دلخواه خود هدر می‌داد. این فرد در عمر شصت و پنج ساله‌ی خود و پادشاهی پنجاه ساله‌اش برای یک بار هم شک نکرد که مردم ایران بسان کفش‌های وی اموال شخصی او نیستند. به دلخواه خود افراد را اعدام کرده، به دار آویخته یا می‌سوزاند. تمامی ایران را میان فرزندان و خانواده‌ی خویش تقسیم کرده بود. این فرزندان نیز با الگوگیری از اعمال وی رفتارهای او را بسان رهنمودهایی خلل‌ناپذیر تلقی می‌کردند. تمامی فکر اینها نیز چپاول اموال مردم و تجمیع آن‌ها در بانک‌های انگلستان بود. در نتیجه‌ی این ظلم شاه و شاهزادگان صبر اهالی سرریز شد و پایان ظلم پنجاه ساله‌ی این شاه را رضا نامی رقم زد. چرایی قتل ناصرالدّین شاه توسط این فرد نیز حکایتی در خور تامل دارد.

رضا و همسرش صاحب یک فرزند دختر و یک فرزند پسر بودند. روزی حاکم ولایتی که رضا در آن سکونت داشت چشمش به همسر رضا افتاده و می‌خواهد به وی تجاوز نماید و شوهر این زن یعنی رضا را مجبور می‌کند که همسرش را در اختیار او گذارد. رضای بیچاره به تهران رفته و شکایت خود را نزد حضرت همایون ناصرالدّین شاه برده و عرض حالی برای وی می‌نویسد. به جای اجرای عدالت، شاه دستور می‌دهد که این فرد گستاخ را به تلکه ببندند. چراکه گویا باید تمایل شاهزاده به همسر رضا از سوی وی باید به عنوان الطفات و مرحمت تلقی می‌شد. بدین صورت رضای بیچاره مجبور به بازگشت از تهران می‌شود؛ اما نمی‌دانست که فلاکتی تازه چشم به راه او است. شاهزاده‌ی قاجار پس از تجاوز به همسر وی دست بر دختر او نیز گذارده و به زور دختر را گرفته و بسان مادرش مورد تجاوز قرار می‌دهد. این دفعه نیز رضا به تهران رفته و شکایت و عرض حال خود را به تهران می‌برد. شاه نیز این بار دستور به قتل رضا می‌دهد. رضا به هر نحو ممکن فرار می‌کند. اما این فرار برای ادامه‌ی حیات نبود چرا که دیگر زندگانی برای کسی که شرف و ناموسش این چنین پایمال شده بود معنا نداشت. قلب رضا مملو از حس انتقام گردیده بود و به همین جهت راهی استانبول می‌شود. در آن زمان سید جمال‌الدّین افغانی که به سبب مبارزات خود مجبور به ترک وطن گردیده و در تلاش و تفکر برای حل مشکلات دنیای اسلام بود و فریب وعده‌های سلطان عبدالحمید را خورده در سرای سلطان عبدالحمید اقامت داشت. او نیز زمانی طعم ظلم ناصرالدّین شاه را چشیده بود. رضا به سید جمال مراجعت نموده و با وی در خصوص این موضوع استشاره می‌کند. سید جمال نیز بیان می‌دارد که جهت رضای پروردگار و پیامبر از میان برداشته شدن این پادشاه ظالم واجب است.

این فتوا تمامی دردهای رضا را درمان می‌کند و یک راست از استانبول راهی تهران می‌گردد و منتظر فرصتی مناسب می‌ماند. روزی ناصرالدّین شاه جهت دعا و زیارت به بارگاه شاه عبدالعظیم می‌رود، اما نمی‌دانست که رضا قبلاً در این زیارتگاه مخفی شده بود و ناگهان در مقابل ناصرالدّین شاه ظاهر شده و خنجر انتقام را بر سینه‌ی وی فرود می‌آورد. شاه ظالم نیز در همان لحظه کشته می‌شود. تمامی ایران، این خبر را چونان مژده‌ای مسرت‌آمیز شنید. اما تاثیرات این کابوس عظیم هم اکنون نیز گریبانگیر ایران است و ایران از لحاظ مادی و معنوی نابود گشته است.

قسمت چهارم (صراط مستقیم، شماره ۱۰۸)

در نیم قرن حکومت ناصرالدین شاه در ایران حیات ملی در این کشور به کلی نابود گشت. از ادبیات فارسی که به درجه‌ی اعلا و شکوفایی در آن دوران دست یافته بود دیگر اثری نماند. زیر ستم ناصرالدین شاه استعدادها و اذهان فرصت شکوفایی نیافته بودند. عقلها منجمد و دلها یخ بسته بودند. مردم مجال تفکر نیافته و به امرار معاش روزمره بسنده کرده بودند. تفکر آزادیخواهی از اذهان رخت بربسته و میدان برای چاپلوسان مهیا گشته بود. ادبیات که مهم‌ترین نقش در تغذیه‌ی روح ملی ملت‌ها را دارد به کناری نهاده شده بود. ادبیات در آن زمان به مدح و کاسه‌لیسی این سلطان جبار تبدیل گشته بود. تمامی شعرا و ادبا زمان ناصرالدین شاه مشغول حمد و ثنای این یار دین و یاور ملت گشتند و بدین سبب در این زمان ادیبی راستین ظهور ننمود. هر آنچه سروده می‌شد قصیده‌هایی در مدح کبر و غرور پادشاه بود. هیچ کس جرات بیان حق و حقیقت را نداشت.

بدین سبب بود که صدراعظم مقتدری چون میرزا تقی‌خان و دیپلمات برجسته‌ای چون میرزا ملکم خان مقهور و طرد شدند. در این شرایط بود که مردم ایران در سفالتی تمام گذران حیات می‌کردند و امید نجاتی باقی نمانده بود و همه در یأسی جانفرسا بسر می‌بردند. تجارت و صنعت ورشکسته شده و کشاورزی فراموش شده بود. هوس و میل ترقی و پیشرفت برای کسی باقی نمانده بود. چراکه هرکس چونانکه از جانش امین نبود از مال خویش نیز بیم داشت. در زمان ناصرالدین ضبط و مصادره‌ی اموال افرادی که ثروتمند می‌شدند، از سوی شاه یا شاهزادگان رایج شده بود. بدین سبب بسیاری از این ثروتمندان ترک موطن کرده و به کشورهای دیگر مهاجرت نمودند. هر سال مابین دویست و سیصد هزار ایرانی به خارج از ایران مهاجرت می‌کرد. این افراد یا به عثمانی، یا قفقاز و یا از طریق خلیج راهی هندوستان می‌شدند. این مکان‌های خالی شده از سکنه نیز به زمین‌های بایر تبدیل می‌شد.

جغرافی‌دان مشهور فرانسوی مسیو راکلو در کتاب جغرافی خویش می‌نویسد که، اگر این وضعیت مدتی نیز ادامه پیدا می‌کرد ایران بسان آنچه که به صحرای آفریقا در آفریقا مشهور است به صحرای آسیا تبدیل می‌شد. چرا که در قسمت اعظم ایران کم آبی و خشکی‌های عظیم درجه رطوبت پایینی را برای این کشور رقم زده است. در گذشته به سبب همیاری‌ها و مساعدت‌های حکومت‌ها اهالی به آبیاری و کشت زمین‌های خود مشغول می‌شدند و از جان و مال خود امین بودند و در این زمینه از سوی حکومت

تشویق نیز می‌شدند. اما استبداد ناصرالدین شاه هیچ میل و هوسی برای کار در میان اهالی باقی نگذاشت و مهاجرت گسترده‌ی اهالی این زمین‌ها را به زمین‌های خشک و بایر تبدیل کرد.

تاثیر این استبداد تنها محصور به فلاکت‌های مادی نماند و از لحاظ معنوی و روی نیز ضربات جبران ناپذیری بر روح جمعی وارد نمود. به راستی بدترین تاثیر استبداد بر مردم تاثیر فرهنگی آن می‌باشد. خسارت‌های مادی قابل جبران است اما ترمیم فرهنگ عمومی بسی دشوار و زمانبر می‌باشد.

افکار و ویژگی‌های عمومی که به یأس و کدر دچار شده بودند با مداحی و چاپلوسی‌های هرزه‌گویان سعی و کوشش را رها نموده و زندگانی خود را به عیاشی و بطالت می‌گذراندند.

اعیان و اشراف زمان خویش را در میخانه‌ها و تریاکخانه‌ها گذرانده، روزها خوابیده و شب‌ها به شراب شیراز و کنیاک پاریس عادت کردند. در میان مستی شراب و خماری تریاک خواستند که مصیبت‌هایی که بدان دچار شده بودند را فراموش نمایند. در نتیجه‌ی این امر، مست و خراباتی بودن، عیش و عشرت، دروغ، ریا و خصوصیاتی این چنینی به فرهنگی عمومی تبدیل شد.

عالمان نیز به جای آنکه به چاره‌یابی در خصوص وضعیت کنونی ملت بپردازند ره به گذاری دیگر پیمودند. برخی از علما سعادت خود را در پیمودن راه اراذلی که خود را فاضل و ادیب می‌دانستند و کاری جز مدح و ثنا و شعر گفتن بلد نبودند، دیدند و به ثنای مستبد پرداختند. این عالمان با مشروعیت دادن به کارهای ظل‌الله در چپاول و غارت اموال عمومی شرکت کردند. بخش دیگر نیز یا گوشه‌ی انزوا را ترجیح دادند و بخشی نیز در میان مردم به بهانه‌ی تصوف به رواج خرافات و زهد و تقوایی که هیچ ارتباطی با دین نداشت، پرداختند. بدین سبب که دوره‌ی ناصرالدین شاه دوره‌ای پر جنب و جوش در حوزه‌ی مسائل دینی بود و فرقه‌هایی چون بابیت، شیخی و کریمخانی در این زمان ظهور کرد. تنها علت و منشا این گسترش مباحث دینی، کابوس عظیمی به نام ناصرالدین شاه بود که بر پیکره‌ی ملت فرود آمده و مردم به سبب پر کردن افکار به یأس آمیخته‌ی خویش و دل‌های خالی شده‌ی خویش بدین فرقه‌ها و مسائل پناه بردند.

در این زمان به جای آنکه چند عالم واقعی پیدا گشته با جسارتی تمام به بیان این کاستی‌ها بپردازد چاپلوسان و متملقانی مقام‌پرست و شهرت‌دوست مردم را با توهمات و خیالاتی نادرست مشغول کردند. تریاک و مخدرها ذهن این عالمان را مختل و مشوّش نموده بود. عوام‌الناس نیز فریب این افرادی که تنها چند کلمه‌ی عجیب و غریب را قادر به تلفظ بودند خورده در سرگردانی گذران حیات می‌کردند.

قسمت پنجم (صراط مستقیم، شماره ۱۰۹)

ناصرالدّین شاه ایران را نه تنها از داخل کشور بلکه در خارج از کشور نیز به ورطه‌ی نابودی کشاند. واردات از خارج در این کشوری که روزبه روز رو به انحطاط می‌گذاشت حتی کفاف اسرافهای اطرافیان ناصرالدّین شاه را نمی‌کرد. از این رو این افراد و ناصرالدّین شاه به فکر قرض گرفتن از بیگانگان افتادند.

این قرض گرفتن از خارج سبب آغاز روندی در ایران شد که در سال‌های آتی به ورشکستگی این کشور منجر گردید.

قرض گرفتن از خارج برای یک کشور نه مایه‌ی سرافکندگی و نه مایه‌ی غرور است. حتی کشورهای پیشرفته‌ای چون فرانسه، انگلستان، آلمان و آمریکا نیز مبالغی در حد پنج شش میلیارد از خارج قرض می‌کنند. اما برای اینکه این استقراض سبب فلاکت در یک کشور نگردد، باید در شرایط خاصی مصرف گردد که مهم‌ترین آن انجام عملیات‌های عمرانی در یک کشور یا صرف پول‌های قرض گرفته شده در توسعه‌ی تجهیزات دفاعی یک کشور می‌باشد. اگر پول‌های قرضی در این موارد مصرف شود دیری نخواهد گذشت که از سود حاصل از راه‌های کشیده شده در کشور یا سایر موارد عمرانی و صنعتی قرض بازپس داده شده و این تاسیسات به عنوان سود در داخل کشور باقی خواهند ماند.

در زمان ناصرالدّین شاه قطعاً این موارد رعایت نگشته بود. پول‌های قرض گرفته شده تنها به مصرف عیش و عشر و اسراف می‌رسید. بدین سبب بود که در مدتی کوتاه این کشور تمامی منابع و ثروت‌های خود را در اختیار انگلستان و روسیه گذارد. بیگانگانی نیز که از دیرباز برای به چنگ آوردن ایران دندان تیز کرده بودند نیز منتظر چنین فرصتی بودند. در گام اول روسیه و انگلستان تحت لوای نام‌های گوناگون به تاسیس بانک‌ها در ایران مبادرت ورزیدند. این بانک‌ها با وام‌هایی با نرخ بهره‌های بالا تمامی احتیاجات این مستبد بوالهوس را تامین می‌کردند و در قبال این نرخ‌های بهره امتیازات انحصاری منابع معدنی و ثروت‌های طبیعی ایران را خواستار می‌شدند. تمامی وام‌های گرفته شده نیز حتی اندک مقداری نیز صرف امور عمرانی و توسعه‌ی اقتصادی نمی‌شد. تنها کار صورت گرفته در آن زمین کشیده شدن هفت کیلومتر خط راه آهن مابین تهران و حرم شاه عبدالعظیم بود. حتی یک مؤسسه نیز که لایق نام مدرسه و آموزشگاه باشد وجود نداشت. از نیروهای زمینی و دریایی نظامی تنها نامی باقی مانده بود. تمامی پول‌ها صرف اسراف اعیان و نزدیکان ناصرالدّین شاه شده و وی با این پول‌ها به سفرهایی با چنان دَبدَبه و کبکه‌ای به اروپا می‌پرداخت که تنها در شأن امپراطوری‌های بزرگ مشرق زمین بود. تمامی پول‌ها را صرف فحشا و خوش گذرانی در اروپا می‌کرد.

اروپایی‌ها نیز تمدن، مدنیت و اصول اخلاقی را که در میان خود رعایت می‌کردند به فراموشی سپرده و به تشویق پادشاه مشغول می‌شدند. چرا که برای آنان اهمیتی نداشت که این پول‌ها به بهای از دست رفتن استقلال ایران و خون چشم ایرانیان مهیا گردیده است. نشریات و مطبوعات اروپا تیتر نخست خود را بدین پادشاه اختصاص داده و با تملّقی تمام وی را برگزیده‌ترین امپراطور دنیای شرق بیان می‌نمودند و وی را در این راهی که پیش گرفته بود تشویق می‌کردند.

حال آن که در آن زمان و وقتی که ناصرالدّین شاه با فروش ایران بدین سفرها می‌رفت رفتن ایرانیان به اروپا جهت تحصیل علم ممنوع شده بود و حتی یک صفحه از مطبوعات خارجی نیز اجازه‌ی نشر در ایران نداشت.

در این شرایط بود که چنان که در نوشتار پیشین بیان کردیم فردی به نام رضا، ایران را از این مستبد نجات داد و به جای وی مظفرالدّین شاه بر اریکه‌ی قدرت تکیه زد.

این فرد وقتی که به پادشاهی رسید در سنین سالخوردگی بود. تمامی عمر خود را در تبریز و در حرمسرا به بطالت گذرانده بود. فردی ضعیف‌النفس اما خوش نیت و خوش قلب بود. حاضر به رنجانیدن حتی یک نفر نیز نبود. اما حتی توانایی اداره‌ی یک نفر را نیز نداشت. بدین سبب اطراف وی مملو از افراد جاهل گردید و کشور به وضعیتی اسفناک‌تر افتاد.

دقیقاً در این زمان بود که انقلاب و دگرگونی در روسیه به وقوع پیوست. چنانکه در نوشتارهای پیشین بیان کردیم مهاجرین ایرانی زیادی در روسیه به سر می‌بردند. از این رو مناسبات تجاری و فرهنگی مختلفی میان روسیه و ایران توسط این افراد وجود داشت. بدین علت بود که انقلاب و دگرگونی روی داده در روسیه کم کم به ایران نیز سرایت کرد. واسطه‌ی این سرایت نیز قفقاز خصوصاً نشریات اسلام‌گرای قفقاز بودند.

لازم به ذکر است که تا زمان انقلاب روسیه، حکومت روسیه اجازه‌ی نشر هر گونه کتاب، نشریه و روزنامه را به مسلمانان قفقاز نمی‌داد. این مسلمانان نیز تنها صاحب یک نشریه به زبان روسی به نام "کاسپی" بودند که با مشقت تمام منتشر می‌شد. علیرغم تمامی مشکلات مالی و امنیتی این نشریه به تنویر افکار عمومی مسلمانان در روسیه می‌پرداخت. اما دایره‌ی نفوذ آن نیز محدود بود؛ چراکه بسیاری از مسلمانان قادر به خواندن زبان روسی نبودند. به دنبال انقلاب در باکو شروع به انتشار نشریات "حیات" و "ارشاد" نمودیم و خدا را شکر که توانستیم نشریاتی به زبان تُرکی منتشر نماییم. نخستین جرقه‌های تفکر انقلاب در ایران نیز توسط این نشریات زده شد. چرا که در آن زمان آنچه که لایق نام نشریه باشد در ایران وجود نداشت. حال آنکه در جای جای ایران میلیون‌ها تُرک ساکن بودند. این تُرکان در رابطه‌ای نزدیک با تُرکان قفقاز بودند و انتشار نشریه به زبان تُرکی فوراً دقت تُرکان ایران را به خود جلب کرد و در تمامی ایران به خرید و خوانش آن پرداخته شد. این نشریات با جدیتی بسیار افکار آزادیخواهانه و مشروطه طلبی را در میان مسلمانان رواج می‌دادند. در سایه‌ی این تنویر افکار بود که کم کم در نقاط مختلف ایران حرکات آزادیخواهانه آغاز گردید. اهالی ایران دیگر به صورت علنی نارضایتی خود را بر زبان می‌راندند. در تبریز بسان سایر مناطق نیز انتشار نشریات مستقل شروع شد. بسیاری از مهاجرین ایرانی ساکن در قفقاز به موطن خود برگشتند تا راه‌های رهایی از استبداد و احیای دگرباره‌ی ایران را هموار کنند.

قسمت ششم (صراط مستقیم، شماره ۱۱۰)

در میانه‌ی جبر و ستم موجود در ایران، مظفرالدّین شاه که از ظلم و زورگویی اجتناب می‌کرد، بسان سروشی سرزده در میان اهالی ظهور کرد و با اعلان مشروطیت به نیاز عدالت خواهی مردم پاسخ داد. این واقعه‌ی ناگهانی حقیقتاً اهالی قلم و فکر را شگفت زده کرد. چرا که ایران که هزاران سال به گونه‌ای

اداره شده بود که هیچ درکی از اداره به روش قانون و عدالت نداشت اکنون با تصویب مشروطیت در خصوص چگونگی اداره‌ی نوین و فعلین این سیستم سردرگم ماند.

جمله‌ی آزادی گرفتنی است؛ داده شدنی نیست در ایران به معنای واقعی کلمه خود را نشان داد. اگر یک ملت بدون مبارزه‌ی طولانی برای آزادیخواهی و فداکاری‌های گسترده به آزادی دست یابد در چگونگی اداره‌ی این آزادی سردرگم خواهد ماند. چرا که در جامعه‌ای که تشکیلات‌های آزادیخواه ریشه‌دار، روشنفکران آزادیخواه و اهالی عرفان آگاه به نعمت آزادی موجود نباشد آزادی به دست آمده به جای منجر شدن به سعادت به هرج و مرج منجر می‌شود. حال آنکه در ایران در هنگامه‌ی اعلان مشروطیت این بسترهای لازم برای حفظ آزادی و گسترش آن فراهم نبود. در آن زمان ایران فاقد حزب و تشکیلاتی آگاه به خود، آگاه به خواسته‌های خود و فاقد گذشته‌ای فداکارانه برای کسب آزادی بود. بی‌تردید ایرانیانی که قرن‌ها زیر ستم استبداد له شده بودند عاشق آزادی بودند. اما عاشق یک چیز بودند و توان کافی برای حفظ آن پس از دست‌یابی بدان دو مقوله‌ی کاملاً جدا از یکدیگر است.

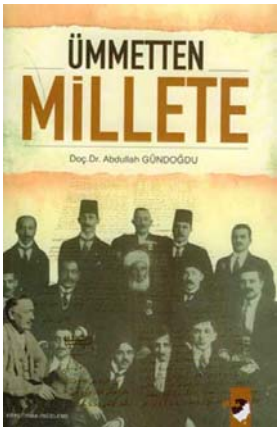

با در نظر گرفتن این موارد است که اهمیت «جمعیت اتحاد و ترقی» با گذشته‌ای مملو از بذل جان و مال در راه رهایی ملت به خصوص آشنا به اهمیت معیارهای ملی در عدم گذار عثمانی به هرج و مرج و داشتن نیروی لازم برای حفظ آزادی و مشروطیت به دست آمده روشن می‌شود. این امر را نیز نباید دور از نظر داشت که اسلام در هر مکان به بلاهایی مشابه دچار است. آسمان هر کجا می‌روی همان رنگ است.

در تمامی جهان مسلمان در زیر ستم دیکتاتوری و استبداد در حال له شدن بودند و در هر جا این شرایط به نتیاجی مشابه منجر شد. یعنی در هر منطقه ظلم و جهالت حاکم، کشور پریشان، بیگانگان مسلط و مردم مأیوس بودند. اخلاق عمومی مردم رو به انحراف گذارده در حالی که روشنفکران جامعه جارچیانی بیش نبودند، جامعه رو به انحطاطی عمیق گذارده بود.

در اینچنین جامعه‌ای دمیدن روح حیات و امید به مردم از آنچه که تصور می‌شد، دشوارتر بود. برای چنین تغییری نیروی مرکزی لازم بود که در حالی که حاضر به فدای جان و مال و هستی خود بود آگاهی‌های لازم برای چگونگی این تغییر را نیز باید کسب کرده بود.

پریشانی وطنمان در دو سال و نیم اخیر را دگرباره از نظر بگذرانید. با اعلان مشروطیت در عثمانی که با هدف دمیدن روح حیات و امید انجام پذیرفت هر بخش از عثمانی خود را روحی جدا انگاشت. غائله‌ی یمن! حوادث ۳۱ مارت، آرناووتلوق، مقدونیه، آدانا و حوادث خاوران که هم اکنون نیز ادامه دارد. هنوز

کابوس روح استبداد دست به گریبان ماست و حس عمومی ملت و جامعه را تحریک می‌کند. عبدالحمید سرنگون شد اما تاثیرات روانی استبداد عبدالحمیدی هنوز پابرجاست. خدا را شکر که ما دارای نیرو و تشکیلات لازم برای اداره‌ی جامعه هستیم. این تشکیلات است که تلاش دارد دگرباره نظم عمومی را در ممالک عثمانی برقرار نماید و انشاءالله در نتیجه‌ی تلاش‌های آن دگرباره شاهد نظم عمومی خواهیم بود.

اما اگر این نیرو نبود، سرنوشتمان چه می‌شد؟ اجزای مختلف عثمانی به جان هم افتاده و بیگانگان بر کشور مسلط می‌شدند. نگاه کنید، به سبب خرید دو مورد اسباب نظامی چه غوغایی به پا کرده‌اند. خدا را شکر که نیرویمان توانست بیگانگان را با تمسک به گذشته و تجربه‌هایمان اقناع نماید.

اما متاسفانه ایران فاقد چنین نیرویی بود. ایرانیان بیچاره! در فقدان چنین نیرویی ایرانیان برای آزادی تلاش می‌کنند ولی موفق نمی‌شوند. رفته رفته تسلط بیگانگان بر این کشور افزایش پیدا می‌کند. کشور در دام هرج و مرج افتاده و خبری از نظم عمومی نیست. احتملاً اگر مظفرالدّین شاه چند سال دیگر نیز زنده بود به سبب آنکه این آزادی را به خواست خود به مردم اهدا کرد می‌توانست جهت نهادینه شدن آن فعالیت‌هایی را نیز انجام دهد اما به سبب سالخوردگی و جسم رنجور و بیمارش دو سال پس از اعلان مشروطیت بدرود حیات گفت.

به جای مظفرالدّین شاه خلف ناخلفش محمد علی شاه به سلطنت رسید. این فرد که تمام عمر خود را در تبریز در میان کودکان و زنان گذرانده بود از ادب و تربیت محروم بود و حتی آشنایی به ادبیات فارسی نیز نداشت. در سیمای چاق، بدنظر و بداحوال وی اثری از نجابت و حیا نبود. گویا که این فرد منتسب به خانواده‌ای سلطنتی که دویست سال گذشته را بر ایران حکم رانده بود، نبود. رفتار و سخن گفتنش رؤسای قبایل را در ذهن انسان زنده می‌کرد و در سخت دل بودن وی بیان این دو مثال کافی است که؛ در هنگام عصبانیت فحش‌های رکیک را با لهجه‌ی تبریزی نثار وزیر و اطرافیان خود می‌کرد و پس از برقراری مجلس یکی از آزادیخواهان را که دستگیر شده بود خود وی به قتل رسانید و سپس در میان جمع سر و پوست وی را کَند. جلوس چنین فردی به مقام پادشاهی مصیبتی جدید برای ایران گشت ■

منبع ترجمه:

گون‌دوغدو، عبدالله، *از امّت تا ملّت*، انتشارات İQ، استانبول.

شمارگان نشریه صراط مستقیم موجود در منبع:

- صراط مستقیم؛ جلد پنجم، ماه هشتم، سال ۱۳۲۶ هجری قمری مصادف با ۱۹۱۰ میلادی، شماره ۱۰۵، صفحات ۱۱-۹.

- صراط مستقیم، عالم اسلام؛ مجموعه مقالات، نگاهی به گذشته و حال ایران، جلد ۴، سال هشتم، ۱۳۲۶ هجری قمری مصادف با ۱۹۱۰ میلادی، شماره ۱۰۴، صفحات ۴۵۳-۴۵۲.

- نشریه‌ی صراط مستقیم به مدیر مسئولی محمد عاکف اَرسوی، مجموعه مقالات دنیای اسلام نوشته‌ی احمد آغا اوغلو، جلد پنجم، ماه نهم، سال ۱۹۱۰ میلادی مطابق با ۱۳۲۶ هجری قمری، شماره ۱۰۷، صفحات ۴۶-۴۵.

- نشریه‌ی صراط مستقیم به مدیر مسئولی محمد عاکف اَرسوی، مجموعه مقالات دنیای اسلام نوشته‌ی احمد آغا اوغلو، جلد پنجم، ماه نهم، سال ۱۹۱۰ میلادی مطابق با ۱۳۲۶ هجری قمری، شماره ۱۰۸، صفحات ۶۳-۶۲.

- نشریه‌ی صراط مستقیم به مدیر مسئولی محمد عاکف اَرسوی، مجموعه مقالات دنیای اسلام نوشته‌ی احمد آغا اوغلو، جلد پنجم، ماه نهم، سال ۱۹۱۰ میلادی مطابق با ۱۳۲۶ هجری قمری، شماره ۱۰۹، صفحات ۸۰-۷۹.

- نشریه‌ی صراط مستقیم به مدیر مسئولی محمد عاکف اَرسوی، مجموعه مقالات دنیای اسلام نوشته‌ی احمد آغااوغلو، جلد پنجم، ماه نهم، سال ۱۹۱۰ میلادی مطابق با ۱۳۲۶ هجری قمری، شماره ۱۱۰.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 53-63
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

روس ایمپراتورلوغوندا کی ایلک مسلمان روحانی اداره‌سی

• سئوینج رهن‌الله[1]

ÖZET: Sevinc REHNULLA, "Rus İmparatorluğundaki İlk Müslüman Ruhani İdaresi", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 53-63

Rusya, Müslümanların yaşadığı toprakları işgal ettikten sonra burada Hıristiyanlaştırma politikası yürütmüştür. Hıristiyan dinini kabul etmeyenler ise toplu şekilde imha edilmeye çalışılmış, takip ve baskılara maruz kalmıştır. II. Yekaterina'nın yönetimi döneminde bu politika degiştirilerek camilerin inşa edilmesi, Kuran'ı-Kerim'in basılması ve ruhanî (dinî) idarelerin kurulması gibi fealiyetler gerçekleştirilmiştir. Bu politik fealiyetlerin, Müslümanları, özellikle de ruhanî liderleri kendi tarafına çekmek için yapıldığı söylenebilir. Rus İmparatorluğu topraklarında ilk olarak 22 Eylül 1788 yılında Ufa'da "Orenburg Müslüman Ruhanî İdaresi" oluşturulmuştur. Bunlar Rusya'nın gelecekte kendi egemenliğine geçirmek istediği komşu Müslüman halkların bağımsızlıklarından kolaylıkla vazgeçmeleri için alınan önlemlerdi. Şöyle ki, Rus İmparatorluğu Müslümanları yönetmek için halkın önde gelen, hak ve yetkileri ellerinden alınmış ruhanî öncülerini kendi kontrolünde bulundurmak istemiştir.

***Açar Sözcükler*:** Rus İmparatorluğu, İslam, Ruhanî İdaresi, Müslümanlar.

چکیده: سئوینج رهن‌الله، "نخستین اداره روحانیون مسلمان در امپراتوری روس"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۶۳-۵۳

روسیه پس از اشغال سرزمین‌های مسلمان‌نشین، سیاست مسیحی‌سازی را در این مناطق آغاز می‌کند. کسانی که حاضر به پیروی از دین مسیحیت نمی‌شوند، یا بطور دسته‌جمعی از میان برده شده و یا تحت تعقیب و فشار قرار می‌گیرند. اما در دوره حاکمیت یکاترینای دوم، این سیاست دچار تغییر شده و فعالیت‌هایی مانند تأسیس مساجد، چاپ قرآن کریم و تأسیس ادارات روحانی (دینی) انجام می‌گیرد. هدف از این گونه فعالیت‌های سیاسی، جذب مسلمانان و به ویژه رهبران دینی به سوی امپراتوری روس بود. در سرزمین‌های امپراتوری روس برای اولین بار در ۲۲ سپتامبر ۱۷۸۸ در شهر اوفا، «اداره روحانی مسلمانان اورنبرگ» تأسیس شد. این‌ها تدابیری بود در

[1] آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی الیازمالار انستیتوسو، عرب دیللی ایلازمالارین آراشدیرما شعبه‌سی (sevindj.rahnulla@mail.ru).

جهت چشم‌پوشی هرچه آسان‌تر مسلمانان همسایه از استقلال خـود در آینـده. بطـوری کـه امپراتـوری روس بـه منظور حکومت بر مسلمانان، قصد داشت رهبران روحانی پیشرو را بدون آن که اختیار عملی داشته باشند، تحـت کنترل خود درآورد.

کلیدواژه‌ها: امپراتوری روس، اسلام، اداره روحانی، مسلمانان.

ABSTRACT: Shahram PANAHI KHIAVI, "The First Muslim Ecclesiastical Office İn The Russian Empire", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 4 Spring 2016/1395, pp. 53-63

After having occupied the territories lived by Muslims, Russia began to pursue a policy of Christianizing. People who didn't adopt Christianity were killed on large-scale, exerted pressure and victimized. Catherine II changed this policy during her reign; she had mosques built, published Quran, established religious offices, especially, attracted ecclesiastical leaders' attention to herself. The first ecclesiastical office in the territory of the Russian Empire was established in Ufa under the name "Ecclesiastical office of Orenburg" in 22 September, 1788. Pursuing this policy, Russia was taking measures on making neighbor Muslim nations renounce their independence easily, who were aimed to enthrall. Actually, for the purpose of leading the Muslims, the Empire wanted to take under control and manage the distinguished ecclesiastical leaders, whose rights and authorities were deprived.

Key words: Islam, Empire, Spiritual Administration, Muslims.

۱. گیریش:

۱۶-جی عصرده روسیا چاری ایوان گروزنی طرفیندن ۱۵۵۲-جی ایلده قازان و ۱۵۵۶-جی ایلده هشترخان خانلیقلاری اشغال ائدیلدیکدن سونرا، بورادا یاشایان مسلمان اهالی‌نین وارلیغی و اینانجی جیدّی بیر ضربه قارشیسیندا قالدی. ایوان گروزنی مسلمان اهالینی خریستیانلاشدیرماق مقصدی ایله ۱۵۵۵-جی ایلده اورادا یئنی کیلیسه مرکزی یاراتدی. راهیب گوریا (گرچک آدی گریگوری روقوتین) پوشک آتما یولو ایله قازان باش اسقفونا (اسقف اعظم) رهبر تعیین اولوندو. او، اوردونون و خریستیان میسیونرلرین یاردیمی ایله تاتارلاری و باشقیردلاری خریستیانلاشدیرماغا باشلادی.

دؤلت یؤنتیمی‌نین ترکیب حیصه‌سی اولان کیلیسه چاریزمه صداقتله خدمت ائتمیش، روس اولمایان خالقلارین علم، معاریف و ترقیسینه دوشمن کسیلمیشدیر. چاریزم خالقی معنوی اسارتده ساخلاماق اوچون پرووااسلاو کیلیسه‌سینی دؤلت کیلیسه‌سی اعلان ائتمیش، اونا سون درجه‌ده بؤیوک امتیازلار وئرمیش، باشقا دینی اینانجلارا نسبتاً اونون بیرینجی و حؤکمران وضعیتینی همیشه قورویوب ساخلامیشدیر. پرووااسلاوچیلیغین، پرووااسلاو کیلیسه‌سی‌نین دینی سیاستی چاریزمین سیاست دینی اولموشدور. «پرووااسلاو دینی چاریزمین ایستر اؤلکه داخیلینده‌کی ظلم و استثمارینا، حاکیم میلّتین

میلّیتچی-شووینیزم سیاستینه، میلّی سؤمورگه‌چی سیاستینه، ایسترسه ده اونون دیش سیاستینه-یئنی تورپاقلار، اؤلکه‌لر ضبط ائتمک سیاستینه، بؤیوک دؤلت میلیتچی‌لیگی سیاستینه برائت قازاندیرمیش، کؤمک گؤسترمیش، اونون دینی-نظری اساسینی تشکیل ائتمیشدیر» (مصطفایف ۱۹۷۳: ۵۵). همیشه روس چارلاری، اونلارین عایله عضولری طرفیندن حمایه اولونان، خزینه‌دن کلی مقداردا یاردیم آلان پرووااسلاو کیلیسه‌سی مسلمانلار آراسیندا اؤز دینلرینی یایماق ایشینده گئنیش مقیاسدا فعالیت گؤسترمیش، بو یولدا حتی اسلام دینینی «بوت‌پرستلیک کیمی یالانچی دین» اولدوغونو اعلان ائتمکدن چکینمه‌میشلر.

ایچ ایشلری باخانلیغی‌نین، «قوتسال» سینودون آرشیوینده ایمپراتورلوقدا مسلمانلار یاشادیغی، دئمک اولار کی، بوتون ولایت و ایالتلرینده روس پرووااسلاو کیلیسه‌سی‌نین پرووااسلاو-خریستیان دینینی تبلیغ ائدن جمعیتلری‌نین نماینده‌لری گئنیش فعالیت گؤسترمیشلر. بو پرووااسلاو میسیونر جمعیتلری عادتا اؤز نظامنامه‌لرینده اوتانمادان یازیردیلار: میسیونر جمعیتی‌نین مقصدی بوت‌پرستلرین و مسلمانلارین پرووااسلاو-خریستیان دینینه دؤندریلمه‌سی یولوندا پرووااسلاو دینینی یایانلارین ایشینه کؤمکلیک گؤسترمکدن عبارتدیر (مصطفایف ۱۹۷۳: ۵۶).

۲. ملزمه و متودلار

۱.۲. خریستیانلاشدیرما سیاستی‌نین ایلک مرحله‌سی: مسلمانلاری یوخ ائتمک

قازان‌دا داغیدیلان مسجیدلرین یئرینده کیلیسه‌لر انشاء اولونموش، اسلامی خاطیرلادان نه وارسا محو ائدیلمیش، حتی عرب دیلینده اولان کیچیک ورقلر بئله یاندیریلمیشدی. بو یوللا قازان خانلیغینداکی مسلمانلارا زورلا خریستیانلیغی قبول ائتدیرمگه چالیشیردیلار. خریستیانلیغی قبول ائتمه‌ین تاتار تورکلرینی ایسه یا اؤلدورور، یا دا باشقا یئرلره سورگون ائدیردیلر. یئنی اسقف بؤلگه‌سینی یارادان قوریانین سککیز ایللیک فعالیتی نتیجه‌سینده دؤرد ماناسترین (صومعه‌نین) اساسی قویولموش، بلاقووشنسکی کیلیسه مرکزی و ۱۰-دان چوخ شهر کیلیسه‌لری تیکیلمیشدی. دفعه‌لرله روس آغالیغینا قارشی عصیانا قالخمیش تاتار تورکلری غدارجاسینا محو ائدیلمیش، کند و شهرلری دارماداغین اولونموشدو.

خریستیانلاشدیرما سیاستینی قارشیسینا مقصد قویان روسیا دؤلتی ممکون اولان بوتون منفور اصوللاردان استفاده ائتمگه چالیشمیشدی. بو مقصدله خریستیانلیغی قبول ائتمیش تاتار تورپاق صاحیبلری‌نین حاقلاری روس آریستوکراتلارین حاقلاری ایله برابر توتولموش، اونلار آغیر وئرگیلردن آزاد ائدیله‌رک، حتی روسیانین مرکزی ولایتلرینده بئله تورپاق ساحه‌لرینه صاحیب اولموشلار. تعقیب و باسقیلار بیر چوخ عایله‌نین محوینه سبب اولموشدو.

ایوان گروزنی‌نین اوغلو فیودرون و سونراکی چارلارین حاکمیت دؤرلرینده ده بو سیاست خصوصی آمانسیزلیقلارلا داوام ائتمیش، ۱۵۹۸-۱۵۸۱-جی ایللرده سیبیر خانلیغی، ۱۷۸۳-جو ایلده قیریم خانلیغی اشغال اولونموشدو.

«۱۵۹۳-جو ایلده آرخیپیسکوپ قرموقن (گرچک آدی یئرمولئی) چار فیودور ایوانوویچه تاتارلارین هله ده مسجیدلرده اؤز دینلرینه ستایش ائتمکده اولدوغونو و بو سببدن ده خریستیانلیغی آز آدامین قبول ائتدیگیندن شیکایتلندی. او، چیخیش یولونو مسلمانلارین یاشادیغی بوتون قازان خانلیغی، پوولژیه، اورال و سیبیرده‌کی مسجیدلرین یئرله یکسان ائدیلمه‌سینده گؤروردو. چار درحال اشغال ائدیلن تورپاقلارداکی بوتون مسجیدلرین داغیدیلماسی باره‌ده فرمان امضالادی» (ایماموف ۱۹۹۴: ۱۴). خاچ سویونا سالینمیش تاتارلاری مسلمان تاتارلاردان آیری یئره کؤچورمک، اؤلوم تهدیدی ایله سیلاح دوزلتمه و دمیر اریتمه‌نین قاداغان اولونماسی قراری دا بو فرماندا اؤز عکسینی تاپمیشدی. تؤره‌دیلن قیرغینلار، آخیدیلان قانلار خالقین اسلاما اولان اینانج و آزادلیق سئوگیسینی قیرابیلمه‌میشدی. خریستیانلاشدیرما سیاستی‌نین تام افلاسا اوغراماسی‌نین قارشیسینی آلماق، خریستیانلیغی یئنی قبول ائدنلری کیلیسه‌نین «قوینوندا» ساخلاماق اوچون متروپولیت قئیموقن‌ین مصلحتی ایله چار فیودرون ۱۸ ژوئن ۱۵۹۳-جو ایلده وئردیگی فرماندا بیر سیرا تدبیرلر اؤز عکسینی تاپمیشدی (آلیشف ۲۰۰۲: ۲۱).

خریستیانلاشدیرما پلانی چاریچا ائلیزاوئتانین حؤکمرانلیغی دؤرونده ده غدارجاسینا داوام ائتمیش، روسلارین توپلو اولاراق مسلمان تورپاقلارینا کؤچورولمه‌سی سیاستی ایله داوام ائتمیشدیر.

گئتدیکجه یئنی مسلمان تورپاقلارینا صاحیب اولان ایمپراتورلوق بورادا یئنی بیر سیاست یوروتمک ادعاسی ایره‌لی سوردو. بو دؤرده قازاقیستان و اورتا آسیا (تورکیستان) تورپاقلاری‌نین بیر قیسمی دا آرتیق ایمپراتورلوق اراضیسینه قاتیلمیشدی. خالقلاری قیرماقلا، خریستیانلاشدیرماقلا یوخ ائتمک سیاستی بهره‌سیز قالدیقدا، ایمپراتورلوق باشقا بیر سیاست یوروتمگه باشلادی.

۲.۲. ایمپراتورلوق مسلمانلارین دستکچیسی رولوندا

۱۷۸۵-جی ایلده چار حاکمیتی‌نین قازاقلارا اولان دینی سیاستی معین اولدو. اعتبارین قازانیلماسی، اؤز طرفینه جلب ائتمه و سونرا مسلمان روحانیلرینی مقصدلری اوچون استفاده ائتمه ۲-جی کاتئرینا سیاستی‌نین آپاریجی استقامتلریندن بیری ایدی. اونون حاکمیتی دؤرونده حکومتله مسلمان خالقلاری آراسیندا دینی دؤزوملولوک پرینسیپی اساسیندا یئنی قارشیلیقلی آنلاشما استقامتی تاسیس اولوندو. بو سیاست اوچ استقامتده گئدیردی: مسجیدلرین تیکیلمه‌سی، دینی ادبیاتین یاییلماسی و قازاق گنجلرینه اسلام شریعتی‌نین تدریسی.

قازاق چؤللرینده سرعتله داش مسجیدلرین تیکیلمه‌سی حاقیندا تکجه ۱۷۸۶-۱۷۸۲-جی ایللرده دؤرد فرمان وئریلمیشدی. آرتیق ۱۷۸۵-جو ایلده کاتئرینا طرفیندن اورنبورگ، ترویک و وئرخنووراسکی‌ده قازاقلار اوچون مسجیدلر تیکیلمیشدی. عینی زاماندا کؤچریلر اوچون ده مسجیدلر انشاء اولونوردو.

۱۷۸۵-جی ایلده ایمپراتور بارون ایقئلستروما گؤندردیگی فرماندا قازاق چؤللرینده مسلمان مکتب و مسجیدلرین تیکیلمه‌سی، قازاق دیلینده (قازاق تورکجه‌سینده) درسلیکلرین نشر اولونماسی امر اولونوردو (سلیمانوف ۲۰۱۰). «روسیا ایمپراتورلوعونون قازاق چؤللرینده اؤز تأثیرینی گئنیشلندیرمه سیاستی‌نین نؤبتی استقامتی دینی ادبیاتی نشر ائتمک و یایماق ایدی. ۱۷۸۷-جی ایلده ۲-جی کاتئرینانین امری ایله روسیا علملر آکادمیسی‌نین تیپوقرافیاسیندا ایلک دفعه اولاراق قرآن‌ین تام متنی نشر اولونموشدو. داواملی اولاراق ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۳، ۱۷۹۶، ۱۷۹۸-جی ایللرده تکرار نشرلر اولموشدو. ۱۸۰۰-جی ایلده روسیادا مسلمان دینی قایناقلارین محدودیت اولمادان چاپ اولونماسینا اجازه وئریلمیش و بو مقصدله قازان اونیورسیته‌سینده خصوصی تیپوقرافیانین آچیلیشی اولموشدور. اورادا ۱۸۰۶-جی ایلده عمومی تیراژلا ۴۰ مینلن چوخ اسلاما عاید سلسله کیتابلار، او جمله‌دن ۳۵۰۰ نسخه قرآن چاپ اولوندو. بونلارین بؤیوک حیصه‌سی اورنبورگ محمدی روحانی اداره‌سی‌نین امکداشلاری‌نین کؤمگی ایله قازاقلار آراسیندا یاییلمیشدی (سیلانتف ۲۰۱۰). مسجیدلرین و کاروانسارایلارین نزدینده اسلام شریعت (حقوق) قایدالاری‌نین قازاق گنجلرینه تدریسی اوچون مسلمان مکتبلری تشکیل اولونموشدور. روسیا حاکمیتی‌نین یئنی سیاسی کورسونون نؤبتی مرحله‌سی ۲-جی کاتئرینانین ۲۵ نوامبر ۱۷۸۵-جی ایل و ۲۱ آپرئل ۱۷۸۷-جی ایللرده قازاقیستان طایفالاری‌نین تاتار ملالاری ایله تأمین اولونماسی باره‌سینده وئریلمیش امرلری ایدی. او، اوفا و سیمبیر والیسی او. آ ایقئلستروما فرمان گؤندره‌رک اونا اسلامین یاییلماسی و تدریسی اوچون قازان تاتارلارینداn قازاقلارا ملا تعیین ائدیب، گؤندرمگی حواله ائتدی (سلیمانوف ۲۰۱۰). ۲-جی کاتئرینا بونونلا تورکیه‌نین روسیا مسلمانلارینا اولان تأثیرینی یوخ ائتمک ایسته‌دی. روسیانین قورونماسی‌نین رئال اساسلاری وار ایدی. تورکیه‌نین بخاراداکی سفیری ۱۷۸۸-جی ایلده اعلان ائتدی کی، تورکیه مسلمانلارین اینانجلارینی قوروماق مقصدیله روسیا ایله ساواشیر و مسلمانلاری بو مبارزه‌ده اونا دایاق اولماغا چاغیردی. اؤز نؤبه‌سینده بخارا امیری کیچیک ژوزا مراجعت گؤندریب قازاقلاری روسیایا قارشی چیخماغا چاغیردی. م. ویاتکین‌ین آپاردیغی آراشدیرمالارا گؤره اورتا آسیالی ملالارین چؤللرده روسیا دؤلتی‌نین یئنی تابعلیلری آراسیندا سیاسی تأثیرینی آرتیرماق اوچون فعالیتلری چوخ گئنیش کاراکتر آلدی. بئله کی، اورنبورگ یؤنتیمینه قازاق طایفا باشچیلاری ایله عثمانلی ایمپراتورلوعونون سفیری اینتورلی پاشا، عینی زاماندا تانینمیش قیرغیز باشچیلارینا روسیایا قارشی تورکلره قوشولماغا تشویق ائدیجی مکتوب گؤندرن بخارا آتابگی شاه مراد بگ آراسیندا قارشیلیقلی علاقه حاقیندا خبر داخیل اولموشدو. ایمپراتور ۲-جی کاتئرینانین اسلامین یاییلماسی و گلیشمه‌سی اوچون گؤردویو اینانیلماز تدبیرلرین اصل مقصدی اونون اورنبوگ والیسینه یازدیغی مکتوبدا اؤز عکسینی تاپمیشدی. بئله کی، «ایمپراتور: « بو جور مسجیدلر قونشو خالقلارین دقتینی بیزه جلب ائده‌جک. بو اونلارین اؤز باغیمسیزلیقلاریندان امتناع ائتمه‌لری اوچون ان گوجلو تدبیردی.»- فیکیرلرینی وورغولامیشدی» (سلطان غالی‌یئوا ۲۰۰۶). بو کوکند، خیوی خانلیقلاری‌نین، بخارا امرلیگی‌نین و تورکمن تورپاقلارینی کؤچدوروب، تابعلیگینه قاتماق ایستکلرینه عاید سیاستین اول مرحله‌سی ایدی. بو تدبیرلر و «اورنبورگ محمدی روحانی اداره‌سی‌نین آچیلماسی بئله بیر مقصده- اسلامین یاییلماسینا

خیدمت ائتمیردی. بوتون بو تدبیرلر روس حاکمیتی‌نین قازاق چؤللرینده یاییلماسینی تامین ائتمک اوچون نظرده توتولموشدو (سیلانتف ۲۰۱۰).

۲.۳. ایلک مسلمان روحانی اداره‌سی

۲.۳.۱. اورنبورگ روحانی اداره‌سی

«روسیا ایمپراتورلوغوندا مرکزلشدیریلمیش مسلمان تشکیلاتی ۱۸-جی عصرین اوللرینده ۱۷۸۸- جی ایلین آخیری، ۱۷۸۹-جو ایلین اولینده میدانا گلمیشدی. چاریچا ۲-جی کاتئرینا آشاغیداکی مضموندا بیر سیرا قانون وئریجی‌لیک آکتلاری قبول ائتمیشدیر: «روسیادا اولان محمد دینی‌نین ملا و روحانی عضولری‌نین تعیین اولونماسی و اوفادا بو دینین بوتون روحانی طبقه‌سینی اداره ائتمک اوچون تشکیلاتین یارادیلماسی باره‌سینده» (آدلی فرمان ۲۲ سپتامبر ۱۷۸۸-جی ایل)، «روسیادا یاشایان بوتون محمد دینی جماعتی اوچون مُفتی تعیین اولونماسی حاقیندا» (آدلی فرمان ۲۲ سپتامبر ۱۷۸۸- جی ایل) و اوفادا محمد دینی اوزره روحانی اداره‌سی‌نین صدر، دفترخانا و دیگر ایشچیلرین و اونلارین امک حاقلاری‌نین تعیین اولونماسی حاقیندا» سناتونون تصدیق اولونموش عالی حساباتی (کلیموویچ ۱۹۳۶: ۴۴۹) قوزئی قافقاز و اورتا آسیا آدی چکیلن روحانی اداره‌سینه تابع دئییلدی. اونا گؤره کی، بو اراضیلر روحانی اداره‌سی یارادیلیب، حدودلاری بللی اولدوقدان سونرا روسیایا الحاق اولونموشدو. مسلمانلارین یاشادیغی یئنی اراضیلر الحاق ائدیلدیکدن سونرا بوراداکی اهالی‌نین اورنبورگ روحانی اداره‌سینه تابع اولمالاری باره‌ده هئچ بیر فرمان وئریلمه‌میشدیر.

اوفادا اورنبورگ روحانی اداره‌سی‌نین تشکیل اولونماسی اوفا و سیمبیرسک ژنرال والیسی، بارون ایقئلستروما حواله اولونموشدور. روحانی اداره‌سی‌نین ایلک مُفتیسی ایسه قارقالی کندی‌نین ساکینی محمدجان (محمد جهان) حسینوف اولموشدور. ۲-جی کاتئرینا ۱۵۰۰ مانات معاش تعیین ائتمکله یاناشی «۲۶ ژانویه ۱۷۹۳-جو ایل تاریخلی فرمانی ایله مُفتی محمدجان حسینوفا و اونون عایله‌سینه تورپاق ساحه‌لری و تحکیملی کندلیلری آلماق و ساتماق حقوقو وئردی، یعنی اونو رسمی اولاراق تحکیمچی-مولکدار اعلان ائتدی» (تیخونوف ۲۰۰۷: ۴۰۶). اونا آیریلمیش اوچ نفر کؤمکچی‌یه ایسه ۱۲۰ روبل معاش کسیلمیشدی.

اورنبورگ محمدی روحانی مجلیسی روسیا ایمپراتورلوغونون دؤلت اداره‌چی‌لیک سیستمینه عاید ایدی. تشکیلات مختلیف ایللرده مختلیف صلاحیتلی شخص و اداره‌لرین نظارتی آلتیندا اولوب. مجلیسین هم اورنبورگ و هم ده اوفا آدلاندیریلماسی بیر چوخلاریندا بونلارین آیری-آیری تشکیلات اولماسی و یا سهوه یول وئریلدیگی حاقیندا فیکیر اویادیر. دینی قوروم اوّلجه اوفادا آچیلاراق اوفا محمدی روحانی اداره‌سی آدلانمیشدی. اما ۱۷۹۷-جی ایلده اوفا جانیشین‌لیگی‌نین اورنبورگ ولایتینه چئوریلمه‌سی ایله ایلگیلی دیگر تشکیلاتلارلا بیرلیکده روحانی مجلیس ده اورنبورگا کؤچموشدو. بو تاریخدن اعتباراً او اورنبورگ محمدی روحانی اداره‌سی آدلاندیریلمیشدی. ۱۸۰۲-جی ایلین سونو ۱۸۰۳-جو ایلین اولی تشکیلات یئنیدن اوفایا قاییتسا دا آدی دگیشدیریلمه‌میشدی. روحانی مجلیسه و عمومیتله بوتون مسلمانلارا عاید هر بیر قانون وئریجی‌لیک آکتلاری سن پطرزبورگ‌دا یئرلی حاکمیتله راضیلاشدیقدان سونرا قبول اولونوردو. یاراندیغی واختان روحانی مجلیسی ایله یئرلی حاکمیت اورقانلاری‌نین مناسیبتی

گرگین ایدی. مجلیس دفعه‌لرله ولایت رهبرلیگی‌نین نظارتیندن چیخماق مسئله‌سینی قالدیرمیشدی. دینی رهبر یئرلی یؤنتیمین اونا جزئی بئله صلاحیت وئرمه‌دیگینی گؤرنده ۱-جی آلکساندرا ولایت رهبرلیگی‌نین اونا و عموم مسلمان خالقینا غرضلی مناسیبتیندن شکایتله‌نن مراجعت گؤندردی. م. حسینوف روحانی تشکیلاتی یئرلی حاکیملرین تعقیبلرینی حیسّ ائتمه‌دن، ساکیت اؤز صلاحیتلرینی یئرینه یئتیره‌بیله‌جک باشقا بیر شهره کؤچورمگی خواهیش ائدیردی. شکایت مکتوبونون نتیجه‌سی یالنیز او اولدو کی، اورنبورگ حربی والیسی ق. س. وولونسکی‌یه روسیا مسلمانلاری‌نین باشچیسینا حؤرمت و امکداشلیق ائتمه امری وئریلدی.

یؤنتیم ایله روحانی مجلیسی آراسینداکی اختلافلار داوام ائدیردی. «۱۸۰۴-جی ایلین سونوندا مُفتی سناتونون مذاکره‌سینه مسلمان روحانی اداره‌سی یاپیسی‌نین اساسلی شکیلده یئنیدن تشکیل اولونماسینا دایر لایحه تقدیم ائتمیشدی. م. حسینوف ایضاحاتیندا یازیردی کی، «ولایت رهبرلری یاراندیغی آندان مجلیسین صلاحیتلرینی الیمیزدن آلمیش، آرتیق مجلیسین حؤکمو حدّن آرتیق ضعیفله‌میش، اونون آدیندان باشقا هئچ بیر حقوقو قالمامیشدیر». او، سن پطرزبوگ‌دا مسلمان ایشلری اوزره مرکزی اداره هیئتی‌نین یارادیلماسی و مسلمانلارین چوخ اولدوغو یئرلرده فیلیاللاری‌نین تشکیل اولونماسینی تکلیف ائتدی. م. حسینوف‌ون فیکیرینه گؤره آخوند، ملا و مُفتیلره عاید ناراضی‌چیلیق و محکمه ایشلرینه گرک اول روحانی مجلیسینده باخیلسین. متهمین ماراقلارینی مُلکی محکمه‌ده مدافعه ائتمک مجلیسین وظیفه‌سیدیر. مُفتی‌نین لایحه‌سینه اورنبورگ والیسی ای. فریزل چیخدی. او، تصدیق ائتدی کی، حقیقتا ایالت حاکیملری دفعه‌لرله روحانی مجلیسین ایشلرینه قاریشمیشلار، اما بو قانون وئریجی‌لیگه ضد دئییلدیر. ولایت مباحثه‌لی مسئله‌لرین حلّینده شریعت قانونلاریندان استفاده اولونماسی‌نین علیهینه چیخیب، خصوصی مسلمان اداره هیئتی‌نین تشکیل اولونماسینا قطعی اعتراضینی بیلدیردی. او، مُفتی‌نین مرکزی مسلمان تشکیلاتی‌نین یارادیلماسی جهدلرینی بیرینجی شخصی آمبیسیالاری، ایکینجی یئرلی حاکمیت طرفیندن نظارت اولونماقدان قاچماق اوچون سعی‌لر کیمی قیمتلندیردی» (سیلانتف ۲۰۱۰). حاکمیت اورنبورگ محمدی روحانی اداره‌سینده اصلاحاتلار آپارماق ایسته‌میردی، اؤزللیکله اهالی ایله علاقه‌نین محکملنمه‌سینه امکان وئرمیردی. ائدیلن جهدلر هئچ بیر فایدا وئرمه‌میش نه بو ، نه ده گله‌جکده آچیلاجاق دیگر روحانی تشکیلاتلارین هئچ بیر مستقل اداره ائتمه حقوقو اولمامیشدی. م. حسینوف پراواسلاولیقدا میتروپولیتین جمعیتده توتدوغو صلاحیت و وظیفه‌لرین اونا دا شامل اولماسینی طلب ائتمیشدیر. یؤنتیم مُفتی‌یه بیلدیرمیشدی کی، اونون ایشی آنجاق روحانی ایشلرله مشغول اولماقدی، دونیوی ایشلره قطعی اولاراق قاریشماسین.

اورنبورگ محمدی روحانی اداره‌سی‌نین قورولوشو بئله ایدی: تشکیلاتین ایشینه صدر (مُفتی) و ۳ عضو (قاضی) رهبرلیک ائدیردی. تشکیلاتین ایشینده کاتیب و دیگر ایشچیلرین ده اؤزلرینه مخصوص وظیفه‌لری واردی. مسلمان ملالاری (آخوند، امام و مؤذن) وظیفه‌لرینه عاید بوتون مسئله‌لرده مجلیسه تابع ایدیلر. روحانی مجلیسینه تشکیل اولونماندان ۲۰-جی عصرین اوللرینه قدر رهبرلیک ائتمیش مُفتیلر:

م. حسینوف (۱۸۲۴-۱۸۴۰)، ا. عبدالرحیموف (۱۸۴۰-۱۸۲۵)، ا. سلیمانوف (۱۸۶۲-۱۸۴۰)، س. توکلف (۱۸۸۵-۱۸۶۵)، م. سلطانوف (۱۹۱۵-۱۸۸۶).

اورنبورگ محمدی روحانی مجلیسی روسیانین دیگر تشکیلاتلاریندان اداره‌یه عضو سئچمک (قاضی) باخیمیندان فرقلنیردی. ۱۹-جو عصرین ۱-جی یاریم ایلینده روحانی مجلیسینه عضو سئچیلمه‌سی بئله بیر قایدا ایله گئچیریلیردی: قازان‌ین مسلمان اهالیسی یاشایان هر بیر شهرده روحانی شخصلرین ییغینجاغیندا ایکی نفر ملا نماینده سئچیلیردی. اونلار قازان‌دا گیزلی سس وئرمه ایله اوچ عضو و اوچ نامزد سئچیله‌رک عموم ولایت قورولتاییندا اشتراک ائدیردیلر. مجلیسه سئچیلمیش عضو شخصلر خسته‌لننده و یا رحمته گئدنده نامزد سئچیلمیش شخصلری وظیفه‌لرینی ایجرا ائتمک اوچون اوفایا چاغیریردیلار. سسلرین چوخونو قازانمیش مجلیس عضوو باش قاضی اعلان اولونوردو. او، صدر اولمایاندا و یا رحمته گئدنده، نؤبتی مُفتی سئچیله‌نه قدر اونون وظیفه‌لرینی ایجرا ائدیردی. بو ایسه اؤز نؤبه‌سینده صدر و باش قاضی آراسیندا مباحثه‌لره سبب اولوردو. سونرالار حتی مجلیس عضولرینه عمومی قرارلاری ایله صدرین قرارینی دگیشمه صلاحیتلری ده وئریلمیشدی.

تشکیلاتین فعالیتی‌نین ان مهم ساحه‌سی روحانی وظیفه‌سی آلماق ایسته‌ینلردن امتحان گؤتورمک ایدی. دئمک اولار کی، اداره‌نین ایلک ایللرده فعالیتی ملا، آخوند و مؤذنلره آتئستات وئرمکدن عبارت ایدی. حاکمیت امتحان یولو ایله یارارسیز شخصلری دین خادیملری‌نین سیراسیندان چیخارتماقلا اونلارین سایینی کسکین درجه‌ده آزالتماق ایسته‌ییردی. اما دؤلتدن دینی وظیفه آلماغین اسلام قایدالارینا اویغون اولدوغونو بوتون دیندارلار قبول ائتمیردیلر. «باشقیر-تاتار شاعیری، یازیچیسی، عالیم و ایلاهیاتچیسی عبدالرحیم اوتیز ایمیانی (عبدالرحیم ب. عثمان، ب. سارماکی اوتیز ایمیانی البلغاری) روحانی مجلیسین تشکیلینه دایر معین اولونموش فرمانلا وظیفه‌یه تعیین اولونماق قایدالارینی رد ائتمیشدی. او، اؤز یازیلارینda «رسمی ملالاری» تنقید ائتمیش، دفعه‌لرله بیلدیرمیشدی کی، دونیوی حاکمیت روحانی ایشلره قاریشمامالی‌دیر. روحانی مجلیسده امتحان ائتمکله دؤلتین تعیین ائتدیگی ملالار دینی قایدالارا اویغون دئییل، اوسته‌لیک خالقین و اسلامین دوشمنلریدیر» (سیلانتف ۲۰۱۰). اورنبورگ محمدی ائوهانی اداره‌سی ملالارین فعالیتینه نظارت ائتمه‌لی، اونلاردان شکایت اولاندا تقصیرلرینی محاکمه ائتمه‌لی، بونا اساساً جزا تعیین ائدیب، حتی اونلاری روحانی آدلاردان مرحوم ائده‌بیلردی. اما بو جور قرارلاری اونلار مُلکی حاکمیتین واسطه‌سیله حیاتا گئچیره‌بیلردیلر. امتحانلاردا عموم اسلام عالمینده قبول اولونموش وظیفه‌لر تعیین اولونوردو. حکومت اسلامدا اولان اساس دینی وظیفه‌لری ساخلاییب دیگرلرینی لغو ائتدی. هر مسجیده ۱ خطیب، ۱ امام و ۱ مؤذن تعیین اولوندو. روحانی اداره‌لرینه وظیفه‌لرین تعیین اولونماسی اوچون امتحاندا یاش حدّی‌نین گؤزلنیلمه‌سی تاپشیریلمیشدی. آخوند، قاضی و معلم‌لرین یاشی ۲۵-دن، ملا و امامین یاشی ۲۲-دن، مؤذنین یاشی ایسه ۲۱-دن آز اولمامالی ایدی. روحانی مجلیسی یاش حدّی محدودیتینه تنقیدی یاناشدیغی اوچون یئرلی حاکمیت اورقانلاری یاش طلبینه رعایت اولونماسینا جدی نظارت ائدیردیلر.

«روحانی مجلیسی تابعلیگینده اولان امام، آخوند و مؤذنلر اوچون عمومی قایدا و تعلیماتنامه حاضیرلامیشدی. اونلاری دقتله اوخویاندا باشا دوشولور کی، واجب قانونلارین ترتیب اولونماسیندا تکجه روحانی مجلیسین دئییل، یئرلی و مرکزی حاکمیت اورقانلاری امکداشلاری دا اشتراک ائتمیشلر. بعضی سندلر، او جمله‌دن مُفتی‌نین فتواسی بوتونلوکده اورنبورگ ژنرال والی‌نین دفترخاناسیندا، داخیلی ایشلر و عدلیه ناظرلیکلرینده ایشلنیلمیشدی. بو فاکتلاردان آیدین اولور کی، روحانی مجلیسی اؤز فعالیتینده مستقل اولمایان، نظارت آلتیندا فعالیت گؤسترن بیر تشکیلات، صدری ایسه مستقل ایش آپارماق امکانیندان محروم کیچیک روتبه‌لی دؤلت مأمورو اولوب» (سیلانتف ۲۰۱۰). مُفتیلر اراضیلرده روحانی و قوروملاری تفتیش ائدیب نظارتده ساخلایابیلمیردیلر. ۱۸۱۲-جی ایلده م. حسینوف خاریجی طریقتلرین روحانی بؤلومونون باش قوموتانی آ. ن. قولیسین‌دن «اونون گئده‌بیلمه‌دیگی ولایتلرده محمدی روحانیلری آراسیندا معین اولونموش قایدالارین برپا اولونماسی اوچون، اؤزونون شخصا اشتراکی‌نین واجب‌لیگینی بیلدیره‌رک راضیلیغین وئریلمه‌سی اوچون خواهیش ائتمیشدی. لاکین او، امتناع جوابی آلمیشدی.»

«۱۸۷۰-جی ایلده ژنرال آدیوتاتنت، اورنبورگ ژنرال والیسی ن. آ. کریژانووسکی بیلدیرمیشدی کی، «روحانی مجلیسی تابع‌لیگینده اولان ملالارا شخصاً نظارت ائتمک اوچون بوتون امکانلاردان محروم ایدیلر، نه مُفتی، نه ده مجلیس عضولری‌نین تفتیش اوچون سفر ائتمه‌لرینه اختیارلاری یوخدو. تفتیش دین و یا والی‌نین امری ایله حیاتا گئچه‌بیلردی کی، بو زامان مُفتی سفر چرچیوه‌سیندن کنارا چیخابیلمزدی. بعضا یئرسیز تعقیبلر سببیندن مُفتی‌نین شخصی سفرلری ده قاداغان ائدیلیردی» (سیلانتف ۲۰۱۰). ۱۸۲۶-جی ایلده مسلمان روحانیلرینه تیجارتله مشغول اولماق قاداغان اولوندو. اما روحانی خادیملری بو قانونا تابع اولماق ایسته‌میردیلر. روحانی مجلیسی ده معین قدر اونلارا بو ایشده یاردیم ائدیردی. اداره معین اراضیلرده تیجارتله علاقه‌لری اولان ملالاری دینی مسئله‌لرین حلّی آدی آلتیندا بو اراضی‌یه ایذنه گؤندریردی.

۲.۳.۲. تاوریدا روحانی اداره‌سی

«۲۳ ژانویه ۱۷۹۴-جو ایلده ۲-جی کاتئرینا «تاوریدا ولایتینده مُفتی‌نین صدرلیگی ایله روحانی اداره‌سی‌نین یارانماسی حاقیندا» آدلی فرمانی امضالامیشدی. اما روحانی اداره‌سی ۱۸۳۱-جی ایلده ۱- جی نیکولای‌ین علاوه فرمانینا اساساً تشکیل اولونموشدو» (تیخونوف ۲۰۰۷). روسیا اراضیسینده ۲-جی روحانی اداره‌سی قیریم تاتارلاری اوچون نظرده توتولموشدو.

اوفا روحانی اداره‌سی‌نین فعالیتی‌نین ایمپراتورلوغون خئیرینه اوغورلو نتیجه‌لریندن سونرا، بئله بیر اداره‌نین آنالوقونون قافقاز مسلمانلاری اوچون ده یارادیلماسی تشبوثو ایره‌لی سورولدو.

۳. سونوچلار

۱۸۰۳-جو ایلده جار-بالاکن، ۱۸۰۴-جو ایلده گنجه خانلیغی روس قوشونلاری طرفیندن ضبط اولوندوقدان سونرا چاریزم بو اراضیلرده مسلمان روحانی‌لیگینه دایر سیاستین معینلشمه‌سی مسئله‌سی ایله اوزلشدی. چار حکومتی‌نین قافقاز مسلمانلاری روحانیلرینی اداره ائتمک اوچون ایلک قانون وئریجی‌لیک آکتی ۳۰ ژوئن ۱۸۰۵-جی ایلده ۱-جی آلکساندر طرفیندن وئریلمیش «ائلیزاوئتپول (گنجه‌نین آدی ۱-جی آلکساندرین آروادی ایمپراتورلوغو ائلیزاوئتا آلکسیئونانین شرفینه آدی دگیشدیریلیب ائلیزاوئتپول اولموشدو) دایره‌سینده محمدی روحانیلرین قایدالاری حاقیندا» آدلی فرماندیر. بو فرمان روس اوردوسو طرفیندن ضبط اولونموش گنجه خانلیغیندا ایمپراتورلوغون دورومونون محکملنمه‌سی اوچون ایدی. ژنرال پاوئل سوسیانوفون گؤستریشی ایله ترتیب اولونموش روحانیلری تامامیله آسیلی وضعیتده ساخلایان ۱۰ ماده‌دن عبارت بو قایدالار روحانی زومره‌سی‌نین حاقلارینی محدودلاشدیرمیش و اونلاری دایم قورخو آلتیندا نظارتده ساخلامیشدیر.

۱۸۱۳-جو ایل «گولوستان» آنلاشماسیندان سونرا آذربایجان‌ین قوزئی حیصه‌سینی اله گئچیرن چار روسیاسی قافقازدا دینی مسئله‌لری نظارتینده ساخلاماق اوچون ۱۸۲۳-جو ایلده شیعه مذهبینه باشچی کیمی شیخ الاسلام، ۱۸۳۲-جی ایلده ایسه سنّی مذهبینه باشچی کیمی ایسه مُفتی وظیفه‌لرینی تأسیس ائتمیشدیر. ۵۰ ایلدن آرتیق تشکیل اولونماسی مسئله‌سینه باخیلان قافقاز سنّی و شیعه مسلمان روحانی اداره‌لری ایسه ۵ آوریل ۱۸۷۲-جی ایلده قانون وئریجی‌لیکله تصدیق اولوندو. قبول اولونان اساسنامه جیدّی دگیشیکلیگه اوغرامادان ۱۹۱۷-جی ایلین فوریه آییندا کیمی قوّده قالمیشدیر ■

قایناقلار:

ALİŞEV S. X (2002). Kazanskoe xanstvo: aktualnıe problemı issledovaniya-(Zaqidullin İ.K, Xamitbayeva N.S.) İnstitut istorii imeni Ş.Mardjani, s. 21

İMAMOV V. (1994). Zapryatannaya istoriya tatar –Qazetno- knijnoe izdatelstvo.”Kamaz”,- Tatars 80s.

KLİMOVİÇ L.İ. (1936). İslam v sarckoy Rosii - M- c. 22.

MUSTAFAYEV Q. (1973). XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda islam ideologiyası və onun tənqidi. Bakı-s-55

SILANTEV R.A. (2010). Musulmanskaya diplomatiya v Rossii: istoriya i sovremennost İPK MQLU –Rema, ИПК МГЛУ "Рема",- Religion – s. 449

SULEYMENOV R. (2010). Islam v SNQ: Tatarskie myllı v kazaxskix stepyax Ислам в СНГ: Татарские муллы в казахских степях

SULTANQALİYEVA Q.S (2006). Orenburqskoe maqometanskoe duxovnoe sobranie i orenburqskaya vlast. (Aliturlieva A.K.).

TİXONOV A.K. (2007). Katoliki, musulmane i iudeyi Rossiyskoy imperii v posledney çetverti XVIII – naçale XX v. İzdatelstvo S.-Peterburqskoqo universiteta, - Religion s. 101-102).

www.articlekz.com/article/5329 - Keşdən

www.islamsng.com/kaz/culture/444

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 65-74
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تفکرات مشترک سقراط و یوسف خاص حاجب در باب حکمت و تقوی

• **عمر ائلچی‌اوغلو و حلمی اؤزدم**
• **ترجمه: محمدرضا محمدزاده**[۱]

ÖZET: Ömer ELÇİOĞLU ve Hilmi ÖZDEM, Çev. Muhammed Rıza MUHAMMEDZADE, "Hikmet ve Teqva Qonusunda Soqrat ve Yusuf Xas Hacib'in Ortaq Düşünceleri, *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 65-74

Devlet, bilim ve siyaseti qoruma qayğısı ve her birinin temel özellikleri hem Soqrat hem de Yusuf Xas Hacib'in diqqetini çekmiş ve onun gerçekleşmesi yolları, evrensel deyerler ve exlaqda bulunmuşdur.

Bu çalışmada, Soqrat ve Yusuf Xas Hacib'in hikmet ve teqva qonusundakı ortaq düşüncelerini beyan etmeye çalışılmışdır.

***Açar Sözcükler*:** Soqrat, Yusuf Xas Hacib, Teqva, Hikmet.

چکیده: عمر ائلچی‌اوغلو و حلمی اؤزدم، ترجمه: محمدرضا محمدزاده، "تفکرات مشترک سقراط و یوسف خاص حاجب در باب حکمت و تقوی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۷۴-۶۵

دغدغه حفظ دولت، دانش و سیاست و طرح کردن بنیان‌های هر کدام از آن‌ها هم توسط سقراط و هم یوسف خاص حاجب مورد توجه قرار گرفته است و راه‌کارهای مورد نظر برای آن‌ها در ارزش‌ها و اخلاق جهان‌شمول یافت شده بود.

این پژوهش درصدد است تا اندیشه‌های مشترک سقراط و یوسف خاص حاجب در خصوص حکمت و تقوی را تبیین کند.

کلیدواژه‌ها: سقراط، یوسف خاص حاجب، تقوی، حکمت.

---

[۱] دانشجوی حقوق دانشگاه پردیس فارابی، شهر قم

مقدمه

جامعه‌شناسی به نام زیمرمان استدلال می‌کند که جهان در قرن بیستم شاهد چهار تغییر اساسی بوده: ۱- کاهش فواصل و پیشرفت تکنولوژی که امپریالسم فرهنگی- اخلاقی را میسر ساخته. ۲- طبقات اجتماعی و تغییر در معیارها جهت ارزیابی این طبقات که منجر شد به دادن اهمیت بیشتر به روشنفکران و دانشمندان. ۳- تغییر در کنترل و جمعیت سرزمین‌ها. ۴- ظهور روانشناسی مبتنی بر تحسین تمدن‌های پیشین، این تحسین موجب بروز نوعی تغییر بنیادین در ذهنیت افراد شد (یامان ۱۹۷۶، قوتقان ۱۹۸۴). همان گونه که شاهکارهای ادبی-هنری که دنیای شرق و غرب به بشریت ارائه کرده بودند بهتر شناسایی شدند، هویت فرهنگی ترکی که عناصری از کلیه فرهنگ‌ها بود بهتر درک شد (یامان ۱۹۷۶).

کتاب قوتادغو بیلیگ (حکمت ملوکانه) توسط یوسف خاص حاجب (۱۰۶۹-۱۰۱۸) در قرن یازدهم به نظم درآمد. این اثر متاثر از اسطوره‌های ترکی، تاریخ و فرهنگ ترک و همچنین متاثر از مذاهب باستانی ترکان و تمدن هندی، چینی و ایرانی است. چهار مفهوم اساسی در کتاب قوتادغو بیلیگ وجود دارد:

خاص حاجب در ابتدای کتاب (ابیات ۵۸-۳۵۳) در باب چهار مفهوم انتزاعی صحبت می‌کند که هر کدام از این‌ها توسط یکی از چهار کاراکتر زیر نمایانده شده‌اند.

نام	عنوان، پیشه	اصل، مسلک
خورشید در حال طلوع (گون‌طوغدی: خورشید طلوع کرده)	پادشاه	عدالت
ماه کامل (آی‌طولدی: ماه کامل شده)	وزیر	اقبال، بخت
ممدوح (اؤگدولمیش: ستایش شده)	حکیم	خرد(عقلانیت)
هشیار، آگاه (اودگورمیش: هشیار)	زاهد	هدف غایی انسان

هر شخص نمایانگر یکی از مفاهیم بالا است و نظرات و عقایدی راجع به مفاهیمی همچون دولت، سیاست، جامعه، حِرَف و اصول اخلاقی در گفتگو میان این شخصیت‌های چهارگانه مورد تبیین واقع می‌شود (آرات ۱۹۷۰: ۲۲-۲؛ دانکوف ۱۹۸۳).

اهمیت کتاب یوسف خاص حاجب به طرح گفتمانی آن نیست. آنچه اهمیت کتاب را معین می‌کند مفهوم گفت و گوها است. این پژوهش درصدد است تا به بیان عقاید مشترک یوسف خاص حاجب و سقراط در باب عقلانیت و تقوی بپردازد.

یوسف خاص حاجب (۱۰۶۹-۱۰۱۸) و قوتادغو بیلیگ

در میان نویسندگان آثار ادبی ترکی- اسلامی که آثارشان به دست ما رسیده، می‌توان گفت یوسف خاص حاجب اولین نویسنده در حوزه ادبیات ترکی- اسلامی است. وی در اوایل قرن یازدهم میلادی در بالاساغون ترکستان زاده شد. این شهر در زمره اندک مراکز تمدنی در دوره قاراخانی می‌باشد. یوسف خاص حاجب دانشمندی بود که از علم و دانش بهره‌ی بسیاری داشت، فیلسوف و هنرمندی که به اهمیت عقلانیت و حکمت واقف بود و از اندیشه و قلم خوبی برخوردار بود. مرکز دولت قاراخانی شرقی در سال ۱۰۴۰-۱۰۶۹ شهر کاشغر بود. یوسف در بالاساغون به سردون کتاب شروع کرد و پس از هجده ماه تلاش آن را در کاشغر به فرجام رساند و اثر خود را در سال ۱۰۷۰ به سلطان قاراخانی، تاوغاچ بوغرا ابوعلی حسن بن سلیمان ارسلان تقدیم نمود. قوتادغو بیلیگ اثری تعلیمی است که به ترکی خاقانی نوشته شده است.

سلطان که شخصی روشنفکر بود اثر را مورد تحسین و یوسف را مورد لطف قرار داده و او را به عنوان خاص حاجب (به معنی مشاور ارشد) مفتخر نمود. کتاب به سبک و سیاق سایر اشعار کلاسیک ترکی با ستایش الله و محمد(ص) شروع می‌شود. قوتادغو بیلیگ مشتمل بر ۸۸ فصل و ۶۶۴۵ بیت می‌باشد (دانکوف ۱۹۸۳).

نظریات متعددی در معنای ادبی عنوان کتاب بیان شده است. بنا به نظر برخی محققین «دانش سعادت» و بنا بر نظر برخی دیگر «حکمتی که سعادت به همراه دارد و مردم را در دنیا و آخرت به سعادت می‌رساند.» چنین حکمتی برای بشریت اندیشه، علم و تقوی به همراه دارد و این‌ها جهت سازماندهی هر چه بهتر حیات شخص، جامعه و دولت که ارتباط تنگاتنگی باهم دارند لازم می‌باشد. یوسف در این اثر خود نظامی فلسفی از زندگی ارائه داد که زندگی بشر را تجزیه و تحلیل می‌کند و وظایف افراد بشر را به عنوان عضوی از جامعه و دولت معین می‌کند.

تا کنون سه نسخه از قوتادغو بیلیگ یافت شده است.

۱ - نسخه وین (به الفبای اویغوری): این نسخه به سال ۱۴۳۹ در هرات یافت شده است. ابتدا به توکات و پس از آن به استانبول منتقل شده بود. هامر که این نسخه را از یک کتابفروشی در استانبول خریده بود، به کتابخانه ملی وین اهدا کرد.

۲ - نسخه قاهره (به الفبای عربی): این نسخه توسط مدیر آلمانی کتابخانه‌ای در قاهره به نام دکتر موریس در ۱۸۹۶ یافت شد.

۳ - نسخه فرغانه (به الفبای عربی): این نسخه را زکی ولیدی طوغان در نمنگان فرغانه در ترکستان یافته است.

بنیاد زبان ترکی هر سه نسخه را بین سال‌های ۱۹۴۳- ۱۹۴۲ منتشر کرد. این کتاب در ۱۹۴۷ توسط رشید رحمتی آرات به ضمیمه متنی انتقادی ترجمه شد و در ۱۹۵۹ به چاپ رسید. فهرست راهنمای آن نیز در ۱۹۷۹ به چاپ رسید.

در این پژوهش ویرایش دوم ترجمه آرات و ترجمه انگلیسی رابرت دانکوف تحت عنوان «حکمت ملوکانه (قوتادغو بیلیگ) آینه‌ای ترکی- اسلامی برای پادشاهان» مورد استفاده قرار گرفته‌اند. تحقیقات بعدی ما نیز بر اساس همین نسخه‌ها خواهد بود (آرات ۱۹۷۰؛ دانکوف ۱۹۸۳).

حکمت: معمولا حکمت حاصل رابطه میان اوبژه و سوژه می‌باشد که خود تمایل ارادی سوژه بدین رابطه می‌باشد. می‌توان آن را این گونه تعریف کرد: حکمت ناظر است بر نوعی دقت و مشغله که در عین حال ناظر است بر نوعی دقت و وظیفه که خود دریافت روشنی از امور توأم با آگاهی می‌باشد (دانکوف ۱۹۸۳).

حکمت در قوتادغو بیلیگ

قوتادغو بیلیگ علاوه بر چهار مفهوم اساسی که در ابتدا بدان‌ها اشاره کردیم، مفاهیم مختلفی را شامل می‌شود. مفاهیمی که قوتادغو بیلیگ شامل آن‌ها می‌شود عبارتند از: بیلیگ‌لیک (حکیم بودن)، قوتلولوق (اقبال، بخت)، کؤنیللیک (صداقت، عدالت)، اردم (تقوی)، اِدگو (مهربان بودن و مهر ورزیدن)، آسیغلیغ (یار و مددکار بودن)، عشق، وفاداری، سخاوت، شجاعت، صبر و تواضع. مفاهیم مذکور در زمره مفاهیم اخلاقی مثبت قرار دارند در حالی که دروغ گویی، عجول بودن، جهالت، فرومایگی و خست و حرص در زمره مفاهیم اخلاقی منفی قرار می‌گیرند.

یوسف خاص حاجب معتقد است که وظیفه اصلی ما فراگیری حکمت است. در کتاب قوتادغو بیلیگ در باب این نگرش چنین گفته شده است:

> «حکمت آموزید و بر مسند شرف بنشینید»-(بیت ۶۶۰۵)
>
> «حکمت قلعه‌ای تاریک است. قلب و زبان بدون حکمت هیچ خیری به هیچ چیز نمی‌رسانند، ولی با دانش آن‌ها همچون آب مفید و سودمندند برای هر چیزی»-(بیت ۶۶۰۶)
>
> «هر چقدر هم حکمت آموخته باشی، باز هم جویای حکمت باش، زیرا که مرد حکیم با جستجو و پرسش به هدف خود می‌رسد»-(بیت ۶۶۰۷)
>
> «حکمت آموز و روح خود را به اوج رسان و به انسانیت دست یاب. در غیر این صورت حیوان خواهی بود و خود را جدای از بشریت دان»-(بیت ۶۰۱۱)

اندیشه‌های یوسف خاص حاجب که بیان شدند بدین جهت که معنی و مفهوم حکمت را آشکار می‌کنند از اهمیت بالایی برخوردارند. از آن جایی که میل به داشتن اخلاقیات مثبت و عملکرد صحیح

معرف تقوی می‌باشند، ناگزیر تقوی را باید از صفات ویژه بشر به شمار آوریم. کتاب قوتادغو بیلیگ به روشنی تبیین می‌کند که حکمت انسان‌ها را به تکامل و تعالی نزدیک‌تر می‌سازد، روح آن‌ها را به سوی خیرخواهی و سودمندی هدایت می‌کند. این عقیده در انطباق با این عبارت سقراط است: «تقوی حکمت است».

سقراط معتقد است که هر تقوایی حکمت است. شخصی که قادر به تشخیص خیر از شر باشد با تقوی، عادل و شجاع است. حکمتی که انسان را به سعادت می‌رساند حکمت خیر و مفید است (پیپر ۱۹۹۹؛ آیدین ۲۰۰۸). سقراط خوبی را مرادف با زیبایی و سودمندی می‌داند. اعمالی که زندگی را مطلوب و عاری از درد و رنج و زیبایی می‌نمایند زیبا هستند، هر عمل زیبا و پسندیده‌ای مفید و مطلوب است. سقراط معتقد است هر عملی که در راستای رسیدن به هدفی مفید واقع نمی‌شود، بی‌فایده است. هر چیزی زیبا و نیکوست زیرا که مفید و سودمند است. کسانی که آگاه به وجود اعمالی بهتر از اعمالی که آن اشخاص عموما بدان مشغول هستند آگاهند، از انجام اعمال بهتر خودداری نمی‌کنند. فلاسفه در طول تاریخ فلسفه تعاریف متعددی از عقلانیت و حکمت ارائه داده اند (نیوتال ۱۹۹۷).

حکمت در قوتادغو بیلیگ چنین تعریف شده است:

«عقل همچون مشعلی در شب تاریک است در حالی که حکمت خود چراغی است که تو را نورانی و روشن می‌سازد»-(بیت ۲۸۸)

«حکمت به مثابه کیمیاست، ثروت را در عقل که به منزله کاخ خود است انباشته می‌کند»-(بیت ۳۱۰)

«مشک و حکمت همچو یکدیگرند: بشر قادر نیست هیچ یک را مخفی نگاه دارد»-(بیت ۳۱۱)

«حکمت ثروتی است که به فقر نمی‌گراید (تبدیل نمی‌شود). دزد و شیاد بدان دست نتوانند یافت»-(بیت ۳۱۳)

علاوه بر این تعریفات، چنین نگرش‌هایی نیز در قوتادغوبیلیگ موجود می‌باشند:

«تفاوت‌های بسیاری میان انسان‌ها می‌باشد، ولی منشا اصلی تفاوت در مقدار و میزان حکمت است»-(بیت ۲۰۱)

«از زمان هبوط آدم انسان حکیم واضع قانون بوده و در هر برهه‌ای از تاریخ حکمت جایگاهی رفیع داشته است»-(بیت ۲۲۰)

ارزش به عنوان یک معیار همیشه میان آنچه که هست و آنچه که باید باشد تمیز قائل می‌شود و همیشه به مثابه چیزی مثبت یا منفی در نظر گرفته شده است. این رویکرد قوتادغوبیلیگ حکمت را به عنوان ارزش معرفی می‌کند (بیت ۲۰۱).

جایگاه خاص مرد حکیم در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند حاکی از اهمیت مرد عاقل و حکیم است.

ارزش‌های اخلاقی که سقراط به تبیین آن‌ها پرداخته مفاهیمی هستند که عموما نیک، مورد پذیرش و پایدار هستند و در هر شرایط و هر زمانی قابل قبول هستند و تحت تاثیر وقایع تغییر نمی‌پذیرند. ارزش‌هایی همچون تواضع، همکاری و تعاون، صداقت و عدالت، اطاعت از قانون نمونه‌هایی از ارزش‌های عمومی هستند که سقراط معتقد به وجود آن‌ها می‌باشد (جویزجی ۱۹۷۲؛ خنجرلی‌اوغلو ۱۹۸۲). در کتاب قوتادغو بیلیگ هم بدین ارزش‌ها اشاره شده است و یوسف خاص حاجب بدین عقیده است که آن‌ها به صورت بالقوه در درون انسان وجود دارند. مسئله مهم از قوه به فعل رساندن این ارزش‌ها می‌باشد، بعد از آن انسان به حقیقت زیبا و نیکو دست خواهد یافت. سقراط و یوسف خاص حاجب نظرات مشترکی راجع به ارزش‌های اخلاقی و چگونگی رسیدن به آن‌ها اظهار کرده‌اند.

ابیات زیر درباره حکمت که از قوتادغو بیلیگ نقل می‌شوند انعکاس‌دهنده سنن باستانی ترکان و ارزشی است که آنان برای حکمت و عقلانیت قائلند.

«قلب انسان همچون دریایی بی‌انتهاست و حکمت مرواریدی است که در انتهای آن خفته»-(بیت ۲۱۱)

«اگر انسان در بیرون آوردن مروارید موفق نباشد، فقط سنگریزه‌ای به عنوان مروارید صید خواهد کرد»-(بیت ۲۱۰)

ترکان مغز انسان‌های حکیم را همچون دریایی بزرگ می‌پندارند. در میان آنان چنین مصطلح است که هنگامی که می‌خواهند راجع به شخصی حکیم و تحصیل‌کرده صحبت کنند می‌گویند «مغز او همچون اقیانوس است» (اؤگل ۱۹۸۹).

«تا زمانی که شخص حکیم حکمت و دانش خود را به زبان نیاورد، حکمت و خرد او برای سالیان مخفی خواهد ماند و سودمند نخواهد بود»-(بیت ۲۱۴)

از شخص حکیم و خردمند انتظار می‌رود که حکمت خویش را در راه منافع جامعه به کار برد. شکل‌گیری جامعه‌ای سالم در الگوهای انسانی و مفاهیم معرفی شده در قوتادغوبیلیگ از اهمیت برخوردارند. و این مهم صرفا یکی از ارزش‌های جهانی است که در کتاب قوتادغوبیلیگ به بشریت معرفی شده. ابیات زیر شاهدی بر وجود ارتباط میان حکمت و مزایای آن می‌باشد.

«تمامی چیزهای نیک نمایانگر حکمت هستند و ضرب‌المثلی است که می‌گوید که با حکمت به آسمان‌ها راه می‌توان یافت»-(بیت ۲۰۸)

«تمامی سخنانت را با حکمت و خرد بر زبان آور و بدان حکمت به تنهایی بزرگی می‌آورد»-(بیت ۲۰۹)

ممکن نیست کسی عامدانه کاری شرورانه و یا کاری که می‌داند شرورانه است انجام دهد. در واقع خلاف طبیعت بشر است که شخص شرور را نیک پندارد. تنها سوالی که ذهن سقراط را به خود مشغول کرده بود این بود که «روش صحیح زندگی چیست؟» وی تنها به دلیل دغدغه‌های اخلاقی به دنبال حقیقت مفهومی می‌گردد. توسعه فردی- اخلاقی با حکمت و دانش مساوی می‌باشد. حقیقت عام‌الشمول در صورتی یافت می‌شود که تحقیقاتی واضح و مطمئن در رابطه با آگاهی از اصول اخلاقی به عمل آیند. جهالت که در کتاب قوتادغوبیلیگ به اشکال مختلفی تعریف شده است در زمره مفاهیم اخلاقی منفی قرار گرفته است. جهالت را می‌توان بدین گونه تعریف کرد: عدم آگاهی یا محرومیت مطلق و یا نسبی از دانش.

چنان که در ابیات زیر گفته شده، جهالت نوعی بیماری است:

«معنای حکمت را بدان و ببین که حکمت چه می‌گوید: هر آنکه حکمت آموزد بیماری از او دور می‌شود»-(بیت ۱۶۵)

«انسان بی‌حکمت همواره بیمار می‌باشد در صورتی که علاجی برای این بیماری یافت نشود، انسان به زودی می‌میرد»-(بیت ۱۵۷)

بیت بعدی دغدغه پایان دادن به جهالت را بیان می‌کند:

«برو ای نادان و برای بیماری خود درمان بیاب و تو ای حکیم دانا درمان جهالت را بیاب»-(بیت ۱۵۸)

به زعم سقراط حکمت افراد را به سمت عملکرد صحیح رهنمون می‌شود. و جهالت آن‌ها را به سمت عملکرد ناصحیح سوق می‌دهد. پس بنابراین شخصی که به خودشناسی رسیده کارهایی که به حال وی مفید می‌باشند را انجام می‌دهد. در حالی که شخصی که نسبت به خود معرفت ندارد، مرتکب اعمالی زیان‌بار می‌شود (جویزجی ۱۹۷۲؛ آقارسو ۱۹۸۲). حکمت منشا تمامی اعمال اخلاقی ما و جهالت بنیان تمامی اشتباهات ماست (پلگریو ۱۹۸۱). به همین ترتیب در کتاب قوتادغوبیلیگ نیز حکمت منشا تمامی اعمال اخلاقی ما است.

ابیات زیر که از کتاب قوتادغوبیلیگ انتخاب شده‌اند تشابه افکار سقراط و یوسف خاص حاجب را درباره حکمت نشان می‌دهند:

«بدان که حکمت و عقل بزرگ می‌باشند. این دو بنده برگزیده را به اوج می‌رسانند» (بیت ۱۵۳)

«عقل و ادراک فواید بسیاری برای انسان دارد، هر آنکه حکمت آموزد عزیز می‌شود.» (بیت ۱۶۰)

«انسان با عقل به اوج می‌رسد و با حکمت به بزرگی و با هر دو اعتبار و احترام می‌یابد» (بیت ۲۸۹)

سقراط و یوسف خاص حاجب

انسان بدان مفهوم که در بطن فلسفه مورد توجه قرار می‌گیرد، کسی است در جست و جوی پاسخ این پرسش که رابطه او با خود، جهان اطراف خود و جامعه چگونه است و چگونه باید باشد؟ و درصدد است تا مشخص کند ابعاد شخصی، اجتماعی و اخلاقی زندگی بشر را که این ابعاد در تعامل با جهانی که بسیاری از دیگر مردمان در آن زندگی می‌کنند و ارزش‌های اجتماعی بر آن مستولی است می‌باشند. مردم ایده‌آل‌ها و ارزش‌های جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند را می‌پذیرند. در طی این پروسه مقید شدن و فرایند جامعه‌پذیری تقریبا تمامی مردم به دلخواه داوطلبانه در تحقق ایده‌آل‌های جامعه مشارکت دارند و تلاش می‌کنند تا مطابق انتظارات جامعه زندگی کنند. سقراط این زندگی را بدون چون و چرا و غیر قابل اعتراض و اگزیستانسیالیست‌های قرن بیستم آن را غیر واقعی می‌دانند (وارن ۱۹۹۷).

وقتی مردم چنین شیوه زندگی را می‌پذیرند، زندگی تحت کنترل آن‌ها نیست. پس زندگی توسط عوامل بیرونی کنترل می‌شود که آن‌ها را ناراحت می‌کند. پروراندن روح با توجه به نیازهای آن به معنای دانستن و آگاه بودن از روح، چیزهایی که ما را انسان می‌سازد و همچنین چیزهایی که طبیعت انسان را کامل می‌کند و بدان تحقق می‌بخشد. در این قسمت باید پند مشهور دیگری از فسلفه سقراط را یاد آور شویم: «خودت را بشناس» وقتی شخصی آگاه به ماهیت خویش، انگیزه‌هایی که او را برمی‌انگیزند، استعداد و توانایی‌هایش و هدف واقعی زندگی باشد، قادر خواهد بود به هدف نهایی زندگی خویش - خوش اقبالی- عملکرد معقول و حکیمانه مقرون به آگاهی دست یابد (ارسطو ۱۹۸۸؛ میگ ۲۰۰۰). سقراط مقایسه‌ای انجام می‌دهد بین یک زندگی اخلاقی خوش اقبال و هنرها و صنایع مختلف به منظور تبیین واضح‌تر ارتباط میان اقبال و حکمت. همان گونه که در کتب بسیاری بدان اشاره شده سقراط معتقد است که زندگی کردن خود هنر است. اگر ما خواهان یک زندگی درست و خوب هستیم ناگزیریم زندگی را همچون هنری پنداریم که هدف غایی آن خوش اقبالی است. راه‌کارهای ارائه شده برای دستیابی به خوش اقبالی که هدف زندگی است تقوی و فضایلی چون تکامل است که شخصیت انسان‌ها را شکل می‌دهند. تقوی ارزش و یا فضیلتی است که هدایت می‌کند انسان‌ها را در مسیر دستیابی به اخلاقیاتی که منجر به فراهم آمدن سعادت می‌شوند، جایی که آن‌ها کاملا ماهیت خود را بشناسند. تمام قوای بالفعل خویش را در زندگی به اجرا درآورند و به تکامل برسند. سقراط بر این باور است که تقوی طبق تعریفی که بالا از آن ارائه شد، برابر با حکمت است. «تقوی حکمت است» سخنی است که سقراط همواره تکرار می‌کرد.

اگر تقوی حکمت است چگونه حکمتی می‌باشد؟

واضح است که سقراط هر حکمتی را تقوی نمی‌پذیرد. حکمتی تقوی محسوب می‌شود که مردم را به خودشناسی و خوش اقبالی می‌رساند. حکمتی که تقوی است باید خیر باشد و به ما خیر رساند و زندگی را به زندگی بهتری متحول نماید.

به گفته سقراط حکمتی که باعث شناخت انسان‌ها نسبت به ماهیت خودشان می‌شود و آن‌ها را در رسیدن به اقبال کمک می‌کند، حکمتی است مرتبط با خیر و شر. حکمتی که برابر با خود تقوی است متعلق به خود شخص است. روش دوم تعریف تقوی این است که آن را برابر دانش و معرفت بدانیم. مردم به شناخت نیک و بد نمی‌رسند مگر آن که بدانند کیستند، به چه نیاز دارند و چه توانایی‌هایی دارند یا ندارند. ویژگی اساسی فلسفه اخلاقی سقراط فهمیدن روش یا دانش چگونگی دستیابی به ارزش‌های عام‌الشمول است. سقراط ارزش‌های اخلاقی عام‌الشمول را تحمیل نمی‌کند. او می‌خواهد که مردم خیر و نیکی را بشناسند و به بهترین نحو این راهکار را در زندگی خود به کار برند (آیدین ۱۹۹۴؛ چاغیرجی ۱۹۸۹). جامعه‌شناسی روس به نام سوروکین طبقه‌بندی از فرهنگ‌ها ارائه می‌دهد که دارای اهمیت است، وی فرهنگ‌ها رابه فرهنگ‌های مادی‌گرا و اندیشه‌محور و آرمان‌گرایانه (کامل و صحیح) تقسیم می‌کند. سوروکین توضیح می‌دهد که فرهنگ‌های مادی‌گرا و اندیشه محور ناقص هستند و فرهنگ‌های آرمان‌گرا میان ارزش‌های مادی‌گرایانه و اندیشه‌محور سازش برقرار می‌کنند. دیدگاه‌ها و نارسایی‌های فرهنگ‌های مادی‌گرا و اندیشه‌محور در کتاب قوتادغوبیلیگ بازتاب نیافته است (ییلماز ۲۰۰۱). از دوران اساطیری تفکر ترکی به عنوان تفکری که در برگیرنده واقعیت زندگی و جهان با رویکردی جامع و فراگیر بوده، موضوعاتی همچون خدا، آسمان، زمین، انسانیت، دولت بنیان‌های فرهنگ ما را در جامعه‌ای بدون طبقات اجتماعی برقرار نمود جامعه‌ای مرکب از مردمانی با شخصیت بزرگ که در کنار این شخصیت که بدان‌ها اهدا شده بود دارای فضایل اخلاقی قابل توجهی بودند. بنابراین واقعیت انسان و جامعه در فرهنگ ترکی دارای اهمیت والایی می‌باشد نیاز به وجود قراردادی اجتماعی عادلانه‌ای را نمایان کرد. جایگاه دولت و مردم، روابط میان آن دو و همچنین مفاهیم اخلاقی باید در این قرارداد به وضوح تبیین شوند. کتاب *قوتادغو بیلیگ* در برگیرنده تمام این موارد می‌باشد.

افکار ماتریدی (۹۴۴-۸۶۲ میلادی)، دانشمند مذهبی ترک اهل سمرقند، تاثیر زیادی بر زندگی اخلاقی مذهبی ترکان داشته است. ارزش منضم به آداب و رسوم گشت و افکار امام ماتریدی درباره توحید و یکتاپرستی ترکان و صوفیان را تحت تاثیر قرار داد. یوسف خاص حاجب تحت تاثیر نظام ماتریدی قرار گرفت، این نظام به توضیح و سازماندهی اصول دین اسلام به روشی علمی و معقول پرداخت. بر اساس نظریه اخلاقیات، خوبی، بدی و زیبایی توسط عقل درک می‌شوند. ارزش‌های اخلاقی از دیدگاه ماتریدی به دو گروه تقسیم می‌شوند، گروهی از آن‌ها تحت تاثیر اوضاع و احوال تغییر نمی‌کنند و گروهی دیگر در انطباق با شرایط و موقعیت‌ها تغییر می‌پذیرند. روش وی در تبیین ارزش‌های اخلاقی منجر می‌شود ما در افکار خود میان ارزش‌های اخلاقی مطلق و نسبی تمایز قائل

شویم (آیدین ۱۹۹۴). مطلقیت و نسبیت ارزش‌ها در کتاب *قوتادغو بیلیگ* متعادل شده‌اند. تاثیر سقراط بر ماتریدی در فهم اخلاقیات در کتاب *قوتادغو بیلیگ* قابل مشاهده است (چاغیرجی ۱۹۸۹). بشریت بسیار مدیون فلاسفه می‌باشند، هر چند بشریت زمانی به اقبال دست خواهند یافت که هر کس به جای عقاید شخصی افکاری جهان شمول را بپذیرد.

منابع:

AKARSU, B. (1982). *Ahlak Öğretileri* (Principles of Ethics), Remzi Kitabevi, stanbul.

ARAT, R.R. (1970). "Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi" (Kutadgu Bilig and Information About Turkish Nation), Türk Kültürü 1970; 98: 2-22.

ARISTOTELES (1988). *Nilamakos'a Etik* (Ethics for Nikamakos), Yayına Haz. I. Kucuradı, Hacettepe Üni. Yay., Ankara.

AYDIN, A. (2008). *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası* (History of Opinion and Habits of Human), Alfa Yay., İstanbul.

AYDIN, M. (1994). *Din Felsefesi* (Philosophy of Religion), Selçuk Yay., İstanbul.

ÇAĞIRCI, M. (1989). *İslam Düşüncesinde Ahlak* (Ethics in Islamic Opinion), İlahiyat Fak. Yay., İstanbul.

CEVİZCİ, A (2002). *Felsefe Tarihine Giriş* (Introduction to History of Philosophy), Derleme ve Tercüme, Paradigma Yay., İstanbul.

DANKFF, Robert (1983). Yusuf khass Hajib; *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turco Islamic Mirror For Princes*, Translated with and Introdution and Notes. Chicago and london: The University of chicago press.

HANCERLİOĞLU, O. (1982). *Felsefe Sözlüğü* (Dictionary of Philosophy), Remzi Kitabevi, İstanbul.

KUTKAN, A. (1984). *Türk Milletinin Manevî Değerleri* (Turkish Nation's Moral Values), rkun Yay., İstanbul.

MAGE, B. (2000). Felsefenin Öyküsü (Story of Philosophy), çev. B.S. Şener, Dost Yay., İstanbul.

NUTTALL, J. (1997). *Ahlak Üzerine Tartışmalar* (Moral Questions and Introduction to Ethics), çev. Ayılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul.

ÖGEL, B. (1989). *Türk Mitolojisi* (Turkish Mitology), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

PELLEGRIO, E, (1981). *Thomasma DA. Philosophical Basis of Medical Practice*. Oxford University Press, New York.

PIEPER, A. (1999). *Etiğe Giriş* (Einfuhrung in Ethik), çev. V. Atayman, Ayrıntı Yay., İstanbul.

RUSSELL, B. (1972). *Batı Felsefesi Tarihi* (History of West Philosophy), Antik Çağ, Bilgi Yay., İstanbul.

WARREN, A.A. (1997). *Comprehensive History of Western Ethics,* New York.

YAMAN, A. (1976). *Türk Kültürünün Ahlakî Değerleri*, (Ethics of Turkish Culture), Gercek Yay.

YILMAZ, G. (2001). *Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi* (Introdaction About Yusuf Has Hacip and Kutadgu Bilig), Kutadgu Bilig.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 75-80
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

شامانیزم و دین باستان تُرکان

(بخش سوم)

● پروفسور دوکتور سعدالدین گؤمچ[1]
●● ترجمه: بابک شاهد

آفرینش جهان از منظرگاه شامانیزم

در نتیجه‌ی تحقیقات محققین علمی چون و. رادلوف، وِربیتسیکی و آنوهین در میان تُرکان آسیای میانه در نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم میلادی، در بیان شمای کلی دین باستانی تُرکان، وجود شامانیزم بیان گردیده است. از این رو، ربط دادن باورهای موجود در آسیای میانه به شامانیزم هم اکنون به عرفی معمول تبدیل گردیده است. بنا به سیر چگونگی تکوین عالم از نگاه تُرکانی که هم اکنون نیز سنت‌های دین باستان تُرکان را زنده نگاه داشته‌اند، والاترین خدایگان، پدر انسان‌ها یعنی تنگری کایرا (و یا بای اولگن) را آفریده و بواسطه‌ی آن زمین را آفرید، با ورود انسان به مجادله با وی، نام "ارلیک" بر آن نهاده و وی را از سرزمین نور به زیرِ زمین انداخت و به دنبال آن از زمین درختی با نه شاخه رشد نمود که در هر شاخه‌ی آن، یک نوع انسان تولید گردیده بود. باز، در یکی از داستان‌های مربوط به آفرینش در آلتای، خدا با دمیدن در گوش انسان به وی روح و با دمیدن در بینی‌اش به وی عقل اعطا می‌نماید. اسطوره‌های ذکر شده در فوق، در هیچ افسانه‌ی دیگری موجود نمی‌باشد. بنا به این نوع آفرینش، ابتدا مرد و سپس زن بوجود آمده است. اما در پیدایش زن نقش ارلیک پیشتاز می‌باشد.

بنا به داستانی دیگر در آلتای، پیش از آفرینش زمین، آب موجود بود. یک روز اولگن (یا تنگیری کایرا کان) هنگامی که در حال نگاه کردن به آب بود بر روی آب تکه خاکی شناور دید. این خاک ساختاری شبیه وجود انسان داشت و بدان گفت که "انسان شو". خاک نیز فوراً انسان شد. هر دو آن‌ها با یکدیگر بسان پرندگان در آسمان پرواز می‌کردند. پس از مدت زمانی ارلیک خواست که از اولگن قدرتمندتر گردد. سرانجام با اولگن دشمن شد. بدین سبب خدا استعداد پرواز را از وی گرفت و به اعماق آب‌ها

[1] استاد گروه تاریخ دانشگاه آنکارا.

فرستاد. انسان در آستانه‌ی خفه شدن بود که وی را از آب درآورده و سوار بر یک ستاره نمود. به انسان دستور داده بود که از آب، خاک با خود به همراه نیاورد ولی وی حیله کرده و مقداری خاک در دهانش پنهان نموده بود، بدین سبب دهانش باد گرده و در آستانه‌ی خفگی قرار گرفت. اگر اولگن (یا کایرا کان) اجازه نداده بود و نمی‌گفت که تُف کند، می‌مرد. به هر حال وقتی انسان، خاک را تُف کرد روی زمین تپه‌ها و باتلاق‌ها پدیدار گردید. خدا به سبب عصبانیت از وی نام ارلیک بر وی نهاد. در این اثنا، انسان‌ها نیز بسان میوه‌ها در شاخه‌های یک درخت با نه شاخه پدیدار گشتند. در اینجا نیز، به وضوح وجود عناصر دین باستان تُرکان در شکل‌دهی بدان مشاهده می‌گردد. اما احتمالاً آفرینش از نیستی از ادیان سامی وارد شده است. به همراه این موارد با نگاه به داستان‌های باستانی تُرکان نوعی برتری طبیعت مشاهده می‌گردد. به عنوان مثال در منابع مرتبط با پدران اویغورها و شجره‌ی آن‌ها چنین بیان می‌گردد: دو رود موجود می‌باشد که از قاراقوم سرچشمه می‌گیرد. به یکی تولگا و به دیگری سلنگا گفته می‌شد. این رودها در مکانی که کاملانچو گفته می‌شد به یکدیگر وصل می‌شدند. در میان رودها دو درخت بود که در زمستان نیز برگ‌هایشان ریخته نمی‌شد و طعم و شکل میوه‌هایشان دقیقاً شبیه میوه‌ی کاج بود. یک روز، از آسمان نوری در میان این دو درخت فرود آمد. به دنبال آن کوه‌های نزدیک به آن کم کم بزرگ‌تر شدند. مردم با مشاهده‌ی این وضعیت در حیرت فرو رفته بودند. اویغورها با احترامی زائدالوصف بدان سمت حرکت نمودند. نزدیک به رسیدن بدانجا بودند که نغمه‌های موسیقی دلنشینی شنیدند. هر شب، فرود یک نور بدآنجا و به دنبال آن پدیداری سی صاعقه در اطراف آن آغاز گردید. روزی دیگر، در همانجا برپا گشتن سی چادر جدا از هم را مشاهده کردند. در هر کدام از آنها یک کودک نشسته بود.

داستان موجود در میان تُرکان سیبری در خصوص داستان آفرینش موجود در آلتای در سطور فوق؛ چنین ادامه پیدا می‌کند: اَرلیک، نسبت به ساکنان جدید زمین یعنی انسان‌ها به سبب خصوصیت‌های نیکو کینه پیدا نموده و به کایرا کان جهت تحت تابع قرار دادنشان از سوی وی التماس می‌نماید. اما خدا این را مناسب نمی‌بیند. ارلیک نیز عقل آن‌ها را ربوده، با سوق به راه زشت تحت حاکمیت خویش درمی‌آورد. خدا نیز از انسان‌ها به سبب به راحتی فریب ارلیک خوردنشان عصبانی می‌شود و آن‌ها را به حال خویش وامی‌گذارد. دوباره ارلیک را مستوجب عذاب دیده به زیرِ زمین می‌فرستد و خودش در طبقه‌ی هفدهم آسمان ساکن می‌شود. در این میان، ارلیک که متوجه زیبایی آسمان شده خویشتن به آفرینش آسمان مبادرت می‌ورزد و از تنگری کایرا کان (اولگن) اجازه خواسته و انسان‌های تحت امرش را در آنجا اسکان می‌دهد. این‌ها انسان‌هایی بودند که وی از راه بدر کرده بود. اما این روح‌های پلید از روح‌های نیکویی که خدا آفریده بود راحت‌تر زندگی می‌نمودند. خدا نیز از این امر ناراحت شده و یکی از

ملائکه‌ی خود را بدانجا می‌فرستد. با ضربات این ملکه آسمان ارلیک تکان خورده و تکه تکه می‌شود. چهره‌ی زمین نیز به هم می‌خورد. به دنبال آن، ارلیک را به جایی که نور خورشید و ماه در آنجا نبوده و نور ستارگان بدانجا نمی‌رسد تبعید نموده و به ماندش در آنجا فرمان می‌دهد.

علاوه بر این، بنا به یکی از باورهای شبیه به موارد فوق و موجود در میان تُرکان امروزی آلتای، در هنگامه‌ای که نه آسمان و نه زمین بود، اولگن به فکر می‌افتد که چگونه دنیا را بیافریند. در این حین ارلیک به نزدش آمده و به وی می‌گوید که مواد لازم برای آفرینش جهان را از کجا تامین نماید و در صورت یافتن چیزی که به فکر وی نیز خطور نمی‌کرد عصبانی نشدنش را بیان می‌کند. ارلیک (و یا انسان) به داخل آب رفته با تکه خاکی در دهانش به روی آب برمی‌گردد. اولگن این خاک را از وی گرفته و با پخش کردنش جهان به وجود می‌آید. اما مقداری از خاک لای دندان‌های ارلیک باقی مانده بود که ارلیک آن را به روی دنیا تُف می‌کند و بدین ترتیب تپه‌ها و باتلاق‌ها بوجود می‌آیند.

موارد ذکر شده در خصوص اولگن و ارلیک را اگر به کناری بنهیم، برخی از محققین به عدم وجود دشمنی میان آنها باور دارند و برخی از ادعاها به مکمل بودن این دو اعتقاد دارند، در هر صورت این نظرات درست نیست.

بنا به اعتقاداتی که شامانیزم نامیده می‌شود، جهان هستی از طبقات مختلف قرار گرفته بر روی یکدیگر تشکیل می‌شود. این طبقات با نظم خاصی از یکدیگر جدا شده‌اند. بدین دلیل وقتی که قام یعنی روحانی دین شامان به هنرنمایی می‌پردازد جهت صعود از یک طبقه به طبقه دیگر باید نیرو و توان زیادی صرف کند. در بالا و پائین نه (و یا هفت یا هفده) طبقه موجود است. آسمان جهان نور و زیرِ زمین جهان تاریکی است. انسانها نیز در میان این دو جهان یعنی روی زمین زندگی می‌کنند. روح‌های محافظ و نیکو که انسان را آفریدند در سرزمین نور زندگی نموده و در طبقه‌ی آخر آسمان اولگن به همرا نه پسر و نه دختر بر روی تخت زرین قرار دارد. اوست که انسان‌ها، حیوانات، گیاهان، کوه‌ها، رودخانه‌ها، چشمه‌ها، دریاها، ماه، خورشید و ستارگان را آفریده است. در لهجه‌های قرقیز و قزاق، اولگن به معنای بزرگ یا والا به کار می‌رود. اولگن وجودی نیکورسان می‌باشد که کسانی که می‌خواهند به حضور وی بروند باید از هفت مانع بر سر راه گذر نمایند. در این میان، تنها قام‌های مرد راه همیشه گشوده نزد اولگن دارند. علاوه بر این، قامِ مرد می‌تواند تا مانع پنجم یعنی تا ستاره‌ی «تمیر قازیق» رفته و از آنجا باز گردد. بنا به یک باور در میان تُرکان ساخا تا اکنون تنها یک نفر توانسته تا طبقه‌ی نهم برود و تا به امروز نیز باز نگشته است.

بنا به باور اهالی آلتای امروزین، ارلیک در انتهایی ترین طبقه‌ی زیرِ زمین در کاخی از گِلِ سیاه یا آهنِ سیاه و بر روی تختی تیره قرار دارد. منشأ پلیدی‌ها نیز زیرِ زمین است. بدین‌ها تُرکان آلتای، "روح سیاه"، "وجود سیاه" و یا "گَردِ سیاه" نیز می‌گویند. تُرکان بودیست نیز این‌ها را "یِک" می‌نامند. تُرکان آلتایی مصیبت‌های بزرگ، بیماری‌های شایع واگیردار و مرگ دسته‌جمعی حیوانات را نشأت گرفته از

ارلیک می‌دانند که در آنجا تمامی روح‌های پلید و مخلوقات مضر زندگی می‌کنند و گناهکاران در آنجا جزای اعمال خویش را می‌بینند. برای رفتن نزد ارلیک نیز بسان اولگن موانعی است که بدان‌ها "پوداک" یا "بوداک" گویند. ارلیک نیز صاحب هفت یا نه فرزند می‌باشد. تُرکان سیبری چون پلیدی‌ها را نشأت گرفته از ارلیک می‌دانند، حس احترام به وی ندارند. در دعای قام‌ها یا شامان‌ها نیز گاهاً اینچنین از وی یاد می‌کنند:

ای ارلیکِ سوار بر اسب سیاه!
تختی سیاه داری.
باسَنت آنچنان بزرگ است که،
چیزی نمی‌تواند آن را دربرگیرد.
گردن نیرومندت را،
کسی نمی‌تواند بپیچد.
ابروانت به درازای یک وجب،
ریش‌هایت سیاهِ سیاه،
صورتَت آغشته از خون،
ای "کان ارلیکِ" دارا!
موهایت برق زده و جرقه ساتِع می‌کند.
تو سینه انسان مرده را،
بسان سطل به کار می‌گیری.
جمجمه‌ی انسان‌ها لیوانت می‌شود!
شمشیرت آسمانی از آهن است،
از آهن است استخوان پُشتَت.
چهره‌ی تیره‌ات برق می‌زند،
موهایت پریشان می‌گردد.
بر درگاه چادُرَت،
تخت‌هایی محتشم است.
جامَت، خاک است.
بامِ چادرت از آهن است.
شبیه گاوی نیرومند هستی.
برای پوشانیدن صندوقچه‌ات،
پوست یک اسب نیز کافی نیست.
دستت را دراز کرده و پهلوانان بر زمین می‌زنی.
دور شکمشان گرفته،
حیوانات بر زمین می‌زنی.
ای ارلیک، پدرم ارلیک!
چرا خلق را این چنین تعقیب می‌کنی؟

بگو، چرا اینچنین محو می‌کنی؟
چهره‌ات بسان دوده سیاه است.
ای ارلیک، پدرم ارلیک!
نسل به نسل، دوران به دوران،
تو را روز و شب یاد می‌کنیم.

در کنار این امر، در روایت‌های مربوط به آفرینش در میان تُرکان سیبری، داستان‌های شبیه یکدیگر در خصوص آفرینش جهان وجود دارد. مثلاً، در میان این تُرکان که شامانیست بودنشان ادعا می‌گردد چنین روایتی در خصوص تولد وجود دارد که، وقتی یک انسان می‌خواهد به دنیا بیاید اولگن به پسرش فرمان می‌دهد. او نیز از پدرش تبعیت نموده و این کار را به یکی از ملائکه حواله می‌کند؛ او نیز انسانی جدید را در دنیا پدیدار می‌کند. تا زمانی که این انسان زنده است این ملکه به وی کمک می‌کند. ارلیک وقتی که از تولد یک انسان با خبر می‌شود، جهت ممانعت از آن از میان روح‌های پلید خود "کؤمروس" را می‌فرستد. کؤمروس نیز هرچه از دستش برمی‌آید برای دشوارتر نمودن تولد انجام می‌دهد. از این رو نیز مادر درد بسیار می‌کشد. اگر تولد نیز با موفقیت انجام شود کؤمروس از نزد نوزاد نرفته و تا زمان مرگش وی را تحت نظر قرار می‌دهد. در ارتباط با این موضوع همواره دو همراه نزد انسان وجود دارد. ملکه‌ی دوش سمت راستش "یای اوچی"، کؤمروس نیز در دوش سمت چپاش قرار دارد. یای اوچی کارهای نیکوی انسان و کؤمروس کارهای گناه را می‌نویسد. پس از اتمام حیات انسان، کؤمروس روح این انسان را که هنوز زنده است نزد ارلیک می‌برد. در نزدِ وی به سخنان یای اوچی و کؤمروس گوش فرا داده می‌شود. اگر انسان بیش از گناه و عمل پلید کار نیکو انجام داده باشد کؤمروس وی را می‌رهاند. یای اوچی نیز وی را از دیار تاریکی به آسمان‌ها می‌برد. در کنار این امر نفرین و جزای ارلیک ابدی نیست. روح‌های پدران فرد فوت شده که در آسمان هستند، ملائکه‌ی خود را به جهنم فرستاده و گناهکار موجود در آنجا را از سرش گرفته و بالا می‌کشند.

بنا به نظر محققین، آمیخته گشتن توضیحات کودکانه بدین افسانه‌های آفرینش از سوی انسان‌هایی که نمی‌توانند آن را درک نمایند، امری طبیعی است. امکان مشخص نمودن زمان شکل‌گیری این گفته‌ها وجود ندارد. ولی در بررسی آن‌ها در خصوص اهمیتی که برای دین دارند، موارد قابل توجهی برای ادبیات و فولکولور تُرک وجود دارد. در حالتی کلی، در عصر حاضر در چارچوب بررسی دکترین فلسفی آفرینش، هنگامی که افسانه‌های آفرینش بررسی می‌گردند، موضوع وجودهای دوم و سومی نزد خدا مشاهده می‌گردد و اینان نیز در برهه‌های مختلف ویژگی‌های آفرینندگی نیز دارند. اما ما بدین موضوع بسان تئولوگها و یا محققین در عرصه‌های دیگر، به واسطه‌ی عناصر موجود در شامانیزم متأخر در آلتای نمی‌نگریم. از این رو در راه بررسی نشانه‌های دین حقیقی تُرکان مستندات و مدارک تُرکی و منابع چینی را به عنوان راهنما به کار می‌گیریم.

به نظر شامانیزم، کار آفرینش پس از گذر از موارد مشخص محقق گشته است که ورود آن از باورهای دینی دیگران به آلتای را می‌پنداریم. بنا به داستانی که در منطقه‌ی آلتای بیان می‌گردد؛ روز دوم آفرینش آسمان، روز سوم جدا شدن آب از زمین و گیاهان، روز چهارم خورشید و آسمان و ستارگان، روز پنجم ماهیان و پرندگان و روز هفتم تمام نمودن تمامی این کارها و آفرینش آن‌ها از سوی خداوند بیان می‌گردد ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 81-86
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

معنویات کؤرپوسو *وارلیق* درگیسی حاقّیندا دوشونجه‌لریم

● **دوچنت دوکتور نزاکت اسماعیلووا**[1]

آذربایجان باغیمسیز اولدوقدان سونرا قارشیسیندا آچیلان یئنی بیر دونیادان بیزه ده اؤز تحفه‌سینی وئرمیشدیر. بو منیم تئزیمله باغلیدیر. سووئتلر دؤروندە آذربایجان‌دان کناردا گئدیب تئز یازماق بئله خیالیمدان گئچه‌بیلمزدی. دؤلتیمیزین، تورپاقلاریمیزین، باغیمسیز اولماسی بؤیوک خوشبختلیک‌دیر. یاخشی یادیمدادیر سایین حیدر علی‌یف‌ین ۱۹۹۲-جی ایلده *نخجوان* قزئتینده «انسان خالق اوچون یاشایاندا خوشبخت اولور.» باشلیقلی مصاحیبه‌سی درج اولونموشدور. مصاحیبه سؤزون اصل معناسیندا حیات فلسفه‌سی ایله زنگین فیکیرلر توپلوسو ایدی. دوغرودان دا باغیمسیزلیغی قازانماق نه قدر چتیندیرسه، اونو قورویوب ساخلاماق، گلیشدیرمک اوندان داها دا چتیندیر. باغیمسیز دؤلتین باغیمسیز وطنداشی اولماق اوچون هر کس چالیشدیغی ایشی ایله، عهده‌سینده اولان ایشی لایقینجه یئرینه یئتیرسه خالقینا، وطنینه وطنداشلیق بورجونو یئرینه یئتیرمیش اولار.

من خوشبختم کی، دونیا شؤهرتلی آنسیکلوپدیک بیلگی‌یه مالیک جواد هیئت‌ین رهبرلیگی ایله تهران‌دا نشر اولونان *وارلیق* درگیسی ایله باغلی تئز مؤضوعسو اوزرینده ایشله‌میشم. بو تئز مؤضوعسونو موفقیتله یئرینه یئتیرمیشم.

بیر آز گئچمیشه قاییداق: تئز مؤضوعلاری اوزرینده سئچیم ائدرکن حؤرمتلی آکادمیک عیسی حبیب‌بگلی نخجوان دؤلت اونیورسیته‌سینده علمی ایشلر اوزره رکتور ایدی. منیم فارس تمایوللو مکتبده تحصیل آلدیغیمی بیلینجه *وارلیق* درگیسی اوزرینده آراشدیرما آپارماغیمی تئز مؤضوعسو اولاراق تکلیف ائتدی. ائله او گوندن ده *وارلیق* درگیسی ایله باغلی معلومات و ماتریال توپلاماغا باشلادیم.

وارلیق درگیسی ایران اسلام انقلابی ایله عینی تاریخده فعالیته باشلاییب. بو انقلابین وئردیگی فرصتدن استفاده ائده‌رک دوکتور هیئت، *وارلیق* درگیسی‌نین نشرینه باشلایير. عصرین اوللرینده گونئی قافقازین

[1] نخجوان دؤلت اونیورسیته‌سی بؤلوم باشقانی (nezaket.ismayilova@yahoo.com).

حیاتیندا *حیات*، *فیوضات*، *مولا نصرالدین* درگیلری هره‌سی بیر جور اؤزونه مخصوص ایز آچمیشدیر. بو درگیلردن یالنیز *ملانصرالدین* آیری-آیری فاصله‌لرله ایگیرمی بئش ایل یاشایابیلمیشدیر. آدلارینی یوخاریدا سایدیغیمیز درگیلرین عؤمرو آز اولموشدور. *ملانصرالدین* ساتیریک درگی ایدی. سووئت دؤرونده *آذربایجان*، *قوبوستان*، *اولدوز* درگیلریمیز آردیجیل نشر اولونوب. اونلار داها چوخ ادبی مدنی مسئله‌لرله مشغول اولوبلار. گونئیده ایسه عمومیتله هئچ بیر ادبی و اجتماعی سیاسی درگیمیز اولمایيب. بو باخیمدان *وارلیق* درگیسی ایله باغلی آراشدیرما آپارماقلا بو درگی‌نین مقامینی آچیقلایاراق دئیه بیله‌رم کی *وارلیق* هم ایران آذربایجان تورکلری‌نین حیاتیندا هم ده بوتونلوکده اجتماعی فیکیر تاریخینده یئنی و بؤیوک وطنداشلیق اهمیتی اولان بیر حادثه‌دیر. آدلاری چکیلن بوتون بو درگیلرین تجروبه‌سینه سؤیکنمکله، احاطه دایره‌سینی داها دا گئنیشلندیرمیشدیر. گونئیین اجتماعی ادبی فیکری‌نین بوتون ساحه‌لرینی احاطه ائتمکله بیر اونیورسیته و بیر آکادمی‌نین بوتون بیر معاریفچی‌لیک مکتبی‌نین ایشینی گؤرور. بو ایللر عرضینده او تایلی- بو تایلی آذربایجان‌ین هئچ بیر جیدّی ادبی اجتماعی حادثه‌سی درگی‌نین دقتیندن کناردا قالمایيب. *وارلیق* درگیسی‌نین ایلک سایيسیندا بختیار واهابزاده‌نین «آنا دیلی» شعرینی وئرمه‌سی هئچ ده تصادفی دئییل. چونکی درگی آذربایجان خالقی‌نین میلّی مدنیتی، دوغما دیلی و ادبیاتینا گئنیش ساحه‌لی ائل یارادیجیلیغینی، افتیخارلی گئچمیشینی و س. اورتایا قویماق آرزوسو ایله یولا چیخمیشدیر.

۱۹۹۵-جی ایلده باخانلار قورولونون (دؤلت کابینه‌سی) اجازه‌سی ایله تهران شهرینه علمی بیر قروپ گؤندریلدی. او دؤرده ۴۵ کیلومتره اوزاغا محدودیت قویولموشدو. تهران شهرینده *وارلیق* درگیسی‌نین رداکسیاسیندا اولارکن درگی‌نین یؤنه‌تیجیسی دوکتور هیئت بوتون امکداشلاری بیر یئره ییغیب اونلارلا بیر-بیر منی تانیش ائتدی. ایلک اولاراق دوکتور حمید نطقی حاقیندا معلومات وئردی. او، صحتی ایله باغلی بورادا دئییل. لاکین *وارلیق* درگیسی‌نین یارانماسیندا اونون بؤیوک امگی دانیلمازدیر. عؤمرونون یاریدان چوخونو تورک ادبیاتی‌نین، دیلچیلیگی‌نین، مدنیتی‌نین گلیشمه‌سینه صرف ائتمیشدیر. دوغو و باتی علمینه یاخیندان بلد اولاراق هم ده شاعیر و ژورنالیست کیمی تانینمیشدیر. سونرا گؤرکملی فولکلور آراشدیرماجیسی محمدعلی قوسی فرزانه ایله تانیش اولدوق. *وارلیق* درگیسی‌نین صحیفه‌لرینده دیرلی یازیلاری ایله چیخیش ائده‌رک ادبیاتچی، تنقیدچی، اجتماعی خادیم فولکلورو‌موزون توپلانیب آراشدیرماسینا اونون بؤیوک امگی واردیر.

ساوالان تخلّوصو ایله یازیب- یارادان حسن مجیدزاده‌نین بوتون یارادیجیلیغی آنا دیلینده ایدی. *وارلیق* درگیسی یاراناندان امکداشلیق ائتمکله یاناشی، ایجرا ایشلرینه ده یاخیندان کؤمک ائدیردی. *وارلیق* درگیسی‌نین ایلک سایيسی ۱۹۷۹-جو ایل آوریل آیيندا چیخدی. منیم مدافعه گونوم ایسه ۱۹۹۹-جو ایل آوریل آی‌نین ۲۴ تعیین اولونموشدو. یعنی *وارلیق* درگیسی‌نین ۲۰-جی یاشینا تصادف ائتدی. شاعر ساوالان تهران شهریندن نخجیوانا تئزین مدافعه‌سینه قاتیلماق اوچون گلمیشدی. مدافعه عرفه‌سینده تئز ایله باغلی گؤروشونو سؤیله‌دی. مدافعه اوغورلا یئرینه یئتیریلدی. شاعیر ساوالان یئنه ده سؤز آلماق ایسته‌دی، بو دفعه کورسونون قاباغیندا دایاندی. بو ایکینجی دفعه اولدوغو اوچوندور.

اختصاصلاشدیریلمیش مدافعه شوراسی‌نین صدری آکادمیک عیسی حبیب‌بگلی اونون کورسویه چیخماغینی تکلیف ائتدی. بو گون بیز وارلیق‌چیلارین سئوینجی‌نین حدّی- حودودو یوخدور. چونکو هم ده بورادا درگی‌نین ۲۰ ایللیگی قید ائدیلدی. نئچه ایللر چکدیگیمیز اذیتین بهره‌سینی بو گون گؤروروک. بو مقاملا باغلی یازدیغی شعری سؤیله‌دی:

دولانمیشام ائل اوبانی،
قیسا داستان گتیرمیشم.
اؤزومله بو شیرین جانی،
سیزه قوربان گتیرمیشم.
بو ساحیله بیر گول آچار،
او ساحیله عطیر ساچار.

بو *وارلیق* درگیسی‌دیر کی او تایدا بیتیب. اکدیگیمیز چیچگین عطرینی محض بورادا دویدوق. بوتون وارلیق‌چیلار آدیندان باشدا دوکتور هیئت اولماقلا مینتدارلیغیمیزی بیلدیریریک. آلقیش سسلری کونفرانس سالونونو بورودو. تئز مدافعه‌سینده آلقیش سسلری هئچ تصادف اولونمایان بیر ایشدیر.

ساوالان نخجوان‌دان قاییداندان سونرا چوخ بؤیوک دوشونجه ایله گئری دؤنموش و *وارلیق* درگیسینده ۱۲ صحیفه حجمینده نخجوان سفری حاقیندا‌کی خاطیره‌لرینی *وارلیق*‌ین اوخوجولاری ایله بؤلوشموشدو. بو یازیدا نخجوان‌ین قدیم تاریخه مالیک آبیده‌لری‌نین محتشم‌لیگیندن، دینی تاپیناق اولان اصحاب کهف زیارتگاهیندان، باتابات‌ین اسرارانگیز گؤزللیکلریندن، دوز معدنیندن و س. تاریخی یئرلر حاقیندا عینی زاماندا تانیش اولدوغو ضیالیلاردان، خالقیمیزین قوناق سئورلیگیندن بحث ائتمیشدیر. گؤروشلری ایله باغلی یازدیغی «وار ایمیش» آدلی شعرینی ده نشر ائتدیرمگی اونوتمامیشدیر.

نخجوان‌دا نه گؤزل بیر-بیرینه حؤرمت وار ایمیش،
دوغرو حؤرمت اولان یئرده شهادت وار ایمیش.
من ائل عادتلری‌نین بیر چوخلارینی اؤیرنمیش ایدیم،
یاخشی دبلر وار ایمیش، دبده نه لذت وار ایمیش.

وارلیق‌ین امکداشلاریندان بیری ده کریم مشروطه‌چی سؤنمز ایدی. او، آذربایجان شعری‌نین گؤزل اؤرنکلرینی یارادان غزللر، دؤردلوکلر، بایاتیلار، تجنیسلر، مخمسلر و رنگارنگ مؤضوعلارین، شعرلرین یارادیجیسی کیمی تانینیردی. *وارلیق* درگیسی ایله سیخ امکداشلیق ائده‌رک دگرلی اثرلری ایله نشر اولونوردو. حبیب ساهر ده *وارلیق* درگیسی ایله امکداشلیق ائده‌رک هم قوزئیده هم ده گونئیده یازیب-یاردان شاعیر اولموشدور. اؤزونه مخصوص یارادیجیلیق یولو گئچمیش بو یول او قدر ده هامار اولمامیش، سورگونلوک حیاتی دا یاشامیشدیر. بوتون بونلارلا یاناشی قلمینی هئچ زامان الیندن قویمامیش، ایران

تورکلری‌نین یئنی‌لیکچی شاعیری اولماقلا شعرلری‌نین چوخونو آنا دیلینده یازمیشدیر. همیشه آنا دیلیمیزین تعصوبونو چکمیش، مدنیتیمیزین مدافعه‌چیسی اولموشدور.

بولود قاراچورلو سهند آذربایجان تورک شعری‌نین میلّی شاعیری *وارلیق* درگیسی‌نین امکداشلاریندان سئچیلمیردی. چونکو *وارلیق* درگیسی‌نین یارانماسیندا اونون دا امگی اولموشدور. نه یازیق کی اجل اونا مجال وئرمه‌یه‌رک *وارلیق* درگیسی‌نین ایلک سایی‌سینی بئله گؤره‌بیلمه‌میش، دونیاسینی دگیشمیشدیر. *وارلیق*ین صحیفه‌لرینده اونون یارادیجیلیغیندان تئز-تئز اؤرنکلر وئریلیر و هر زامان یاد اولونوردو. قدرتلی قلم صاحیبی اولان ب. ق. سهند ائله سهند داغی کیمی چوخ عظمتلی ایدی. یاراتدیقلاری اؤلمز صنعت اؤرنکلری وطن گؤزللیکلری‌نین ترنّومونه خالقین تاریخینه درد و کدرینه حصر اولونموشدور. او، یارادیجیلیغی ایله ادبیاتیمیزا زنگین بیر ادبی خزینه بخش ائدیب، اؤلمزلیگه قووشموشدور.

علی کمالی *وارلیق* درگیسینه امکداشلیق ائتمکله یاناشی بو درگی‌نین یاییلماسیندا آدرسلره چاتدیریلماسیندا بؤیوک خیدمتلری اولموشدور. اختصاصجا حقوقچو اولسا دا یارادیجیلیغی ایله داها چوخ خالقینا خیدمت ائتمیشدیر. ایران‌ین ساوه تورکلری‌نین بیر تمثیلچیسی کیمی سون دؤنملردن قاشقای، شاه‌سئوه‌ن، خلج، تورکمن، پادار، تره‌کمه و س. تورک طایفالاری‌نین تاریخی کؤکلرینی آراشدیراراق واحید بیر توپلو یاراتمیشدیر. اونون توپلادیغی فولکلور و اتنوقرافیک ماتریاللار گونئی آذربایجانی اؤیره‌نمک اوچون زنگین بیر قایناقدیر. فدکار عالیم علی کمالی، تئلیمخان کیمی دگرلی شاعیرین بوتون نسل شجره‌سینی توپلاییب اورتالیغا چیخارمیش، ایتیب باتماقدان قوروموشدور. اونون قلمیندن چوخلو منظوم و منثور شعرلر علمی ادبی مقاله‌لر *وارلیق* درگیسینده اؤز یئرینی تاپمیشدیر.

پروفسور غلامحسین بیگدلی ، بو تایلی ادبیات علمی‌نین گلیشمه‌سی و اؤیرنیلمه‌سی ساحه‌سینده بؤیوک خیدمتلری اولان ادیبلردندیر. او، اونلارلا علمی اثرلرین مونوقرافیالارین، علمی مقاله‌لرین مؤلفی کیمی تانینیر.

گنجه‌لی صباحی گؤرکملی یازیچی، گؤزل تنقیدچی و قزئته‌جی دؤنمین ادبی پروسه‌لرینده اینامیلا آددیملایان سؤز صنعت فداییسی‌دیر. خالقین حیاتینی دردینی، کدرینی بدیعی ادبیاتدا اؤزونه مخصوص ایفاده طرزی ایله یازیب یاراتمیشدیر.

حمید محمدزاده تانینمیش ادبیات عالیمی، ناثیر، تنقیدچی، و ترجمه‌چی کیمی هم گونئی هم ده قوزئی آذربایجان آراسیندا کؤرپو سالان فدکار عالیمدیر.

محمدتقی زهتابی گؤرکملی شخصیت، خالقینا وارلیغی ایله باغلی اولان، بیر نئچه دیل بیلن، دیلچی عالیم کیمی تانیناراق اؤزوندن سونرا بؤیوک بیر مبارزه مکتبی یاراتمیشدیر.

میرهدایت حصاری هم شاعیر، هم ده فولکلور آراشدیرماجیسی‌دیر. *وارلیق* درگیسی‌نین صحیفه‌لرینده یازیلاری دوزنلی اولاراق نشر اولونوردو. علمی-ادبی اجتماعی و تاریخی مؤضوعلارا عاید مقاله‌لری ایله تانینیردی.

دوکتور صمد سرداری‌نیا *وارلیق* درگیسی ایله ایلک گوندن امکداشلیق ائتمیش، درگی‌نین یاییلماسیندا و آدرسلره چاتدیریلماسیندا ان فعال امکداشلاردان اولموشدور. اونون یارادیجیلیغی اساساً تاریخی مؤضوعلاردا اولموش، تاریخین آچیلمایان مقاملارینی ایشیقلاندیرماغا چالیشمیشدیر. اونون میلّی قایغیسی تورپاق، وطن سئوگیسی بوتون اثرلرینده حیس اولونور.

عزیز محسنی، اسماعیل هادی، تیمور پیرهاشمی ده *وارلیق* درگیسی‌نین ان فعال امکداشلارییندان اولماقلا درگی‌نین اورتا چیخماسیندا اللریندن گلنی اسیرگه‌مه‌میشر. عزیز محسنی یئنی چیخان کیتابلار حاقیندا معلومات وئریر، اسماعیل هادی اختصاصجا حقوقچو اولسا دا ادبی-بدیعی یارادیجیلیغی ایله سئچیلیردی. محمدرضا هیئت ایسه امکداشلار ایچریسینده ان گنجدیر. بو گون بوتون آغیرلیق اونون چیگنینده‌دیر. دوکتور هیئت‌ین وفاتیندان سونرا اونون یولونو داوام ائتدیره‌رک *وارلیق* درگیسی‌نین نشرینی و فعالیتینی داوام ائتدیریر.

اوتوز یئددی ایلدیر نشر اولونان *وارلیق* درگیسی آنا دیلیمیزین و ادبیاتیمیزین گلیشمه‌سینده اؤز میسیونونو داوام ائتدیریر. او تایلی، بو تایلی خالقیمیزا زنگین ادبی-مدنی علمی خزینه بخش ائتمیش و بخش ائتمکده‌دیر.

وارلیق آذربایجان خالقی‌نین وارلیغی اوغروندا نشر ائدیلدیگی ایلک سایییسیندان بو گونه‌دک آردیجیل مبارزه‌سینی بیر آن بئله اونوتمامیش، ایلدن-ایله اونون تأثیری و علمی اهمیتی آرتماقدادیر. بو دگرلی یولو دوکتور جواد هیئت‌ین وفاتیندان سونرا اونون معنوی وارثی محمدرضا هیئت داوام ائتدیرمکده‌دیر.

بو درگی ایران اسلام جمهوریتینده آنا دیلینده نشر اولونان ان اوزون عؤمورلو و داواملی علمی-ادبی درگی‌دیر. *وارلیق* درگیسی اؤز اطرافیندا گونئی آذربایجان‌ین تانینمیش یازیچی و شاعیرلرینی علمی قوه‌لرینی بیرلشدیرمیشدیر. اوتوز یئددی ایلدیر کی، بو یوللا گئدیر. دوکتور هیئت آذربایجانا وورغون ایدی. آنا دیلینی سئویردی. آذربایجان‌ین دائم باغیمسیزلیغینا اینام، خوش گله‌جگینه تاریخی عدالت‌سیزلیگه گؤز یومابیلمیردی. سؤزونو دئمگی باجاریردی. اونون اوچون خالقین منفعتی، خالقین سئوگیسی داها معنالی ایدی. او، اصل وطنداش ایدی.

وارلیق درگیسی ارمنی تجاوزکارلاری‌نین آذربایجان خالقینا قارشی ایشله‌دیکلری جینایتلری تؤرتدیکلری وحشی‌لیکلری دینج اهالی یورد-یووالاریندان دیدرگین سالینمالاری بؤیوک ارمنیستان خولیالاری آردیجیل شکیلده افشا ائتمیش، هر سایییدا خالقیمیزین معروض قالدیغی فاجعه‌لره قارشی اعتراض سسینی اوجاتمیشدی. *وارلیق*‌ین ائله بیر سایییسی یوخدور کی، قاراباغدا تؤره‌دیلمیش فاجعه‌لردن بحث ائتمه‌سین. ۳۷ ایلدیر کی، بو درگی نشر اولونور. خالقیمیزین آجیلی-شیرینلی حیاتی‌نین گؤزل سیلینمز ناخیشلاری وار. بوتون بونلار گله‌جک نسیللر اوچون اولدوقجا دگرلی‌دیر.

خالقا، وطنه آغ ساققالیق ائتمک هر آداما نصیب اولمور. بعضیلری آغ ساققالليغی ساچلارین آغارماسی ایله شرطلندیریر. بئله دوشونلر سهو ائدیرلر.

آغ ساققالليق عاغلین، شعورون، یارادیجیلیق تفکورونون، دوزگون فعالیتی ایله خئیرخواه ایشله، باشقالارینا عاغیللی مصلحت وئرمه‌سی، دوغرو یول گؤسترمه‌سی ایله اؤلچولور، دوکتور جواد هیئت بئله‌لریندن ایدی...

وارلیق- بیر درگی آدیدیر.

وارلیق- بیر میلّتین وارلیغی‌دیر.

وارلیق- دوکتور جواد هیئت‌ین اؤز میلّتینه صداقتی‌نین، باغلیلیغی‌نین ازلی یادگاری‌دیر.

وارلیق-اکینچی کیمی میلّتین تاریخینده ایز قویان درگیدیر. *وارلیق*- بیزیک- سن، من، او.

وارلیق- تاریخلشمیش معاصردیر. چاغداش گونوموزون سالنامه‌سی‌دیر. و فخر ائدیره‌م کی، منیم ده بو درگی‌نین خالقیمیز قارشیسیندا خیدمتلرینه قیمت وئرمک ایشینده امگیم اولوب...■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 87-89
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

وارلیق درگیسی‌نین ایکینجی دؤنمینه بیر ایشیق زولاغی

• هادی قاراچای[1]

سؤزسوز بیر سایقییا دورماق

سایین دوکتور جواد هیئت‌یت آدی دیلیمیزین، ادبیاتیمیزین، تاریخیمیزین، گله‌جگیمیزین، بیر سؤزله کیملیگیمزین ایچینه گیرمیش، اونونلا باغلانمیش بیر آددیر. باشقا سؤزله کیملیگیمیزین هانسی دالینا، هانسی بوداغینا قونماق ایسته‌سن، اورداجا بیر جواد هیئت آدی بوتون عظمتی ایله دیک دوروب باخیر. بو آد، سنین سیاسی ترجیحین اولمایابیلر، بو آد سنین ایچینده بولوندوغون سیاسی آنلاییشین یاخینی اولمایا دا بیلر، بو آد سنین اوچون بیر آز لیبرال، بیر آز محافظه‌چی، بیر آز او یانلی، بیر آز بو یانلی دا اولابیلر. آنجاق سنین دیل، تاریخ، کولتور، کیملیک دردین وارسا بو آد کسینلیکله سنین قارشیتین دئییلدیر دئیه ایچینده بیر دینجلیک دویغوسو یارادار. بوتون سیاسی ترجیحلرین، گؤروشلرین، آنلاییشلارین دیشیندا سنین وارلیق مجادله‌ن وارسا بو آد سنین سئوه‌جگین آددیر.

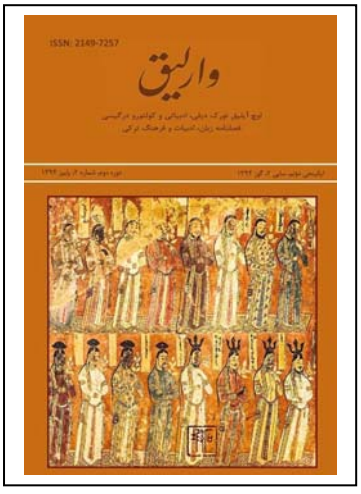

وارلیق درگیسی‌نین ایکینجی دؤنمی باشلامیش دورور. گرچکدن ده ایکینجی دؤنمی بو؟ گرچکدن ده سایین دوکتور جواد هیئت‌سیزمی چیخیر *وارلیق* درگیسی؟ نه یازیق سؤزون بیر آنلامیندا بو گرچکدن ده بئله‌دیر. قوشقوسوز اونون قویدوغو آنا چیزگی، باشلیقلار، تیترلر یئنی دؤنمده ده یالنیز سطیر آراسی دئییل، درگی‌نین آنا خطلرینده قاباریقدیر. ایکینجی دؤنمین *وارلیق* درگیسی ایچریگینه گؤره ده،

[1] شاعیر، یازار و الشدیرمن (qara@lyse.net).

گؤرونوشونه گؤره ده ائله هامیمیزین آلیشدیغیمیز، تانیدیغیمیز، سئودیگیمیز *وارلیق* اولاراق دورماغی باجارمیشدیر.

وارلیق درگیسی باشلیجا اولاراق ادبیات و کولتور درگیسی‌دیر. بدیعی ادبیاتین *وارلیق*دا چوخ آز زامانلازدا آغیرلیقلی اولدوغونو هامیمیز بیلیریک. بورادا شعر، حکایه، رومان بؤلمه‌سی گؤره‌بیلرسینیز آنجاق بونلار درگی‌نین آغیر باساجاق بؤلمه‌سی اولمامیش، بوندان سونرا دا ایکینجی دؤنمده باسیلمیش سون اوچ سایی‌یا آرخالاناراق، اولمایاجاقدیر دئیه دوشونه‌بیلریک.

وارلیق درگیسی و اوتوز آلتی ایللیک کیملیک ساواشی!

وارلیق درگیسی ادبیات و کولتور درگیسی‌دیر دئدیک. *وارلیق*دا ایچریکجه بدیعی ادبیات، شعر، اؤیکو، یا بونلارین الشدیریسی، تنقیدی آغیرلیق باسماز دا دئدیک. اوندا *وارلیق*دا آغریلیق باسان قونو یا قونولار نه‌لردیر دئیه سوروشولابیلر. *وارلیق* درگیسی تورک کیملیگینی تاریخه، دیله، کولتورل آراشدیرمالارا ووردوغو بویوله‌ییجی یوللارلا اؤز آغیرلیغینی اورتایا قویار سورکلی. گونوموزون تورکولوژیسی‌نین ان تانینمیش امضالاری‌نین یازیلارینی سونار. تاریخیمیزه ایران‌دا رسمی دگرلرین دئییل، تورک دونیاسی‌نین اؤز تاریخچیلری‌نین باخیش آچیسیندان باخماغا اولاناق یارادار. ان آغیر باسان قونو دا کیفیتجه ده، کمیتجه ده ائله بو قونولار اولار. *وارلیق* درگیسی بو باخیمدان بیر اگیتیم درگیسی‌دیر ده وورغوسونو بورادا وورماق ئیرینه دوشردی.

تاریخه دؤنوب اونو واراقلاماق کیمی بیر ایستگیم یوخدور. آنجاق قیساجا بیر اؤزتله‌مه وئرمک ایسته‌سم ده *وارلیق*ین باشلیجا قایناقلاریندان بیری اولان کیملیک ساواشینا قاییتماق زوروندایام. کیملیک مسئله‌سی *وارلیق*ین اله آلدیغی و چوخ آدین، سایدام بیر توتوم سرگیله‌دیگی قونودور. *وارلیق* درگیسی بو ساواشدا اویدورما «آذری» آدینا قارشی چیخاراق اولوسوموزون تورک کیملیگینی باشلیجا خط کیمی گؤتوردو و بونون اوستونده بو گونه کیمی دیره‌ندی و دیره‌نیر.

تورک کیملیگی ساواشی ایکینجی دؤنمین ده باشلقیلاریندان بیری اولاجاغی قوشقوسوزدور. بونون بونجا اینام و جسارتله دیله گتیرمگیمین ان اؤنملی ندنی ایکینجی دؤنمین قونویلا ایلگیلی اوزاق‌گؤرنلیکله پلانلاشدیریلمیش حرکته گئچه‌رک اوشاق ادبیاتینا چوخ گئنیش یئر وئرمه‌سی‌دیر.

بیر آز یوخاریدا دا دئدیگیم کیمی اگیتیم *وارلیق* درگیسی‌نین بللی قایغیلاریندان بیری اولوبدور. ایستر یازی دیلیمیزین معیارلاشدیریلماسی یولوندا، ایسترسه ده الیفبا مسئله‌سینده *وارلیق* درگیسی هارداسا قاپیلاری هرگون آچیق اولان، ایشیقلاری هر واخت یانان، یایی-قیشی اولمایان بیر اوخول اولوبدور. اگیتیمین قونوسوندا ایلک دؤنمین ایشلرینه باخاندا هدف کوتله چوخونلوقلا گنج و یاشلی قوشاقلار اولوبدور. اوشاقلارا پلانلاشدیریلمیش بیر بیچیمده ایش باشلاتماق اگیتیمی درینلره آپارماق دئمکدیر، بو ایسه ایکینجی دؤنمین آتدیغی آددیمدیر. «تومورجوق» آدلی اوشاق بؤلمه‌سی‌نین ایچریکجه دولغونلوغو، کیفیتی، گؤرونوشجه گؤزللیگی و الوانلیغی اولدوقجا یوکسکدیر. اوشاق ادبیاتی‌نین بو کیفیتده

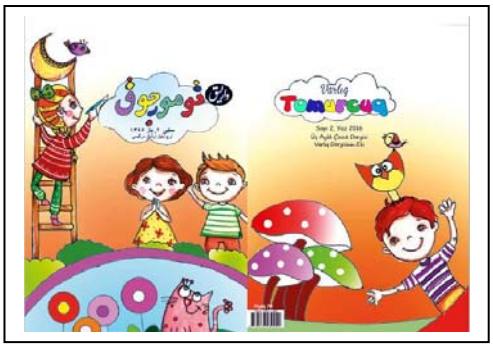

یاییلماسینی من یالنیز باکی‌دا گؤرموشدوم.ایندی ایسه *وارلیق* درگیسی *تومورجوق* آدلی اؤزل بؤلمه ایله گونئی آذربایجانیمیزین دا اوشاقلاری اوچون چوخ گؤزل بیر شانس قازاندیرمیشدیر. ایران‌ین سوسیال، سیاسال شرطلرینی، اوشاقلارین اوخول اؤنجه‌سی اگیتیمینی، ایران‌داکی فارسلاشدیرما پروسه‌سی‌نین گوجلنمه‌سینی گؤز اؤنونه آلاراق ایشی اوشاقلارین ایچینه آپارماق چوخ واجیب و قاچیلمازدیر. *وارلیق* درگیسینی بو آددیملا یالنیز قوتلاماق، تبریک ائتمک اولار.

وارلیق‌ین ایکینجی دؤنمی *وارلیق* مکتبی‌نین یئتیشدیردیگی گنج بیر تورکولوقو اؤزونون باشی اوستونده گؤرور. سایین رضا هیئت *وارلیق* درگیسی‌نین یئتیشدیردیگی گنج بیر کادردیر. علمی، آکادمیک تحصیلاتی دا اونون توتدوغو بیر آغیر مسئولیتده باشاریلی اولماسینا اولاناقلار یارادیر. اؤز آدیما سایین رضا هیئت کیمی بیر شخصیتین بو ایشه باشچیلیق ائتدیگینه ممنون اولدوغومو، سئویندیگیمی ده بیلدیرمک ایستردیم.

گؤروندویونجه *وارلیق* درگیسی ایلک باشلاریندان گونوموزه کیمی دیلیمیزی، وارلیغیمیزی، کیملیگیمیزی آشیلایان، اِره‌دن، اینجه‌له‌ین، سرگیله‌ین گؤزل بیر مکتب اولوبدور و گله‌جکده ده بئله اولاجاغینی گؤسترمکده‌دیر. یئنی دؤنمین قوتلو، یولون آچیق اولسون ***وارلیق!*** ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 91-104
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

دویغو یوکلو مصراعلارلا تابلولار یارادان شاعیر: حبیب ساهر

• **دوچنت دوکتور پروانه ممدلی**[1]
•• **کؤچورن: ماناس چاملی**

ÖZET: Pervane MEMMEDLİ, "Duyğu Yüklü Misralarla Tablolar Yaradan Şair: Hebib Sahir, *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 97-110.

Hebib Sahir Güney Azerbaycan şeirine yeni ruh, yeni biçim terzi getiren şairlerdendir. Tek fikirle yox, daha çox hisslerle yüklenmiş şeirler yazmağa çalışırdı. Aşıq şeiri ve danışıq diline yaxın bir dil ile beslenmiş yeni bir üslubun başlanğıcını qoymuşdu. Tablo kimi yaratdığı poetik tesvirlerinde de bol bol sintaksisler; zerf ve sifetlerden yararlanırdı. Şeirlerinin çoxunu heca vezninde yazmaqla şair, artıq köhnelmiş "sanki duyğuların qalıba salınıb qatılaşdırıldığı" eruz veznine meydan oxuyurdu. Türkiye'de tehsil alan, İstanbul'un ab-havasını udan, Yehya Kemal, Ehmed Haşim, Tofiq Fikret'in fikir və duyğuları ile tek oxuduğu kitablardan deyil, temasda özlerinden de eşidib duyan, Fransız dilinde danışıb çevirmeler eden Hebib Sahir'i başqa cür tesevvür etmek de mümkün deyil. O yeni şekil ve formalar axtarışında olan bir yenilikçi şair idi.

***Açar Sözcükler*:** Hebib Sahir, Güney Azerbaycan, Yeni Biçimli Şeir, Edebî Eserler.

چکیده: پروانه ممدلی، "حبیب ساهر، شاعری که با مصراعهای پر احساس تابلوها می‌آفرید"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۱۱۰-۹۷.

حبیب شاهر از جمله شعرایی است که روح و طرز جدیدی را وارد ادبیات آذربایجان جنوبی نموده است. او سعی می‌کرد که نه تنها با اندیشه، بلکه بیشتر با احساسات خود شعر بسراید. ساهر آغازگر سبک جدیدی بود که با اشعار فولکلوریک و زبان گفتاری تغذیه می‌شد. در تصاویری که همانند تابلو نقاشی ایجاد می‌کرد، از ساختارهای نحوی، قیدها و صفت‌ها استفاده می‌نمود. او با بکار بردن وزن هجایی؛ وزن کهنه‌شده عروض را که گویی «احساسات را در درون قالبی محدود می‌ساخت» به رقابت فرا می‌خواند. ساهر تحصیل کرده ترکیه بود، آب و هوای استانبول را تنفس کرده و اشعار یحیح کمال، احمد هاشم و توفیق فکرت را نه تنها از کتاب، بلکه از خود

[1] آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی (mamedli_ph@yahoo.com).

آن‌ها هم شنیده بود. گاهی به زبان فرانسوی مکالمه و گاهی آثاری را از آن زبان ترجمه مـی‌کـرد. سـاهر شـاعری نوگرا و در جستجوی فرم و سبک جدید در شعر بود.

کلیدواژه‌ها: حبیب شاهر، آذربایجان جنوبی، شعر نو، آثار ادبی.

ABSTRACT: Pervane MAMMADLI, "The Poet, Who Created the Literary Chronicle of Nation", *Varlıq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture*, Second period, Issue 4 Spring 2016/1395, pp. 97-110.

Habib Sahir is one of the poets, contributing to the formation and development of the "new style" poetry of South Azerbaijan and his poetry is characterized by the originality of literary description. His social-themed works are as much realistic as his love poems and the works on nature are romantic.

As a realist, he described the problems of our time and society, with the pains of his soul. His poems can be called "the chronicle of the struggle of the South Azerbaijanies, suffering and tragedy of nation".

Key words: Habib Sahir, South Azerbaijan, New Style Poetry, The Literary Chronicle.

حبیب ساهر گونئی آذربایجان شعرینه یئنی روح، یئنی بیچیم طرزی گتیرن شاعیرلردندیر. تک فیکیرله یوخ، داها چوخ حیسلرله یوکلنمیش شعرلر یازماغا چالیشیردی. عاشیق شعری و دانیشیق دیلینه یاخین بیر دیل ایله بسلنمیش یئنی بیر اوسلوبون باشلانغیجینی قویموشدو. تابلو کیمی یاراتدیغی شاعیرانه تصویرلرینده ده بول- بول سینتاکسیسلر، ظرف و صفتلردن یارارلانیردی. شعرلری‌نین چوخونو هجا وزنینده یازماقلا شاعیر، آرتیق کهنه‌لمیش "سانکی دویغولارین قالیبا سالینیب قاتیلاشدیریلدیغی" عروض وزنینه میدان اوخویوردو. تورکیه‌ده تحصیل آلان، ایستانبولون آب-هاواسینی اودان، یحیی کمال، احمد هاشیم، توفیق فیکرت‌ین فیکیر و دویغولاری ایله تک اوخودوغو کیتابلاردان دئییل، تماسدا اؤزلریندن ده ائشیدیب دویان، فرانسیز دیلینده دانیشیب چئویرمه‌لر ائدن حبیب ساهری باشقا جور تصور ائتمک ده مومکون دئییل. او یئنی شکیل و فورمالار آختاریشیندا اولان بیر یئنیلیکچی شاعیر ایدی.

حبیب ساهر ۱۹۰۳-جو ایلده تبریزده دونیایا گؤز آچیب. آتاسینی ارکن ایتیردیگیندن اوشاقلیق و گنجلیک ایللرینده حیاتین آغیر سیناقلاری ایله اوزلشمه‌لی اولوب. ساهرین خاطیره‌لریندن اؤیرنیریک کی، «بایات» سویلو آناسی‌نین شعره بؤیوک ماراغی وارمیش، روحو اوخشار سسی ایله قیش گئجه‌لری بایاتیلار سؤیله‌یه‌رک اوشاقلاردا، اؤزللیکله ده بالاجا ساهرده خالقین سؤز ثروتینه سئوگی اویادارمیش.

تبریزین محمدیه مدرسه‌سینده تحصیل آلدیغی ایللرده اونون فرانسیز دیلی و ادبیاتی معلمی تقی‌خان رفعت اولوب. ح. ساهر اونونلا باغلی خاطیره‌لرینده یازیردی: "بیر گون سحر صینیفیمیزه ایستانبول‌دا عالی تحصیل آلان، باشینا *گنج تورکلره* مخصوص بؤرک قویان، بوینونا رنگلی کراوات باغلایان، اگنینه گؤزل قارا پالتار گئیمیش گنج بیر معلم وارد اولدو. او، فارس شعرینده یئنیلیک یاراتمیش تقی رفعت ایدی. ... مکتبده‌کی گنج شاعیرلر آرتیق قصیده و مدحیه‌لری بوراخیب عروض وزنینده ثروت فنون

ادبیاتی اسلوبوندا لیریک و اجتماعی شعرلر یازماغا باشلادیلار. من ده اونلارا قوشولوب، فارسجا، گاه دا تورکجه یئنی اصولدا شعرلر یازدیم..." (*وارلیق* ۱۹۸۱ س. ۲۶، ص ۱۰). تقی رفعت‌ین واسیطه‌سی ایله حبیب ساهر تورکیه‌ده نشر اولونان *ثروت فنون*، *رسیملی آی* کیمی ادبی-اجتماعی توپلولارلا و دیگر نشریه‌لرله تانیش اولور. اورادا درج اولونان شعرلری، خصوصیله توفیق فیکرت و جلال ساهرین اثرلرینی چوخ بگنیر. جلال ساهرین اثرلری گنج شاعیرین ادبی-بدیعی ذؤقونون دونیا گؤروشونه ائله اساسلی تاثیر گؤسترپر کی، اونون سوی آدینی اؤزونه تخلص گؤسترپر.

قید ائدک، دؤرونون تانینمیش، استعدادلی، یئنی‌لیکچی شاعیرلریندن اولان تقی‌خان رفعت تبریزده *تجدد* («یئنیلشمه») آدلی قزئت بوراخیردی. طلبه‌لری ایسه شاعیرین فورما و مضمونوندا یاراتدیغی یئنیلیکدن، یئنیلیکچی فیکیر و دوشونجه‌لریندن ایلهام آلاراق، *انجمن رفعت* یاییملاییرلار. *انجمن رفعت*‌ده شاعیرین سئویملی طلبه‌لری محمد خرم، حبیب ساهر، تقی برگزار، یحیی آریانپور داها چوخ فعاللیق گؤسترپر، حتی یئنی *ادبی* قزئتینی‌ده بوراخیردیلار. لاکین خیابانی حرکتی شاه قوشونلاری طرفیندن خصوصی آمانسیزلیقلا یاتیریلدیقدان سونرا قاباقجیل قزئت و درگیلر باغلاندی. بوتون بو حاقسیزلیقلارا و خیابانی‌نین اؤلدورولمه‌سینه دؤزه بیلمه‌ین تقی‌خان رفعت قیزیل دیزج کندینده اینتیحار ائدیر. لاکین صداقتلی طلبه‌لری، او جمله‌دن حبیب ساهر یئنی‌لیکچی شاعیرین یارادیجیلیق یولونو اوغورلا دوام ائتدیردیلر. هله «محمدیه»ده اورتا تحصیل آلارکن فرانسیز دیلیندن آز-آز ترجمه‌لر ائدن ساهری خیابانی‌نین و معلیمی تقی رفعت‌ین اؤلومو قلباً آغریدیر، روحونو سارسیدیر. ایلک قلم تجربه‌سینی، ایلک شعرینی شیخ محمد خیابانی‌نین اؤلومونه حصر ائدیر.

حبیب ساهر سونرالار یازدیغی «مکتب خاطیره‌لری» آدلی شعرینده ش. م. خیابانی‌نی عوضسیز میلّی لیدر، معارفین، مدنیتین انکشافینا خصوصی قایغی گؤسترن رهبر کیمی یئنیدن آنیر، اونون اوشاقلار اوچون آچدیغی، اؤزونون ده تحصیل آلدیغی مکتبلردن بحث ائدیردی:

اونوتمارام سویوق قیشی، داغ یایی
قیزیل گونو، صاف اولدوزلو، آغ آیی
قاجارلاردان قالان هر بیر مصرایی...
بیزی اورا خیابانی کؤچوردو،
نوغول، نابات وئریب شربت ایچیردی.

مکتبده تقی رفعت‌ین درس دئمه‌سی ده، اونون گله‌جک طالعی‌نین شعرله، سؤزله باغلی گئچمیشینه تأثیر گؤسترپر. تقی رفعت حاقیندا حبیب ساهر یازیردی کی، "بیز سونرالار بیلدیک کی، بیزیم گنج معلیمیمیز هم ده شاعیر ایمیش. او ایران‌دا یئنی شعرین بینؤوره‌سینی قویدو، گئتدی و اودولدو:

او اکدیگی آغاج اویماغیندا،
چیچک آچیر بو گون شیراز باغیندا

یئنی شعرین لاپ گوللـه‌نن باغیندا
کیمسه دئمز تقی رفعت کیم ایمیش
شعری یازان درین حکمت کیم ایمیش.

ایکینجی دونیا ساواشی باشلایارکن، نیما یوشیج آدلی بیر گنج مازندرانلی شاعیر فارسجا "آزاد شعر" یازماغا باشلادی. افسوسلار اولسون کی، هله ده بیر چوخلاری تقی رفعتی دئییل، نیما یوشیجی یئنی شعرین ائلچیسی ساییرلار".(*قارداش ادبیاتلار درگیسی*، س. ۲، ص. ۶)

سونرالار حبیب ساهر استادی تقی رفعتین یئنی یارادیجیلیق آختاریشلاری‌نین لیاقتلی داوامچیسی اولدو.

حبیب ساهر اورتا تحصیلینی باشا ووروب، بیر مدت امکانلی عایله‌لرین اوشاقلارینا درس وئریر، قازاندیغی پولون بیر حیصه‌سینی تبریزه عایله‌سینه گؤندریر، قالانینی ایسه تورکیه‌یه گئدیب عالی تحصیل آلماق نیتی ایله توپلاییردی.

۱۹۲۷-جی ایلده ساهر تورکیه‌یه گئدیر. اورادا یاشایان ایرانلیلار اوچون آچیلمیش «دبستان ایرانیان» مکتبینده ۲ ایل فارس دیلی و ادبیاتی معلمی اولاراق چالیشیر. ۱۹۲۹-جو ایلده ساهر ایستانبول اونیورسیته‌سی‌نین جوغرافیا بؤلومونه داخیل اولور. جوغرافیا فاکولته‌سی‌نین مأذونو حبیب ساهر، ساعدی بگین توصیه‌سی ایله "ایران آذربایجانی‌نین طبیعی جوغرافیاسی" آدلی تئزی‌نین خلاصه‌سینی ۱۹۳۴-جو ایلده *آذربایجان یورد بیلگیسی* درگیسینده سلسله شکلینده نشر ائتدیریر.

آذربایجان یورد بیلگیسی ایستانبول‌دا آذربایجان مهاجرلری‌نین نشر ائتدیکلری مطبوع اورقانلاریندان بیری ایدی. درگی‌نین رداکتورو گؤرکملی آذربایجان عالیمی و ضیالیسی احمد جعفر اوغلو ایدی. درگیده تانینمیش تورک ضیالیلاری دا فعال اشتراک ائدیردیلر. *آذربایجان یورد بیلگیسی* درگیسینده تورکلرین، اؤزللیکله آذربایجان‌ین مدنیتی، ادبیاتی، تاریخی، عینی زاماندا جوغرافیا و اقتصادینداندان، بحث اولونان یازیلار چاپ اولونوردو. ایستانبول تحصیلی و ادبی-مدنی محیطی اونون دونیا گؤروشونون یئتکینلشمه‌سینه بؤیوک تاثیر گؤسترییر. ساهر اورادا توفیق فیکرت، یحیی کمال، ناظیم حکمت کیمی گؤرکملی شاعیرلرله شخصا تانیش اولور، اونلارین اثرلرینی مطالعه ائدیر. بوتون بونلار اونون هم زنگین شرق ادبیاتی، هم ده آورپا ادبی-بدیعی، استتیک و فلسفی فیکیر تاریخی، معاصر ادبی پروسه‌لرله تانیش اولماغا امکان یاراتمیشدی.

ایستانبول‌دا فعالیت گؤسترن «آمریکالیلار کلوبو»ندا فرانسیز مسیونرلریندن یئنی فرانسیز ادبیاتینی اؤیرنیر. ساهر شعر یارادیجیلیغیندان داها چوخ جیدّی مطالعه‌یه واخت آییریر. آرا-سیرا شعرلر، ایستانبول تورکجه‌سینده ایسه بیر-ایکی شعر یازسا دا، اساساً بؤیوک فرانسیز شاعیری شارل بولدرین یئنی سبکلی شعرلرینی فارس دیلینه ترجمه ائدیر. کلاسیک شعر عنعنه‌لریندن فرقلی، عروض وزنینده تورک دیلینده

یازیب-یارادان تورکیه‌نین بؤیوک یئنی‌لیکچی شاعیری یحیی کمال‌ین اثرلرینی داها چوخ اوخویور و بو شعرلر روحونا گوجلو ایز قویور.

تانینمیش تورکیه آراشدیرماجیسی علی یاووز آقپینار یازیر کی، "ساهرین بیر چوخ شعرینده تورکیه تورکجه‌سی‌نین هاواسینی، ایفاده خصوصیتلرینی دویماق اولار. شاعیرین ایستانبول حیاتی‌نین ایزلرینی داشییان منظومه‌لری آذربایجان تورکجه‌سی‌نین دیل و اوسلوب خصوصیتلرینی دویماق اولار. شاعیرین ایستانبول حیاتی‌نین ایزلرینی داشییان منظومه‌لری آذربایجان تورکجه‌سی‌نین دیل و اوسلوب اؤرنکلری ایله ذؤقو اوخشار طرزده قارشیا چیخیر".(*فارداش ادبیاتلار درگیسی*، س. ۲، ص. ۷) او تورکیه شاعیری توفیق فیکرت‌ین

چال، من ده اولوم شؤقی ایله آهنگینه همکار
روحلاردا کی سئودالاری جوشان ائده‌لیم.

مصراعلاری ایله باشلایان "ای یار نغمه کار" شعریندن روحلانیب ۱۹۷۷-جی ایلده آشاغیداکی شعری یازیر:

باخ، چاملیجادان آی اوجالیر
رنگی قیزیل قان
آندیقجا سنی نازلی پری،
سانکی چیخار جان.
قومرال ساچینی تؤک اوزونه
آل اله عودون.

حبیب ساهر ایران‌دا فارسجا نشره حاضیرلادیغی "تورک شعری آنتولوژیسی"نده عموم تورک ادبیاتینی تانیدیر. کیتابین اؤن سؤزونده قیساجا تاریخی و ادبی معلوماتلارا یئر آییریر.

ساهر فرانسایا گئدیب، تحصیلینی داوام ائتدیرمک آرزوسوندایدی. بو ایستک بیردن-بیره یارانمامیشدی. بو دیلی هله اوشاقلیق ایللرینده اونا استادی سایدیغی تقی رفعت سئودیرمیشدی. بو دیلدن اثرلر چئویرمیش، حتی فرانسیزجا شعرلر ده یازمیشدی، اونلاردان چاپ اولونانلاری دا وار. فرانسیز دیلی و ادبیاتینی تبریزده مسیونرلرین آچدیغی خصوصی کالجده اؤیرنمیشدی. ایستانبول‌دا اوخویارکن، اورادا ایشله‌ین فرانسیز ضیالیلاری ایله تئز-تئز گؤروشور، اونلارلا صنعت، شعر حاقیندا صحبتلر ائدیر.

ایستانبول‌دان پاریسه یوللانان حبیب بیر آی باکی‌دا قالیر. تأسف کی، باکی‌یا سفری ایله باغلی الده هئچ بیر معلومات یوخدور. ساهر فرانسایا گئدیر، آما مادی چتینلیلر اوزوندن اورادا قالیب تحصیل آلماق اونا میسر اولمور.

ساهر یئددی ایلدن سونرا یئنیدن ایرانا قاییدیر. ۱۹۳۶-جی ایلده ایران معارف ناظیرلیگی اونون "جغرافیای خمسه" آدلی کیتابینی نشر ائدیر. بو کیتاب دؤلت طرفیندن اؤدوله لایق گؤرولور.

معارف اداره‌سی‌نین تعییناتی (آتاماسی) ایله تبریز شهر مکتبینده معلم اولاراق ایشله‌ییر. شاگیردلره جوغرافیا فنّینی تدریس ائدیر و درسلیکلر یازیر. آنا یوردونو، خالقینی و وطنینی اودلو محبتله سئون، دوغولدوغو تورپاغا قیریلماز تئللرله باغلی اولان ساهر فطرتا شاعیر دوغولموشدو، ادبیات، شعر وورغونو ایدی. درس دئدیگی شاگیردلره آنا دیلی ایله برابر آذربایجان تورک ادبیاتینی دا دریندن اؤیردیردی. حساس شاعیر علملرین خزینه‌سی‌نین آچاری ساندیغی آنا دیلی اوغروندا بوتون عؤمرو بویونجا مبارزه آپاریب، اینانیب کی، دیلینی قورویان خالق، میلت؛ میلّی وارلیغینی، کیملیگینی ده ساخلایار و نه زامانسا ایتیردیگی آزادلیغینا قووشار. چونکو «دیل گونشدیر ایشیق آچیر، آزادلیغا قاپی آچیر...» یاد دیل، اؤزگه دیلسه خالقین باشی اوستونده سانکی اؤلوم کابوسودور، جلاد قیلینجیدیر...

ساهر زنجانا ایشله‌مگه گؤندریلیر. شاعیرین خاطیره‌لرینده یازدیغی کیمی، مکتبده اوشاقلارلا تورکجه دانیشدیغی اوچون اونو ۳ ایل «سرگردان یهودی کیمی» بو شهردن او شهره کؤچورورلر. اؤز ائلیندن، عایله‌سیندن، آیری دوشن، زنجان، مازندران، تهران، قزوین، اردبیلده یاشاییب معلّم‌لیک ائدن ساهر او ایللری خاطیرلاییب یازیردی:

من یوردومو اؤزگه‌لره ساتمادیم،
خلعت آلیب اؤز ائلیمی آتمادیم
مخمر، ایپک یاتاق اوسته یاتمادیم،
قدر منه آجی شربت ایچیردی
دوشمن منی یاد ائللره کؤچوردو.

یارادیجیلیغی

ساهرین یارادیجیلیغینی اوچ دؤره بؤلمک اولار. یارادیجیلیغی‌نین ایلک دؤرو ۱۹۴۱-جی ایللره‌دک اولان ایللری، یارادیجیلیغی‌نین ایکینجی، ان وئریملی تبریز دؤورو ۱۹۴۱ -۱۹۴۶-جی ایللری، اوچونجو دؤرو ایسه ۱۹۴۷-۱۹۸۵-جی ایللری احاطه ائدیر.

بیرینجی دؤر یاشاییب ایشله‌مگه محکوم اولوندوغو ایللر داخیلدیر. بدیعی یارادیجیلیغا باشلادیغی ایلک گنجلیک ایللرینده حبیب ساهر "ثروت-فنون"چولارین تاثیری ایله یازیب یارادیردی. معلومدور کی، "ثروتی فنون"ون اطرافیندا توپلانان یارادیجی قوّه‌لر ادبیاتی هم فورما، هم ده مضمون باخیمیندان یئنیلشدیرمک، دیلی ساده‌لشدیرمک، عنعنه‌وی (گله‌نکسل) شرق موتیفلرینی و پوئتیک سیستمی دگیشدیرمک، غرب ادبیاتی اصولونو یایماق و بو کیمی ادبی استتیک مرامی قارشیلارینا اساس وظیفه قویموشدولار. لاکین "ثروت فنون"ون اطرافینا توپلانانلار بو وظیفه‌لری حیاتا گئچیره‌بیلمه‌دیلر. اونلار

غلیظ عرب و فارس ترکیبلی عثمانلی تورکجه‌سینده یازدیقلاری اوچون خالقدان اوزاق دوشدولر...(فرزانه ۲۰۰۵).

ساهر پوئتیک ارثی ایله تانیشلیق گؤسترییر کی، او سونرالار "ثروت فنون"چولارین سهولریندن نتیجه چیخارمیش، اؤزونون پوئتیک مرامینی و آمالینی دوز معین‌لشدیره‌بیلمیشدیر. ساهر فرانسیز رومانتیزمی‌نین تأثیریندن چیخیب رئال گرچکلری ایفاده ائتمگه جهد گؤستریردی: اونون یارادیجیلیغی‌نین ایلک ایللرینده یازدیغی اثرلرده لیریک طبیعت تصویرلری، فرانسیز ادبیاتی‌نین تأثیری آلتیندا یازیلمیش سنتیمنتال روحلو شعرلر اوستونلوک تشکیل ائدیردی. گنجلیگین ایلک ایللرینده رومانتیک دویغولارلا کؤکلنمیش حبیب ساهر یارادیجیلیغیندا وطن، طبیعت، گؤزللیک، محبت مؤضوسوندا یازیلمیش شعرلر آپاریجی مؤقعده‌دیر:

غزل یازیب گؤزللردن
پریلردن بحث ائدردی.
اولدوزلارلا دردلشه‌رک،
بیلمز ایدی، نه‌دیر دردی.

فرانسیز، روس دیللرینی بیلدیگی و بو دیللرده یازیلمیش ادبیاتی ایزله‌دیگی اوچون او، قلمینی مختلف شعر بیچیملرینده سینایییر. دونیا شعری‌نین مترقی گله‌نکلردن بهره‌لنه‌رک آذربایجان تورک شعرینده اؤنملی یئر توتان عروض وزنی و فولکلوردان قیدالانان هجا وزنینده شعرلر یازماغا داها چوخ مئیل گؤسترمیشدی.

ساهرین ساغلیغیندا اوندان آرتیق کتابی چاپ اولونموشدو. اونلارین چوخو فارس دیلینده، بئشی ایسه تورک دیلینده‌دیر. آنا دیلینده ایلک شعر کیتابی "لیریک شعرلر" آدی آلتیندا ۱۹۶۵-جی ایلده ایشیق اوزو گؤردو. سونرالار "کؤوشن"، "سحر ایشیقلانیر"، "سؤنمه‌ین گونش" (کلاسیک فارس شعریندن ترجمه‌لر)، "داغینیق خاطیره‌لر" "تورک ادبیاتی آنتولوژیسی"(فارسجا) کیتابلاری ۱۹۷۸-۱۹۷۹-جو ایللر ایران انقلابیندان سونرا نشر اولونموشدور.

معلوم اولدوغو کیمی، ایران‌دا پهلویلرین حاکمیتی ایللرینده فارس اولمایانلارا، اؤزللیکله اؤلکه ده اهالی‌نین چوخونو تشکیل ائدن تورکلرین دیل و مدنیتینه قارشی آسیمیلاسیون سیاستی یئریدیلیردی. ایران‌دا یاشایان تورکلر اوزون مدت ان عادی انسان حاقلاریندان، آنا دیلینده تحصیل آلماق و کیتاب نشر ائتمک، رسمی یئرلرده آنا دیلینده دانیشماقدان محروم ایدیلر.

آنا دیلینده یازیب یارادان ضیالیلارین اثرلری ایشیق اوزو گؤرمور؛ صاندیقلارین کونجونده رنگی سارالان الیازمالارا چئوریلیردی. او ایللرده گیزلیجه، چتینلیکلر باهاسینا چاپ اولونان کیتابلارین، عادتا، نشر تاریخی و یئری گؤستریلمیردی. ساهرین اثرلری‌نین اکثریتی گیزلی چاپ اولونموشدو.

اونون یارادیجیلیغینا خاص اولان خصوصیتلردن بیری دوغما دیلینه اوستونلوک وئرمه‌سی ایدی. اثرلری‌نین گئنیش اوخوجو کوتله‌سی‌نین آراسیندا یاییلماسی، ساهرین شعرلری‌نین آنلاشیقلی بیر دیلده یازیلماسی ایله باغلی ایدی. دیلی ساده‌لشدیرمگه، خلقی‌لشدیرمگه، خصوصی مئیل گؤسترن ساهر خالق دانیشیق دیلی‌نین زنگینلیگیندن مهارتله استفاده ائدیردی. شاعیرین نظرینده دیل آزادلیغی – آنا دیلینده یازیب یاراتماق و اوخوماق حاقّی میلّی معنوی آزادلیغین ان واجب، ضروری و اهمیتلیسی‌دیر.

آنا دیلینی قوروماق بوتؤولوکله میلّی مؤجودلوغو قوروماق دئمکدیر. اوزون ایللر بو مؤضوع ساهرین یارادیجیلیغیندا داها چوخ تصویر و ترنّوم اولوندو. "ترّهاتا چوخ اینانما" شعرینده ساهر سویداشلارینا خطابا یازیردی:

بیزیم تورکی شیرین دیلدیر
خوش صدالی زنگین دیلدیر
دیل گونشدیر، ایشیق آچار
یادین دیلی: "بویوندوروق"!
بیر گئچیددیر: بوروق-بوروق...
گل آتشه، قیزیم، یانما
ترّهاتا چوخ اینانما!
زنجی دانماز اؤز دیلینی،
هیندی سئور اؤز ائلینی
کیمسه یولون چاشیب آزماز،
تورکی دئییب، فارسی یازماز.(*وارلیق* ۱۹۷۹، س. ۳-۴، ص .۵)

ساهرین تبریزده یاشادیغی ۱۹۴۶-۱۹۴۱-جی ایللر یارادیجیلیغی‌نین ان پارلاق و وئریملی دؤرو حساب اولونابیلر.

۱۹۴۱-جی ایلده سووئت نماینده هیئتی‌نین ترکیبینده تبریزه گلن آذربایجانلی ضیالیلار گونئی آذربایجان‌ین مدنی-اجتماعی حیاتیندا یارانمیش اویانیشین گوجلندیریلمه‌سینده مهم رول اوینامیشلار. ایللر بویو گونئیده و قوزئیده یاساق مؤضوعا چئوریلمیش آذربایجان‌ین پارچالانماسی آرتیق شعرده میلّی درد، آغری کیمی ایفاده‌سینی تاپیر، میلّی بیرلیک، وطن‌سئورلیک تبلیغ اولونور، *وطن یولوندا* و باشقا مطبوع اورقانلاریندا آذربایجان کولتورو، تاریخی، دیلی، ادبیاتی ایله باغلی یازیلار، علمی-پوبلیسیستیک مقاله‌لر درج اولونور، بیر سؤزله اوزون مدت سوی کؤکوندن و معنوی ارثیندن اوزاق دوشموش تورکلر اؤز تاریخی حافظه‌سینه قووشور، اوُلو گئچمیشی ایله غرور حیسی گئچرمگه امکان تاپیر. ۲۰-جی یوز ایلده ادبیاتیمیزدا آزادلیق، بیرلیک، میلّی حسرت سمبولونا چئوریلمیش "آراز" مؤضوعسونون بوتونلشمه‌سی او ایللرده باش وئرمیشدیر.

قوزئی آذربایجان‌دان گلن آیدینلار تبریز ادبی- مدنی محیطینده بؤیوک دگیشیکلیکلر یارادیر، استعدادلی گنجلری اوزه چیخاریر، یؤنتدیکلری درنکلرده صنعتله باغلی صحبتلر آپاراراق، اونلاری بوتون ساحه‌لرده او جمله‌دن ادبی ساحه‌ده معارفلندیریردیلر. جعفر خندان و عثمان ساری‌وللی بئله گنج شاعیرلرین بیرینی، ساهرین شعرلرینی بگنیب اونو یازیب یاراتماغا هوسلندیرمیشدیلر. او واختدان باشلایاراق ساهرین شعرلری، ترجمه‌لری و مقاله‌لری گونئی و قوزئی آذربایجان‌دا *آذربایجان*، *وطن یولوندا*، *شفق*، *آزاد میلت*، *یئنی شرق* کیمی قزئت و درگیلرین صحیفه‌لرینده اؤزونه یئر تاپیر.

ساهرین شعرلرینی ایلک دفعه آنالیز ائدن حسین مهدی *آذربایجان* درگیسی‌نین ۱۹۴۶-جی ایل ۱۲-۱۱ سایی‌سیندا اونون یارادیجیلیغینا حصر ائتدیگی مقاله‌سینده شاعیرین حادثه‌لره اولدوقجا صمیمی و هیجانلی مناسبت گؤسترمه‌سینی خصوصی وورغولاییردی (مهدی ۱۹۶۷).

ساهر تبریزده یاشادیغی ایللرده بیر- بیری‌نین آردینجا "شقایق"، "سایه‌ها" ("کؤلگه‌لر")، "افسانه شب"، ("گئجه افسانه‌سی")، "خوشه‌ها" ("سالخیملار")، "اساطیر" ("میتلر")، "سئچیلمیش شعرلر" آدلی فارسجا کیتابلاری‌نین نشرینه نایل اولور.

گونئی آذربایجان‌دا ۲۱ آذر حرکاتی‌نین غلبه‌سی و آذربایجان میلّی حکومتی‌نین قورولماسی ساهرین یارادیجیلیغی‌نین اجتماعی-سیاسی مضمونونا جیدّی تاثیر گؤسترییر. معلیم‌لیکله مشغول اولان ۴۳ یاشلی شاعیر ده تورکجه شعر و حکایه یازماغا باشلاییر. اؤلکه‌ده آپاریلان بنزری گؤرونمه‌میش مترقی اصلاحاتلار اوندا بؤیوک روح یوکسکلیگی یارادیر. بو ایسه اونون وطن‌سئورلیگیندن، میلّی- معنوی اویانیشا وورغونلوغوندان، بوتون بونلارین گله‌جک اوچون طالع یوکلو پروبلملر اولدوغونا اینامیندان ایره‌لی گلیردی. آما بونلار گلیشی گؤزل سؤزلر دئییلدی، آرزوسو، ایدئالی، آمالی، گرچک میلّی مستقیل‌لیگه قووشماق اولان میلّی حکومتین خالق اوچون فایدالی ایشلری‌نین ایلک سئوینجی ایدی.

ساهر میللی حؤکومتی اؤز شعرلری ایله سلاملاییردی:

آذر آیی قونوب یوردا
قیزیل گونش دوغور سحر
قورتولوشدان، آزادلیقدان
صبا یئنی وئردی خبر.

گونئی آذربایجان میلّی حکومتی دوشورولدوکدن سونرا بیر چوخ آچیق فیکیرلی ضیالیلار کیمی ساهر ده اؤز یوردوندان سورگون ائدیلمیش، آجیناجاقلی شرایطده یاشاماغا مجبور اولموشدو. لاکین نه تعقیب، نه سورگونلوک حیاتی اونو عقیده‌سیندن دؤندوره‌بیلمه‌میشدی. ساهر ائللدن-اوبادان اوزاقلاردا نظارت آلتیندا یاشادیغی واختلاردا، خالقی‌نین و اؤزونون گؤردوکلرینی تصویر ائدیر، اؤز اعتراضینی بیلدیرمکدن چکینمیردی. میلّی حکومت دؤرونده یازدیغی شعرلرده ساهر سئوینجدن و خوش‌گؤرودن دانیشیردیسا،

ارتجاع مرحله‌سینده ایتیردیکلریندن دانیشیر، آزادلیغی ترنّوم ائدیر. دوغما دیلده یازیب یاراتماغین سئوینجینی قلمه آلان شاعیر بو گون فارسجا دانیشماق مجبوریتی‌نین فاجعه‌سینی ایفاده ائدیر:

آنلاتدیلار
گئت مکتبه، اوشاق اوخوت
درسدن سونرا دؤن ائوینه
خوشدور داخما!...
قارانلیغا غرق اولوبان
پارلاق قیزیل گونه باخما.

یادا قول اول؛
درده آلیش.
فارسجا دانیش
اسیرلیگی، درویشلیگی تلقین ائیله
اوشاقلارا (جنوبی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی ج.۴، ۱۹۹۴: ۱۸۳).

ساهر دفعه‌لرله سورگون ائدیلمه‌سینه باخمایاراق باسقیلارا، تعقیبلره بویون اگمه‌دی، هده-قورخولاردان چکینمه‌دی، خالقین آزادلیغی اوغروندا مبارزه‌دن یورولمادی و گئری چکیلمه‌دی، شعرلری الدن-اله گزیب خالقا مبارزه روحو آشیلادی.

تانینمیش تورکولوق-عالیم و شاعیر حمید نطقی حبیب ساهری عشق، یورد سئوگیسی و حسرت نغمه‌لرینی دیله گتیریب بوتون گؤزللیکلری ایله ترنّوم ائدن شاعیر آدلاندیریردی. حبیب ساهرین یارادیجیلیغینی ایزلرکن، اونون اوزاق گؤرنلیکله سؤیله‌دیکلری‌نین بیر داها شاهیدی اولوروق. ح. ساهرین "اسیر ائللرین شاعیری‌یم" آدلی شعری دیکتاتورلوغا، استبدادا قارشی یؤنلمیش آچیق عصیان ایدی:

بی‌نهایت بو گؤیون آلتیندا
بیزه بیر قبّه‌ی فیروزه ده یوخ.
یانار افلاکدا مینلرجه چیراق
بیزه بیر شمع، بیر آویزه ده یوخ.
بو قدر اولدوز آراسیندا بیزه
یئددی گؤیلرده بیر اولدوز یوخوموش.
اؤلدولر قوشلاری عالمده مگر،
بیزه چاتدی او آغلار بایقوش
قووالارکن منی هر گون مهلت
قاپیمی دؤیمه‌ده‌دیر هر گئجه غم

هامی آزاده ائلین شاعیری وار
من اسیر ائللریمین شاعیریم...

حبیب ساهر، نهایت ۱۹۴۶-جی ایلده ۴۳ یاشیندا ایکن ائولنمک قرارینا گلیر و آغیر سورگون حیاتینی یالنیز دئییل، عؤمور-گون یولداشی نصرت‌الملوک نوری خانیملا بیرگه یاشاییر.

ساهر، سلیمان رستمه خطابا گئریجی قوه‌لر طرفیندن خالقین باشینا آچیلان مصیبتلردن یازیردی:

بو تایدا بیر چوخ یوردلار،
ییخیلمیش سؤنموش اوجاق.
اودلانمیش یوروشلرده،
کیتابلار قالاق-قالاق

خالقی‌نین دردینی، آجیسینی چکن شاعیر مغلوبیتدن سارسیلمیر، قلمی ایله خالقینی گله‌جگه روحلاندیران شعرلر یازیردی:

یئنه گونش ایشیق سالار سولارا
بوغدا بیتر، گلر آغاجلار بارا،
قارا گونون عؤمرو "بابا"، آز اولار
ظولمون اودو سؤنوب، گولو تئز سولار (ساهر ۱۹۷۹: ۱۸۲).

معلومدور کی، شاه یؤنه‌تیمی گونئی آذربایجان‌ین اقتصادی و مدنی گلیشیمینه انگل تؤره‌دیر، بونا گؤره ده بو دیارین شهر و کندلرینده ایشسیزلیک آرتیر، آذربایجانلیلار ایش تاپماق اومودو ایله گونئیه، مرکزه خصوصی ایله تهرانا طرف آخیب گئدیردی. بونو گؤرن و ایچدن یانیب-یاخیلان شاعیر سون درجه اؤنملی سیاسی مسئله‌یه توخوناراق یازیردی:

گل کؤچمه وطندن،
یادا بئل باغلاما قارداش.
دؤران بئله گئتمز،
قالماز داش اوزره داش.

باشقا پوئتیک بیر پارچادا او ایران‌ین اوزاق تاریخینه نظر سالیب، اونو اداره ائدن تورک سویلو سلاله‌لرین، ایران‌ین مدافعه‌سی اوچون جانیندان بئله گئچن تورک اوغوللارین خیدمتلرینی، خاطیرلاییر:

تورک شاهلاری اولماسایدی،
داش داش اوسته قالماز ایدی.
ایران آدلی مملکتی

تاریخ یادا سالماز ایدی.

حبیب ساهر چوخ ساحه‌لی یارادیجیلیقلا مشغول اولوردو. فرانسیز، روس، عرب دیللرینه حاکیم ایدی. او، بدلئردن ، لمارتن‌دن، م.لئرمونتوف‌دان، م. گرکین‌دن و دیگر دونیا شاعیرلرینین دیلیمیزه بیر سیرا اثرلر چئویرمیشدیر. بونلارلا یاناشی اونون فرانسیزجا شعرلر، عرب دیلینده کیچیک حکایه‌لر یازدیغی دا معلومدور. ساهرین استانبول لهجه‌سی ایله یازیلمیش چوخلو گؤزل شعرلری مؤجوددور. کلاسیک فارس شاعیرلری سعدی، حافظ و خیام‌ین اثرلری‌نین آذربایجان تورکجه‌سینه ترجمه‌سی ده ساهرین قلمینه مخصوصدور.

دونیا ادبیاتینا یاخیندان بلد اولان ساهر شعرده ایشله‌نن بیر چوخ اسلوب و وزنلردن بهره‌لنمیش، گؤزل پوئتیک نمونه‌لر یارادابیلمیشدیر. گونئی آذربایجان‌ین حسین دوزگون، آلوو، حسن ایلدیریم کیمی تانینمیش آیدینلاری تورکجه سربست شعر نمونه‌لری‌نین تقی رفعت‌دن سونرا یارادیلماسینی حبیب ساهرین آدی ایله باغلاییرلار. بو فیکیرله راضیلاشماماق مومکون دئییل. چونکو، گونئی شعرینده سربست شعره ایلک دفعه حبیب ساهر رسمی استاتوس وئرمکله اونون داها دا تکمیللشمه‌سینه، گلیشمه‌سینه امکان یاراتمیشدیر. اؤتن عصرین ۶۰-جی ایللرینده گونئی آذربایجان‌ین گؤرکملی ناثیری، پداقوق صمد بهرنگی یازیردی: "گونئی آذربایجان‌دا چوخلاری هجا وزنینده شعر یازسالار دا، دؤرون پیسلیگی اوزوندن تانینمامیشلار، شعرلری ایله بیرلیکده اؤزلری ده گیزلی قالمیشلار. بونا مثال اولاراق "کؤوشن" دیوانی‌نین مولفینی گؤسترمک اولار" (بهرنگی، ص. ۶۷). سؤزسوز کی، ادیب بورادا "کؤوشن" شعرلر کتابینی و اونون مولفی حبیب ساهری نظرده توتموشدور.

ساهر شعر یازماغا عروض وزنی ایله باشلاسا دا، سونرالار هجا وزنینه اوستونلوک وئردی. شاعیر اؤزو بو باره‌ده یازیردی: "شبهه‌سیز تورک شعری‌نین وزنی هجا وزنیدیر. بو وزنده سؤز و کلمه‌لر اؤز طبیعی آهنگیندن و قالبیندان مجبوری چیخاریلمیر. بو گونه قدر بیزیم آذربایجانلی تورکلریمیز (عثمانلی دئمیرم) ایستر کلاسیک، ایستر چاغداش دؤرده تورکجه شعر یازسالار دا، قافیه‌لری فارسجا اولوب، فارس لهجه‌سینه اویغونلاشدیریلیب. بو بیزه یاراشان بیر شئی دئییل. آما منیمله یاناشی بیر نئچه گنج شاعیر تمیز تورک دیلی و آهنگی ایله عروض وزنینده شعر یازماغا موفق اولموشوق. بو دا کی، چوخ دقت و زحمت ایسته‌ییر. عثمانلی تورکلریندن یحیی کمال، احمد هاشم‌ین عروض وزنینده یازدیقلاری شعرلر هئچ آز دا اولسا فارس شعرینه بنزه‌میر" (*یولداش درگیسی*، ۱۹۷۹، س.۳، ص.۸).

۱۹۷۹-۱۹۷۸-جو ایللرده ایران انقلابیندان سونرا تهران‌دا آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی‌نه باشچیلیق ائدن، تجربه‌لی صنعتکار کیمی ساهر یازیچی و شاعیرلره خالق اوچون و خالقین آنلادیغی قدر ساده یازماغی توصیه ائدیردی. اؤزوده همیشه بو یولو توتوردو. هجا وزنینه اوستونلوک وئرن شاعیر، سربست شعره چوخ طلبکارلیقلا یاناشیردی.

زنگین تجربه‌یه، حساس قلبه، اینجه دویوم و ذؤقه مالیک بعضی شاعیرلر اثرلرینده رسام و بسته‌کارلارا مخصوص معنالاندیرمادان بهره‌له‌نیرلر. گؤرکملی یازیچی گنجه‌لی صباحی حبیب ساهری گؤزل طبیعت

تابلوسو یارادان رساما بنزه‌دیردی. بونونلا یاناشی اونون شعرلرینده آهنگدارلیق، موسیقیلی‌لیک، آخیجیلیق دا دقتی چکیر:

اینجه، ایپک قانادلارین آچاراق
مئشه‌لیکده گیزلی-گیزلی یئل اسیر.

شاعیر شعرلرینده فیکیرلرینی ییغجام و بعضا ده ائپیک نؤعه خاص اولان واسیطه‌لرله ایفاده ائده‌بیلیردی. بلکه ائله بو جهت اونو نثرده ده قلمینی سیناماغا سؤق ائتمیشدی. ساهرین اثرلری‌نین تدقیقاتچیسی وفا علی‌یف اونون چاپ اولونمامیش بیر نئچه حکایه‌سینی اوزه چیخارمیشدیر. شاعیرین پاییزا حصر ائتدیگی آشاغیداکی پوئتیک پارچا ایسه بلکه ده شعردن چوخ رسیم اثرینی، "پاییز تابلوسونو" خاطیرلادیر:

خزان گلدی
قیزیل گونش اودلانیبدیر.
آغاجلارین یارپاقلاری،
مین بیر رنگه بویانیبدیر.
هر یارپاغین بیر رنگی وار؛
سئوگی رنگی، حسرت رنگی،
توتقون، توزلو غربت رنگی
خزان چاغی یئل اسرکن،
یاغیر یارپاق،
اؤلگون یارپاق
تالانیبدیر قالاق قالاق.

علی یاووز آقپینار حبیب ساهر شعرلریله ایله تورکیه شاعیری احمد هاشم‌ین شعرلری آراسیندا بیر چوخ اوخشارلیقلاری قید ائدیب یازیر: "حبیب ساهرین شعرلرینده حاکیم رنگ اولاراق، عینی ایله هاشم دا اولدوغو کیمی قیرمیزینی گؤروروک. اونلارین هر ایکیسی طبیعت منظره‌لری‌نین ایفاده‌سینده بو رنگ سیاسی-اجتماعی بیر معنا قازاندیریرلار. شاه رژیمی‌نین ظولمو، ایران‌ین قانا بولانماسینی بو رنگله آنلاتماغا چالیشیلیر" (فرزانه ۲۰۰۰).

اؤتن عصرین ۷۰-جی ایللرینده سرحدلر باغلی اولاندا تانینمیش شرق‌شناس عالیم رستم علی‌یف هر ایکی تایین آیدینلاری آراسیندا جانلی کؤرپو ایدی. ساهر رستم علی‌یفی بیر شعرده "تزه سؤز و ترانه گتیرن خوش موژده‌چی" آدلاندیریب اتحاف ائتدیگی شعرده اونونلا دردلرینی بؤلوشوردو:

ایشیق ایله یازیلمیش قوشما،
گؤز یاشی ایله سوواریلمیش مکتوب.

سن قوشولدون هنرین کروانینا
قولاق آسدین دا ائلین داستانینا

گؤرکملی آذربایجان شاعیری بختیار واهابزاده بو ایللرده "رستم کؤرپوسو" ایله اونا بیر شعر یوللاییر. ساهرین "بی‌نهایت بو گؤیون آلتیندا بیزه بیر قبّه‌ی فیروزه ده یوخ" مصراسی ایله باشلایان شعری‌نین تاثیری ایله واهابزاده ساهره "شعری‌نین سئحرینه ساهر، یازیرسان ماهیرا!" مصراسی ایله باشلایان بیر شعر حصر ائدیر.

قید ائتمک لازیمدیر کی، ساهر آچیق سیاستله مشغول اولمامیش، یالنیز اؤز شعرلری ایله خالقا اهمیتلی خیدمت گؤسترمیشدیر. ساهرین طبیعت و سئوگی لیریکاسی نه قدر رومانتیک ایدیسه، اونون سوسیال-اجتماعی مؤضوعلو اثرلری بیر او قدر رئالیست ماهیت داشییردی.

حبیب ساهر بیر رئالیست شاعیر کیمی دؤرون، جمعیتین آکتوئال پروبلملرینی، آغیر-آجیلارینی اورک یانغیسی ایله تصویر ائتمیشدیر. اونون شعرلرینی گونئی آذربایجان‌ین ۲۰-جی یوز ایلده آپاردیغی مبارزه‌نین، چکدیگی اضطرابین، فاجعه‌لرین بدیعی توپلوسو آدلاندیرماق اولار.

باریشماز عصیانکار شاعیرین اثرلرینی تاثیر گوجوندن قورخویا دوشنلرین باسقیلاری، قارشیسیندا مقاومت ائده‌بیلمه‌یه‌جگینی دویان حبیب ساهر ۸۵ یاشیندا اینتیحار ائدیر. حبیب ساهرین اؤزونه گوجو چاتانلار، اونون ایندی یاشایان، صاباح دا یاشایاجاق و خالقی آزادلیغا سسله‌یه‌جک شاعیرلری‌نین قارشیسیندا عاجیز قالدیلار. بونون اؤزو ده سؤزون و حبیب ساهر شعری‌نین غلبه‌سی‌نین گؤستریجیسی‌دیر ■

قایناقلار:

۱. "قارداش ادبیاتلار" درگیسی، سایی ۲، ص ۶.
۲. "قارداش ادبیاتلار" درگیسی، سایی ۲، ص ۷.
۳. "وارلیق" درگیسی، ۱۹۷۹ سایی ۳-۴، ص۵.
٤. "وارلیق" درگیسی، ۱۹۸۱ سایی ۲۶، ص ۱۰.
۵. "یولداش" درگیسی، ۱۹۷۹، سایی ۳، ص ۸.
٦. بهرنگی، صمد (ی‌ی). *محبت ناغیلی*، باکی.
۷. جنوبی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی، ۴-جو جلد، باسقی ۱۹۹۴، ص ۱۸۳.
۸. ساهر، حبیب (۱۹۷۹). *کؤوشن*، تهران.
۹. علی‌یف، وفا (۲۰۰۵). "بیزدن سلام اولسون گؤزل تبریزه"، باکی.
۱۰. فرزانه، محمدعلی (۲۰۰۰). "وارلیق درگیسینده ادبیات مسئله‌لری"، باکی.
۱۱. فرزانه، محمدعلی (۲۰۰۵). *اؤن سؤز*، حبیب ساهر، سئچیلمیش شعرلر. باکی.
۱۲. مهدی، حسین (۱۹۶۷). *اؤن سؤز*، حبیب ساهر، لیریک شعرلر. تهران.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 105-115
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

بیلگه‌لیگین چاغداش اؤرنگی دوکتور حمید نطقی

● **محمدرضا هیئت**[۱]

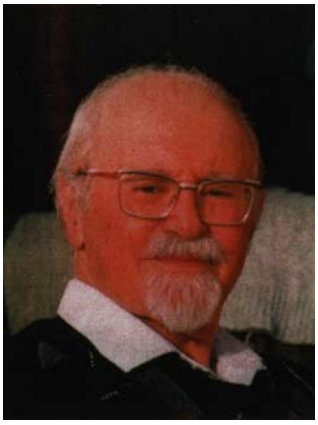

دوکتور حمید نطقی ۱۹۹۹-۱۹۲۰

خسته‌لیگیندن دولایی حیاتی‌نین یاخلاشیق سون اون ایلینی یورد دیشیندا گئچیرن، اینگیلتره‌ده حیاتا گؤزلرینی یومان و ایستانبول زینجیرلی قویو مزارلیغیندا تورپاغا تاپشیریلان حمید نطقی‌نی یئنی نسیلدن چوخ آز انسان یاخیندان گؤره‌بیلمیشدیر. وارلیق درگیسی یازارلاری آراسیندا دا آدی چوخ ائشیدیلن، یازیلاری چوخ اوخونان، آما اؤزو آز گؤرولن بیر شخصیتدی حمید نطقی. آنجاق اونو یاخیندان گؤروب، صحبتلرینه تانیقلیق ائدن انسانلارین اورتاق بیر تشبیتی واردیر: حمید نطقی داهی بیر شخصیت و بیلگه بیر انساندی.

من ده بیر چوخلاری کیمی دوکتور حمید نطقی‌نین آدی ایله وارلیق درگیسینده‌کی یازیلاری واسطه‌سیله تانیش اولموشدوم. یازیلاریندا ایشلتدیگی اوسلوب و سطیر آرالاریندا وئردیگی اینجه مساژلار اونون فرقلی بیر کاراکتره صاحیب اولدوغونو گؤستریردی. جیدّی قونولاری میزاحلی بیر دیللە آنلاتماق و یئری گلدیگینده بؤیوک یازار و شاعیرلردن اؤرنکلر وئرمک، اونون خطابتده‌کی اوستالیغینی دا گؤزلر اؤنونه سرردی. مشهور اینگیلیز یازار برنارد شاو ایسه اونون سیخ سیخ باش‌ووردوغو، اؤرنک وئردیگی شخصیتلردندی.

---

[۱] آنکارا اونیورسیته‌سی چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو اؤیرتیم گؤره‌ولیسی، وارلیق درگیسی‌نین سوروملو مودورو (mrheyet@ankara.edu.tr).

۱۳۷۲-جی ایلده وارلیق‌دا رسمی شکیلده ایشه باشلادیغیم زامان، دوکتور نطقی تداوی اوچون اینگیلتره‌یه گئتمیشدی. دوکتور جواد هیئت سورکلی "دوکتور نطقی گئتدیکدن سونرا چوخ تک قالدیم" دئیه یالنیزلیقدان شکایت ائدر، خاطیره‌لرینی آنلاتاردی:

«مقاله‌لریمیزی نشردن اؤنجه بیر-بیریمیزه اوخودارديق. باش مقاله‌لریمیزی او یازاردی. ایستانبولا گئتمه‌دن اؤنجه تورکیه تورکجه‌سینی او منه اؤیرتمیشدی. آتام و دوستلاری تهران‌دا آذربایجان انجمنی قورموشدولار و آذربایجان قزئتی چیخاردیردیلار. او قزئتین باش یازاری حمید نطقی ایدی. بیز ده او سیرادا تانیشمیشدیق. او ائله او یاشدا دا عالیم ایدی. بیزیم الیفبامیزی دا او دوزنله‌دی. بو قونودا فیکیر صاحیبی اولانلارین گؤروشونو آلدی و اسکی متینلری اینجه‌له‌دی، سونرا دا "یازی قایدالاری و یا املا قیلاووزو" آدی ایله بیر رساله یازدی، بیز ده وارلیق‌دا اونو اویقولاماغا باشلادیق. بیر گون مشهور تورکولوق محرم ارگین منه دئدی کی، "حمید نطقی‌نین قیمتینی بیلین، چونکو اونون کیمی عالیم نه شرقده وار، نه ده غربده." ایندی اوزاقلارا گئدیب و یالنیز قالمیشام. اونون یئرینی کیمسه دولدورابیلمز.»

دوکتور هیئت بیرگون باشقا بیر خاطیره آنلاتدی. بیر اوخوجو صمد وورغون‌ون بیر شعرینی گؤندرمیش. شعرین بیر مصراعسی بئله‌ایمیش: "هر دؤرانین بیر آللاهی وار." ایکیسی ده بو شعری اوخوموشلار، آنجاق بیر-بیرلرینه سوروشمادان، بیر-بیرلیرینه حواله ائتمیشلر و درگی بو شکیلده باسقییا گئتمیش. درگی باسقیدایکن، دوکتور هیئت دوکتور نطقی‌یه تلفون ائتمیش و او شعری چیخاردینیزمی دئیه سوروشموش. او دا سیز چیخارداجاقسینیز دئیه من توخونمادیم دئمیش. ایران‌ین او گونکو شرطلرینده و وارلیق‌ین قاپانماسی اوچون باهانه آختاریلدیغی بیر دؤنمده بئله بیر شعرین یایینلانماسی چوخ ساقینجالی‌ایمیش.... نهایت ائرته‌سی گونو مطبعه‌یه تلفون ائدیب و او شعری چیخاردیب، یئرینه باشقا شعر قویموشلار...

نخجوان اونیورسیته‌سی دوکتور هیئته فخری پروفسورلوق عنوانی وئرمک ایسته‌ییردی. آنجاق دوکتور هیئت بونا شرط قوشموشدو: اؤنجه دوکتور حمید نطقی‌یه وئره‌جکسینیز سونرا منه. اونلار دا دئمیشلر کی، بیز حمید نطقی‌نی تانیمیریق. دوکتور هیئت دئمیش کی، منی تانییرمی‌سینیز؟ البته، سیز بؤیوک بیرعالیمسینیز، بیزیم آغ‌ساققالیمیزسینیز. دوکتور هیئت ده دئمیش، او دا منیم اوستادیم‌دیر!

بونا بنزر خاطیره‌لری آرتیرابیلرم. چونکو حمید نطقی جواد هیئت‌ین دیلیندن دوشمزدی. بو صمیمی دوستلوق منی چوخ شاشیردیردی. بیرگون سوروشدوم کی، سیزین بو دوستلوغونوزون سیرّی نه‌دیر؟ جواب وئردی: "او سوسیالیزمدن میلیتچی‌لیگه دوغرو گلدی، من ده میلیتچی‌لیکدن سوسیالیزمه دوغرو. آرادا بوُلوشدوق." جواب گرچکدن چوخ شاشیردیجی ایدی. سیزین آرانیزداکی ان بؤیوک فرق نه‌دیر؟ دئیه ایکینجی بیر سوال سوروشدوم. متواضع بیر شکیلده جواب وئردی: "او مندن داها ذکی‌دیر، من اوندان داها چالیشقان!"

بوتون بو خاطیره‌لر و آلدیغیم جوابلار، دوکتور حمید نطقی‌نی یاخیندان گؤرمه ایستگینی منده گوجلندیرمیشدی. آنجاق نه او تهرانا گله‌بیله‌جک دورومدایدی، نه ده من اینگیلتره‌یه گئده‌بیلیردیم.

***

تورکیه‌ده آتاتورک یوکسک قورومو ۳۰ جیلدلیک "تورک دونیاسی ادبیات آنتولوژیسی" پروژه‌سی باشلاتمیشدی. پروژه‌یه ایران‌دان دوکتور هیئت دعوت ائدیلمیشدی. او دا دؤندوکدن سونرا وارلیق درگیسی یازارلارینی بو پروژه‌یه اکله‌میشدی. هر بیریمیز بیر قیسمینی یازماغا و گؤندرمگه باشلادیق. ان چوخ دا دوکتور هیئت و مرحوم میرهدایت حصاری چالیشدی. پروژه‌نین ایکینجی توپلانتیسی مرداد ۱۳۷۵-ده گرچکلشه‌جکدی. دوکتور هیئت منه دئدی کی، بو ایلکی توپلانتییا منیم یئریمه سن گئت. من دئدیم بو منی آشار، من هله ایشین باشیندایام، قوس‌قوجا پروفسورلارین اولدوغو توپلانتییا من نئجه گئده‌بیلرم؟ دئدی "یاواش- یاواش اؤیرنمه‌لیسن. سن تورکولوژی اوخویورسان و وارلیق‌دا منیم همکاریمسان، ایسته‌ییرم کی، سنی ایندیدن تانیسینلار. من پروفسور صادق تورال ایله دانیشمیشام. اونلار سنی هاوا آلانیندا قارشیلایاجاقلار."

بو منیم تورکیه‌یه ایلک گلیشیمدی. آنکارایا گلدیکدن بیر گون سونرا هله توپلانتی باشلامادان *وارلیق* درگیسی‌نین دگرلی یازارلاریندان علی کمالی‌نین اؤلوم خبرینی آلدیم. توپلانتیدا منه سؤز وئریلدیگینده بو آجی خبری وئردیم و ایلک ۱۰ دقیقه اونون فعالیتلری حاقیندا دانیشدیم و داها سونرا پروژه ایله باغلی سون گلیشمه‌لری آنلاتدیم. اوچ گون سورن توپلانتی بیتدیکدن سونرا ایستانبولا عمی اوغلوم نادر هیئت‌ین یانینا گئتدیم. دوکتور هیئته تلفون ائتدیم و هئچ گؤزله‌مه‌دیگیم گؤزل بیر خبر آلدیم: "دوکتور حمید نطقی ایستانبول‌دا، قیزی‌نین یازلیغیندا." بؤیوک بیر هیجانلا تلفونونو آلدیم، دوکتور نطقی‌نین قیزی آسیا خانیمدان یازلیغین آدرسینی سوروشدوم و نادر هیئت‌ین سووروجوسوندن منی اورایا گؤتورمه‌سینی رجا ائتدیم. الیمده بیر کاغیذ-قلم، فوتوقراف ماکینه‌سی و بیر ده ضبط جیهازی. یازلیغا چاتدیغیمیزدا ساعات ۱۶ ایدی. آسیا خانیم گولر اوزله بیزی قارشیلادی، آیتن خانیم و دوکتور نطقی باغچادا اوتوروردولار. دوکتور نطقی ویلچرده‌ایدی و آیاغا قالخابیلمیردی. الینی اؤپمک ایسته‌دیم، آما ایذین وئرمه‌دی. تام اوچ ساعات دانیشدیق، سواللار سوروشدوم و ایذین آلاراق دانیشیغیمیزی ضبط ائله‌دیم (بو سس قیدی، بلکه ده دوکتور نطقی‌دن قالان ان اوزون دانیشیقدیر.) و تهرانا قاییتدیقدان سونرا مصاحبه شکلینده *وارلیق*‌دا یاییملادیم. دؤندوکدن سونرا اؤیرندیگیم بیر شئی منی چوخ ائتکیله‌میشدی. دئمه، من دوکتور نطقی‌نی زیارت ائتدیگیم گون، اونا باجیسی‌نین وفات خبرینی وئرمیشدیلر و او منه هئچ بللی ائتمه‌میشدی! سونراکی ایللرده دوکتور نطقی ایکی دفعه تهرانا گلدی. بیرینجی دفعه اؤز ائوینده، ایکینجی دفعه ده دوکتور عزیز محسنی‌نین ائوینده وارلیق درگیسی‌نین یازارلاری و مرحوم بهزاد بهزادی ایله بیرلیکده بو بیلگه شخصیتی زیارت ائتمه و سؤزلرینی دینله‌مه امکانیم اولدو.

گئچن گون بو مصاحبه‌نی تکرار اوخورکن، دوکتور حمید نطقی‌نین چوخ اؤنملی قونولارا توخوندوغونو؛ اؤزو، اوستاد شهریار، دوکتور جواد هیئت، حبیب ساهر، سهند و علی کمالی کیمی شخصیتلر و وارلیق درگیسی‌نین یاییندا باشلاماسی، آدی‌نین سئچیلمه‌سی، دیلیمیز و ادبیاتیمیز حاقیندا چوخ دگرلی بیلگیلر وئردیگینی نظره آلاراق، یئنیدن یاییندا یاییندا یاییندا اویغون گؤردوم. مصاحبه *وارلیق* درگیسی‌نین ۲-۱۰۱، یای ۱۳۷۵ سایییسیندا یاییندا یاییندا نمیشدیر.

***

حمید نطقی‌نین اؤز دیلی ایله حیات حکایه‌سی:

من ایندی اینگیلتره‌ده یاشاییرام. اودور کی، مشهور بیر اینگیلیزین مشهور بیر سؤزو ایله سیزه جواب وئرمک ایسته‌ییرم. برنارد شاودان بو سؤالی سوروشدوقدا دئمیشدی کی "واللاه منیم ائله ماراقلی بیر ترجمه‌ی حالیم یوخدور، چونکو من کیمسه‌نی اؤلدورمه‌دیم." طبیعی‌دیر کی قزئته‌جیلره (من ده بیر زامان قزئته‌جیلیک اوستادی ایدیم) ایتلر آدامی قاپارسا خبر دئییل، آدام ایتی قاپارسا خبردیر. اونا گؤره منده ائله بیر خبر یوخدور. آما دوغوموم چوخ عجایب بیر دوغوم ایدی. شیخ محمدین اؤلدویو گونه تصادف ائدر. او گون شیخ محمدی اؤلدورموشلر، شهرده هیاهو وار، قاتیللرین شادلیق ائتدیگی گوندور و بئله بیر ملموس هیاهونون ایچریسینده آنام قورخار و منی بیر آز تئز دونیایا گتیرر. ایندی شیخ محمد منیم اوچون بیر یاخشی تاریخدیر و ۷۶ ایل بوندان قاباغا و شولوق گونلره گئدیب چاتیر. اساساً شولوق گون دئییرم آرتیق سؤزدور. چونکو منیم اولدوغوم یئر آذربایجان، شولوق اولمایان گون آز گؤرموشدور. او گونلردن بیری ده یاخیندایدی. پهلوی دؤرو یاواش- یاواش باشلایاجاق، خفقان گله‌جک و بو خفقان بیزیم اوچون ایکی قات اولاجاق. اؤزگه‌لری تورکلرین دئدیگی کیمی "اتلی‌یه، سوتلویه" و یا بیزیم دئدیگیمیز کیمی "زولفِ یارا" توخونمادان سو، اود دئیه‌بیلردیلر، آنجاق بیزیم اونا دا اجازه‌میز یوخ ایدی. بیز آب- آتش دئمه‌لی‌ایدیک. نه ایسه، من همان بو شهرده (تبریزده) تحصیلیمی ائله‌دیم. تحصیلیم بیر یازی متجدد مکتبده بیر ملانین مکتبینده اولدو. او منه مکتبی سئومگی اؤیرتدی، آما نئجه اؤیرتدیگینی و نئجه سئودیردیگینی بیلمیرم. چونکو دونیادا انسان نئجه نفرت ائتدیگینی بیلر، آنجاق نئجه سئودیگینی بیلمک مومکون دئییلدیر. اوندان سونرا من مکتبی دگیشدیم. آتام ایشی ایله ایلگیلی

حمید و آیتن نطقی، آبادان ۱۳۳۹ (۱۹۵۰)

آستارایا گئتدیگی اوچون بیز ده اونونلا گئتدیک. اورادا من حکیم نظامی مکتبینه داخل اولدوم. بورادا کؤشه‌ده- بوجاقدا بیر آدامی گؤروردوم گلیر، گئدیر. اونا چوخ حؤرمت ائدیرلر. سونرا بللی اولدو نیما یوشیج ایمیش. البته من نیمانی گؤردوم دئیه‌بیلمه‌رم، آنجاق او منی گؤرمه‌دی دئیه‌بیلرم. اورادان گلدیک تبریزین روشدیه مدرسه‌سینه. تبریزده من بیر بوهئم (دوزنسیز) یاشاییشی یاشاییردیم، هم ده چوخ یاخشس بیر طلبه. چوخلو جایزه‌م و یاخشی نومره‌لریم وار ایدی. آما نه‌دنسه مدرسه‌دن ائوه گلمه‌ییم یاریم ساعاتدان چوخ سوررردی. حالبوکی بئش دقیقه‌لیک یول ایدی. داما باخاردیم، دووارا باخاردیم، بؤیوک بیر تجسّم وار ایدی. آچیق قاپی گؤرنده ایچری گیرردیم. سون دفعه آچیق قاپیییا کی گیردیم، گؤردوم اؤلو یویورلار، قورخوب قاچدیم. بئله‌لیکله ابتدایی و اورتا مکتب بیتدی.

او بؤیوکلوکده آذربایجان‌دا بیر تک متوسطه مکتبی وار ایدی. یانیندا دانشسرا و اونون دا یانیندا نظام وار ایدی. بیزی ائله ائله‌میشدیلر کی، چاره‌سیز اولوب نظاما گئدک. آنجاق نه‌دنسه من چاره‌سیز اولمادیم و تهران‌دا حقوقو بیتیردیم. اوندان سونرا ایستانبولا گئدیب دوکتورامی آلدیم. قاییتدیقدان سونرا نفت صنعتینه گیردیم و اورادا جور به جور یوللارلا ادبیات ایشی ایله مشغول اولدوم. نئجه کی، "خبرهای روز"ون صاحیبی اولدوم، سونرا ایران‌دا ایلک یارانان روابط عمومی‌نین[۲] بعضا مشاوری، بعضا ده مسئولو سئچیلدیم. داها سونرا قزئته‌جیلیک، روابط عمومی و ارتباطات اونیورسیته‌سی آچیلدیغیندا منی اورایا دعوت ائتدیلر. ۲۵ ایل اورادا درس وئردیم. نهایت قدر (طالع) بیزی اینگیلتره‌یه گتیردی. اینگیلیتره‌ده عزیمت قیسا اولاجاقدی. آنجاق خسته‌لیک چوخ اوزاندی و ایندی ده داوام ائدیر. اونون معاینه و معالجه‌سی و اونون اوستونده ایشله‌مه‌سی منی اینگیلتره‌ده ساخلادی و ایندی بورایا (ایستانبولا) دوکتورون ایذنی ایله تعطیله گلمیشم.

حمید نطقی و ادبیات

منیم آتام ادبیاتچی ایدی. ائو کیتابلا دولو ایدی. آتام قدیم قزئته‌لری کولکسیون حالینا گتیرردی. من *نسیم شمال* و *ملانصرالدین*ی اوخوردوم. ملک‌الشعرانین هفته‌لیک چیخاردیغی *نوبهار* قزئتینی او قدر اوخوموشدوم کی، هر طرفینی ازبر ایدیم. *شاهین* آدلی قزئته‌نین ده چوخ کیچیک یاشدان، یعنی اورتا مکتبین بیرینجی صینیفینده اوخورکن مقاله یازانی اولدوم و ائله یازی خسته‌لیگیم ده اورادان باشلاندی. اما شعره گلینجه، آتام شعر یازاردی. من ده آتامدان دالی قالماق ایسته‌مزدیم. من ائله بیلیردیم کی، دیلیمیزده آنجاق کومیک، مضحکه شعر تورکجه دئییلر، آنجاق جیدّی اولسا فارسجا. ایستانبولا گلدیکدن سونرا گؤردوم کی، بونلارین جیدّی شعرلری ده وار. اول تعجب ائتدیم. یاواش- یاواش گؤردوک کی، بیزیم ده جیدّی شعریمیز اولابیلر.

---

[۱] دوکتور حمید نطقی "روابط عمومی" اصطلاحی‌نین اینگیلیزجه "Public Relations"- ین یانلیش چئوریسی اولدوغو دوشونجه‌سینده‌دیر.

منیم بیرینجی شعریم سفارشی اولموشدور. منی کیچیک گؤرموشدولر، بیر آز دا او بیری اوشاقلاردان فرقلی. منیم هم گؤزلریمین، هم ده ساچلاریمین رنگی فرقلی ایدی. دئدیلر کی، باهار اوچون بیر شعر دئ. باهار اوچون شعر دئمک ده هم چتین‌دیر، هم آسان. من اونون آسان طرفینی توتدوم. شعری ایندی خاطیرلامیرام، آنجاق یادیمدادیر کی، چوخ سئومیشدیلر. بیلمیرم شعری سئومیشدیلر، اوخویانی سئومیشدیلر و یا هئچ بیرینی او مجلیسی سئومیشدیلر.

حمید نطقی و تورکولوژی

قویون اول دئییم کی، نه زاماندان غیر علمی شکیلده (تورکولوژی‌یه) باشلادیم. او گون کی، مکتبده تورکجه دانیشدیغیم اوچون مندن ایلک جریمه‌نی آلدیلار، من تورکجه و فارسجانین فرقینه واقف اولدوم. آنلادیم کی هئی! بونلارین پول فرقی وارمیش. سونرا ائوده ده بعضی سؤزلر گئچردی. منیم آتام بیر آز مغرور ایدی. دئیردی فیلان کلمه‌نین فارسجاسی یوخدور و ... بو غیر علمی مقدمات ایدی. سونرا من متوسطه‌نین ۹-جو صینیفینده‌یکن تورکیه‌نین تازا الیفباسینی اؤز-اؤزومه اؤیرندیم. شامپولیون مصر الیفباسینی اؤیرندیگی کیمی. دوشوندوم کی، بو نه اولابیلر، یئرینه بیر شئی قویدوم تا کشف ائتدیم. اوزون زامان "یوموشاق گ" دئدیکلری بو عجایب حرفی تانیمامیشدیم. چوخ عجایب حرفدیر. آما جیدّی ایشلریم گلیر چاتیر آبادانا. او زامان من اورانین کیتابخاناسیندا فیلولوژی کیتابلارینی اوخوماغا باشلادیم و بیر موسم فیلولوژی کیتابلاری اوخودوم. بیر آز تورکجه‌نی تدقیق ائتدیم و او زاماندان یاواش- یاواش باشلادیم تورکجه‌نین اوستونده ایشله‌مگه.

وارلیق درگیسیندن اؤنجه تورکولوژی‌یه عاید مقاله‌م اولابیلمزدی. چونکو وارلیق او زامان چاپ اولدو کی، بونلار چاپ اولابیلردی.

حمید نطقی و وارلیق

بیر گئجه دوکتور جواد هیئت، بیر نئچه دوستلار و من اوتورموشدوق. دوشوندوک کی، ایران‌دا بوتون بو صحبتلر اگر بیر یئرده یازیلماسا هئچ اولار. تدقیقات متودیک اولماز. رشید یاسمی‌نین گؤزل بیر سؤزو وار. دئییر کی:

اندیشه تو گرچه بود درّ خوشاب
روشن نشود تا که نیاید به کتاب.
ور نشر نشد، بدست مردم نفتاد،
چون برق جهنده است و چون نقش بر آب.

بیز گؤردوک کی، شاعیر بو سؤزو دوغرو دئمیش و بئله‌لیکله *وارلیق* دوغولدو. اول *وارلیق*‌ین آدینی *بیرلیک* قویاجاقدیلار. چونکو ایران‌دا همیشه بیزیم دیل مسئله‌سی اورتایا آتیلاندا نه‌دنسه پراکنده‌لیکدن قورخارلار. حالبوکی بیر مملکتده مختلیف کولتورلرین یان- یانا یاشاماسی، او مملکتین زنیگن‌لیگی، رنگین‌لیگی و گؤزللیگی‌دیر. سیز گئدیب گؤرسه‌نیز کی، بیر یئرده بوتون ائولر، بوتون انسانلار بیر- بیرینه بنزه‌ییر، هامی بیر جور دوشونور، اورا یئر دئییل جهنم‌دیر. آما بیز بئله دوشونموردوک. بیز دوشونوردوک

کی، تورکجه یازدیغیمیز حالدا، تورکجه دانیشدیغیمیز حالدا اگر ایرانلیلاری طبقه‌بندلیک ائتسک، بیز اوستده قالان طبقه‌سی‌ییک. او بیریلر ده، فارسلار دا، گیلکلر ده، بلوچلار دا چوخ زحمت چکمیشلر، آما بیزیم زحمتیمیز چوخ چوخ اولموش حتی فارس ادبیاتیندا و فارس استقلالیندا. نئجه کی، ایران صفویلرین زامانیندا و اونلارین زحمتی ایله یوکسلدی و قالدی. تاریخیمیز، هر شئییمیزدیر. نه ایسه، من دوستلارا دئدیم کی، *بیرلیک* آدی بو شائبه‌نی تأیید ائدیر. دئدیم دیل بیزیم وارلیغیمیزدیر. آدینی *وارلیق* قویاق. دوکتور جواد هیئت ده همیشه‌کی سعه‌ی صدری ایله چوخ گؤزل دئدی "قبول، قبول" و بو آد بیزیم درگی‌نین آدی اولدو. ایلک گوندن یازماغا باشلادیق. دوستلار یازدیلار، چوخ زحمت چکدیلر. آما بعضیلری اول خوش گؤرونمه‌دیلر. منیم یادیمدادیر "انجمن آذربایجان" واردی کی، آدیندان باشقا هئچ بیر شئی آذربایجان دئییلدی. شاهین گئتدیگی گونلر ایدی. انقلاب آیاق توتوردو. تبریز آیاقلانمیشدی، تهران‌دا قیامت ایدی. او گونلرده من کیچیک بیر بیت یازدیم:

طالعی ایله باریشمایاندان قورخ　　اؤز دیلی ایله دانیشمایاندان قورخ

بو گئچدی محترم بیر ذاتین الینه (ایندی آدینی چکمگه لزوم یوخ). اوقات تلخ اولدو، جانی سیخیلدی، بئله شئیلر دئمه‌یین دئدی. فقط او دئیرکن دوکتور هیئت آیاغا قالخدی، بو مملکتده بیر مجمعده اؤز آنا دیلیمیزده بیرینجی نطق و صحبتی دوکتور هیئت ائله‌دی. ائله گؤزل بیر نطق ائله‌دی کی، اوراداکیلارین بیر قیسمی آغلادی. اوندان سونرا همان لطفلریله منه دئدیلر کی، قالخ بیر شئیلر دئ! گرردوم کی، بؤیوک بیر واعظدن سونرا تازاکار بیر مرثیه‌خوانی چیخاردیرلار کی سن اوخو. منیم ده هئچ چاره‌م یوخ ایدی. اؤز دیلیمیزین گوجوندن، اؤز کولتوروموزون وسعتیندن مدد آلیب دؤرد- بئش کلمه ده من دانیشدیم. بورا کیمی *وارلیق*دان اوّلکی شیفاهی *وارلیق* ایدی. سونرا *وارلیق* چیخدی و داوام ائتدی. خوشبختانه اسلام جمهوریتی‌نین آنایاساسی بو ایشه امکان وئردی. دوزدور بیر چوخ آداملار داش آتدیلار، شاه دؤروندن قالان فیکیرلری ساققیز کیمی چئینه‌دیلر، اوندان سونرا دوشمنلیکلرینی گیزلتمه‌دیلر، اؤزگه‌لرله اوخودوقلارینی تکرار ائتدیلر، آما دوکتور هیئت اونلارین قاباغیندا دایاندی. دوکتور هیئت‌ده حقیقتاً چوخ مزایا وار. ان بؤیوک مزیتی اونون استقامتی‌دیر. کیم اولسایدی او بئله داشین قاباغیندا دوشوب ییخیلاردی. آما او *وارلیق*ی داوام ائتدیردی، داها دوغروسو وارلیغیمیزی داوام ائتدیردی. سونرا باشقا قزئته‌لر ده چیخدی. محیط بیر آز یوموشادی- برکیدی، یوموشادی- برکیدی. بو حیاتدیر. آما آرادا بیر شئی ثابیت اولدو: دیلیمیزین گوجو. بو ائله بیر دیلدیر کی، *وارلیق*ین ایکینجی ساییسیندا فارس ادبیاتی‌نین گونوموزون ان بؤیوک غزل دئیه‌نی شهریار تورکجه بیر غزلله اونو آلقیشلادی و و بونلار گلدیلر *وارلیق*ین کؤمگینه. یعنی شهریارین او زامان نفسی و ایندی روحو *وارلیق*ین دالیسیندادیر.

حمید نطقی و جواد هیئت

دوستلوغوموز چوخ اوزاقلارا گئدیر. دئیه‌بیلرم ایکینجی دونیا ساواشی و رضا شاهین تختدن دوشورولمه‌سینه گئدیب چیخیر. مرحوم آقا میرزا علی آقا هیئت، دوکتور ابراهیم برزگر و بیر نئچه‌لری

تهران‌دا آذربایجان جمعیتی قوردولار. بو جمعیتین رسمی قزئتی *آذربایجان* قزئتی‌نین باش یازارلیغینا منی سئچمیشدیلر. او زامان جواد آقا اورایا گلیب گئدردی. اونون آنا دیلینه اولان شوقو حدسیز درجه‌ده ایدی. بیز بو دیل حاقیندا دانیشدیق و او زاماندان دوستلوغوموز باشلادی و ائله بیلیرم کی، انشاءالله ابدیته قدر گئده‌جکدیر. چونکو بیزیم آدلاریمیز بیر- بیرینه ائله هؤرولموش کی، *وارلیق* یاددا قالینجا ائله بیلیرم اونودولمایاجاغیق. انشاءالله کی، بو دوز بیر اومیدیر. بو بیزیم دوستلوغوموزدور. بو دوستلوغا هئچ بیر شائبه دوشمه‌دی. دائما یان- یانا اولدوق. دوکتور هیئت‌ین بؤیوک صفتلریندن بیری بو ایدی کی، اوتوروب دانیشیر و آنجاق منطیقله اقناع اولوردو و بو چوخ گؤزلدیر. بیز ان احساساتی دقیقه‌میزده، یعنی اوندا کی، بیزه یامان دئمیشلر، بیزی اذیت ائتمیشلر، حرصلندیرمیشلر، حتی او زامان بئله عاغیللی قالابیلمک سعینی گؤستردیک.

حمید نطقی و حبیب ساهر

ائله بیلیرم کی، حبیب ساهر یاددان چیخان آداملاردان بیری‌دیر. اونو یادا سالان وار، آنجاق لایقیله یادا سالان یوخدور. او ایستانبول‌دا درس اوخوموش، سونرا ایرانا دؤنموشدور. بیز اورتا مکتبده‌یکن بیزیم معلیمیمیز اولدو. بو آدام چوخ یوموشاق، باشی آشاغی و سس‌سیز ایدی. آما اوّل گوندن آنلاشیلیردی کی، بو یوموشاقلیغین آلتیندا بیر سلدیریم قایا برکلیگی وار. هرگون ائینالی داغینا چیخیب گزردی. طبیعتین عاشیقی ایدی. منیم بؤیوک بابامین قونشوسو و دایی‌میمین دوستویدو. تهرانا گلدیکدن سونرا یئنی شعر دئدیگی زامان بیزیم ائوه گلیب همیشه‌کی صندلین اوستونده اوتوروب بیر چای ایچیب سونرا شعرینی اوخویاردی. دئیه‌بیلرم کی، بیر زامانلار بیر چوخ شعرلری‌نین یگانه ائشیدنی من ایدیم. او آدامین درین معنالاری ایشله‌دیگینی گؤروردوم. چوخ یاخشی شاعیر ایدی. مهربان بیر انسان و چوخ حساس بیر موجود ایدی. چکدیگی عذاب و اذیتلردن چوخ گؤزل شعرلر چیخاردی و هر شعری ایله «کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد» مصراعسینی تکذیب ائدردی.

حمید نطقی و اوستاد شهریار

شهریارلا تانیشلیغیمیز داها اوّللره گئدیر. بیرگون آتام بیر کیچیک دفتر آلیب گتیردی و دئدی کی، بو زامانیمیزین ان بؤیوک شاعیری اولاجاق بیر آدامین دیوانی‌دیر. او بیرینجی دیوانی‌نین بیرینجی چاپی ایدی. بو کیتاب منیم یاسدیق آلتی‌مین کیتابی اولدو. اونو دفعه‌لرجه اوخودوم. او زامان شهریار "کشاورزی" بانکیندا چالیشیردی. بیرگون منه دئدیلر کی، بو شهریاردیر. من ائله بیلدیم کی، بیر ملکدیر گلمیش اورادا اوتورموش. او قدر اونا باخدیم کی، شهریار تعجب ائتدی. ائشیگه چیخدی. دئدی نه وار، نه ایسته‌ییرسن؟ دئدیم سیز شهریارسیز. دئدی اوغلوم! منیم تاجیم- ماجیم یوخدور. دئدیم من سیزین تاجینیزا گؤره گلمه‌دیم، سیزین شعرینیزه گؤره گلدیم. او دا منیم بو سرزومو بگندی و گئتدی.

بیر مدت سونرا مرحوم دوکتور لطفی ایله شهریارگیله گئتدیک. تهران‌دا کیچیک بیر اوتاغی واردی. بیر آز بیزه شعر اوخودو، سونرا بیر آز دا ساز چالدی. بیرگون دئدیم کی، من درسی قورتارمیشام، تورکیه‌یه گئدیرم. دئدی سندن بیر خواهیشیم وار. من بو تورکلرین تازا الیفباسیندان هئچ باش چیخارتمیرام،

غریبه بیر خطدیر. مومکون اولسا توفیق فیکرت دیوانی‌نین قدیم خطّینی تاپ گؤندر. شهریار توفیق فیکرتی اوخوماغی منه چوخ توصیه ائله‌دی. اونو ازبرله، او قرنیمیزین معجزه‌سی‌دیر، دئدی. من ایستانبول‌دا صحافلار چارشیسیندا کؤهنه کیتابلار ساتیلان یئرده بئله توفیق فیکرتی‌یت قدیم خطله کیتابینی تاپابیلمه‌دیم.[۳] آما آرادا بیر شئی قازاندیم. اونون تازا کیتابینی آلدیم. اوخودوم گؤردوم کی، شهریار حاقلی‌دیر. او حقیقتاً شعری تانییان بیر آدامدیر. سونرا تهرانا دؤندوم. شهریار بیر مدت دوکتور هیئت‌ین ائوینده قوناق قالدی. اوندا مکرر- مکرر گرروشوردوک. مختلیف موضوعلار حاقیندا دانیشیردیق. دئییردیک کی، تورکلر حیف ائدیب خطلرین دگیشدیریبلر، دگیشدیرمه‌سه‌یدیلر راحات اوتوروب اوخویابیلردیک. شهریار تبریزه گئتدی و من تبریزی ترجیح ائتمه‌سینه گؤره اونا تلفون ائدیب تبریک ائله‌دیم. دئدی واللاه هر گؤزل کیمی بیر آز اوزاقدان داها یاخشی‌دیر. دئدیم یوخ ایچینه گئتسز ائله‌بیل داها یاخشی‌دیر. *وارلیق* چیخدیقدان سونرا تلفونلاریمیز چوخالدی. منه دئدی نییه او جور یازمیسان، نییه دیلیوی دگیشیبسن؟ دئدیم کی، دیل بودور. دیل اوستونده بیر آز مذاکره ائتدیک. او محلی دیلی نظرده توتوردو. دئدیم آقا من سیزه بیر شئی دئییم: بس سیز نییه خشکناب لهجه‌سی یازمیرسینیز؟ و... آما سونرالار منه لطفو او قدر آرتدی کی، تقریباً تلفونلاریمیز آیدا ایکی دفعه‌یه چیخدی و هامیسینی دا او تلفون ائدیردی. لاپ سون ملاقاتیمیز بیر قروپلا اولدو. دوکتور هیئت ده واردی. او قدر منیم حاقیمدا لطف ائله‌دی و منی اونلارا تاپشیریب بونون قدرینی بیلین، دئدی کی، منی خجل ائتدی. ائله اوگون بیر قروپ دا تاجیر گلدی، اوتوردو. بیلیرسیز، شهریار تبریزده ارک کیمی، گؤی‌مسجید کیمی بیر شئی اولموشدو. توریستیک نقطه‌لردن بیری اولموشدو. اونلار گئتدیکدن سونرا شهریار چوخ یورولموشدو. دئدیم سیز یورولدونوز بیز گئدک. دئدی همین علته گؤره قالین. بیزیم مناسبتلریمیز آرتیق سئویشمک مرحله‌سینه گلمیشدی.

اونون «حیدربابا»سی چوخ بؤیوک بیر اثردیر. هله بیر آز فاصله آلساق قیمتینی بیله‌جگیک. شهریار معمولی تورکجه‌نین نه اولدوغونو آنلاتمیشدیر. یعنی یئره دوشموش، توز- تورپاق آلمیش جواهیرلری چیخارتمیش، سیلمیش و گؤزل دوزموشدور.

حمید نطقی و سهند

سهند بیزیم ائوه چوخ گلیب گئدردی. چاپ اولمایان شعرلریندن بیزه اوخویاردی. بیر نئچه دفعه سهنده دئدیم کی، سن دیداکتیک (اؤیره‌دیجی) شعر چوخ یازیرسان، «سازیمین سؤزو» کیمی. من او کیتابی چوخ بگندیم. بیلیرسینیز، دده قورقود بیزیم کیتابیمیزدیر. بختیارین دئدیگی کیمی "کیتاب دئدیگیمیز یعنی او". او دا دیداکتیک‌دیر. بیز ائله بیر ایش گؤرمه‌لی‌ییک کی، خالقیمیز گئدیب دده قورقود کیتابینی اوخوسون. او دیلله تانیش اولسون. آما بو چتین ایشدیر. سهند بو ایشی گؤرموشدو. اونو عمومی‌لشدیرمیش، گؤزللشدیرمیش و پرداخت وئرمیشدیر. بونو او زامان دئدیم کی، او چوخ گؤزل یاری

[۲] داها سونرا دوکتور جواد هیئت بو کیتابی تاپیب شهریارا وئرمیشدیر.

عاشیقانه بیر شعر دئمیشدی. من ده، خانیم دا اونا واله اولدوق. شعرین آدینی اونوتموشام. ظن ائدیرم، بیر گول شکلی یادیمدا، بیر عطری [۴]یادیمدا، بئله بیر شعر ایدی. بلکه دوکتور هیئت اونو خاطیرلار. چونکو اونون یانیندا دا اوخودو.

سهندین شعرلری چوخ نفیس‌دیر. من اونو چوخ درین بیر شاعیر بیلیرم. او بیر آغاج کیمی‌دیر کی، ۲۰-۱۰ متری ائشیکده ایسه، ۲۰۰ متری آشاغیدادیر. بیز او آشاغیلارا گئتمه‌میشیک. او چوخ قیمتلی آدامدی. آما نه یازیق کی، بویوردوغونوز کیمی اوّللرده اؤلدو.

حمید نطقی و ادبی گلیشمه

انکشاف چتین شئی‌دیر و اونو اؤلچمگه ده هئچ بیر واسیطه یوخدور. چوخ زامان گؤررسینیز کی، میلّت و عموم خالق بیر شئیی سئومزلر، آما آز بیر زامان گئچدیکدن سونرا دئیرلر اوه! ائله هر شئی او ایدی. ایندی بو ۱۸ ایلده بیر شئی مسلّم‌دیر. بیر شئیلر چیخیب، یئر حرکت ائله‌ییب، مختلیف یارپاقلار، گوللر وجودا گلیب. انشاءالله بو گوللرین بئجرمه‌سی، داها دا چیچکلنمه‌سی، بؤیومه‌سی کسیلمه‌سین، دائما انکشاف ائتسین. من گنجلریمیز آراسیندا ائله باخیشلار، ائله گؤزلر گؤرورم کی، هئچ اینانمازدیم. منه کاغیذ گلیردی (امضاسینی دئمیرم چونکو یولداشلارینا ظولم اولار) گؤروردوم کی، بو گرزل شعر دئییبدی. یقین کی، ایندی اونلارین سایی آرتیب و بیر- ایکی دانا دئییل. بعضاً بونلارین آراسیندا هئچ معروف اولمامالیلار معروف اولموش و بعضاً ده تانینماسی ایجاب ائدنلر هئچ تانینماییبلار. بیلدیگینیز کیمی تورکجه‌نین اوچ تاریخی مرحله‌سی اولموش. بیرینجیسی نوائی دؤرودور کی، هامی تورکجه‌نی نوائی تورکجه‌سی بیلیردی. ایکینجیسی فضولی دؤرودور کی، هامی تورکجه‌نی آذربایجان تورکجه‌سی بیلیردی و ایندی تورکیه تورکجه‌سی دؤرودور. من بئله بیلیرم کی، اگر بو باغچامیز بؤیومگه امکان تاپسا یئنه ده فضولی دؤرو قاییداجاق.

حمید نطقی و علی کمالی

مرحوم علی کمالی تاریخ باخیمیندان ایرانا و یا بو طرفه گلن ایلک تورک قبیله‌لرینه منسوبدور. او زامانلار دا بیزیم وطنیمیز فارسلارلا قونشو ایدی. فارسلارین ان قدیم یئرلرینی تعریفله‌مکلریله بیزیم یئری تعریفله‌مه‌میز انطباق ائدیر. بیز قونشو ایدیک. بیلیرسینیز کی؛ ایرج، سلم و تور داستانی داستان دئییل، او تاریخدن سمبولدور. فریدون یا فری (three) (اوچ) دئمکدیر. بیز بیر ایدیک، برابر گلمیشدیک. فارسلار داها اول حرکت ائتدیلر و بیز سونرا دالغا- دالغا گلدیک. اول گلنلردن بیری خلجلردیر و علی کمالی اونلاردانديدی. او اطرافینداکی شاعیرلری ییغیردی، اونلارا عاشیق ایدی. او هاردان بو عشقی ائدینمیشدی بللی دئییل. بو باخیمدان او هم علمی و هم ادبی خیدمت ائله‌دی. اونون خیدمتی چوخ اوزون سوره‌بیلردی. منجه علمی کمالی یاریدا قالمیش بیر سمفونی‌دیر.

حمید نطقی‌نین سون سؤزو

---

[۳] دوکتور جواد هیئت و دوکتور محمدعلی فرزانه بو شعرین "بوز چیچگی" شعری اولدوغونو سؤیله‌دیلر.

منیم ایران‌داکی دوستلاریما، امکداشلاریما، کولتورداشلاریما، اورادا منیم دیلیمی دانیشانلارا، منیم دیلیمی آنلایانلارا و دوشمنلیک یئرینه عاقلانه دوستلوغو سئچن فارس دوستلاریما سؤزوم بودور کی، سیز بؤیوک بیر خزانه‌نین اوستونده اوتورموشسونوز "کی ماهی‌لر ده دریا ایچره‌دیر دریایی بیلمزلر". آرزوم بودور کی، بیزیم قاپیدان گیرن تورکجه آنا دیلیمیزده دانیشسین و من اوندان یئنی اصطلاحلار ائشیدیم. من ایندی تازا اصطلاحلار تاپماق اوچون باستانشناسلارین ایشینی گؤرورم. او قدر بئینیمی قازیرام. قازیرام کی، آتامی تاپام. حرصله‌نیب، بیریسیله داعوا ائدیر. او حرصله‌ننده خالص تورکجه تعبیرات دئیردی و چوخ دا گؤزل دئیردی.

من اونلارا دوستلوغو، واختلارینی بوشا چیخارتماماغی و بو مناقشه‌لره گیرمه‌مگی توصیه ائدیرم، اونلارا موفقیت دوعا ائله‌ییرم ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 117-120
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

زنجان‌ین دگرلی صنعچیلریندن
ایبی تارچی (ابراهیم مرادی)

• **محمد رزّاقی (زنگان)**[1]

۱۳۱۵-جی ایلده قئیدارین نویوس کندینده آنادان اولور. آتاسی فوغان علی، ساز آشیغی ایدی. آتاسی‌نین یانیندا تویلاردا، یئیغوالاردا اشتیراک ائدن ابراهیم اینجه- اینجه قاوال چالمانی کئچل ممد موهاجیردن (باکی‌دان گلمه) اؤیره‌نیر. قاوالین بوتون سیرلرینه یییه‌لنیر. رینگلری ایسه دنه-دنه قاوالدا دؤشورور. ۱۷ یاشینا یئتیشن ابراهیم، صئیفی مورادی ایله کندلریندن قاچیب زنگانا گلیرلر.

ایبی قهوه‌ده قاوال چالماقلا یاواش-یاواش تانینیب یان- دؤوره‌ده اولان کندلرین تویلارینا گئدیر. بیر سوره آشیق عوض حیدری‌یه قاوالچی اولور. آشیق عوض زنگان‌ین آدلیم آشیقلاریندان سایئیلیردی. (عوضین بالابانچیسی دا صفر ایدی). ایبی چالان رینگلردن یوزبیر، واغزالی، عیننابی، قشنگ، تیفلیسی، بختئوری، قازاغی، لیزگی، ... عیبارتدیر. ایبی او زاماندان بری قاوال دونیاسی‌نین باشچیسی سایئیلیردی. آشیق عوض‌دن سونرا تارچی حمیدخانا (باکی‌دان گلمه) قاوالچی اولور. حمیدخان یالنیز تار اؤیرتمگه زنگانا گلمیشدی. حمید خان‌ین یانیندا تار چالماغی دوزگون اؤیره‌نیب قاوالی بوراخیر. ایبی‌نین تار چالما زامانی ایمران قاوالچی اونا امکداش اولور. ایبی ایله ایمران‌ین گئجه-گوندوزلری بیرلیکده گئچیردی. ایمران ایبی‌یه الیندن گلن یاردیمی ائدیردی. اؤز ائوینده ایبی تارچی‌یا یئر وئرمیشدی. ایبی‌نین اسکیکلرینه ایمران یئتیشیردی. ایمران، اؤله‌نه‌جن ایبی‌نی اؤز یانیندا ساخلادی. ایمران اؤلندن بری ایبی تارچی ایسلامی قوناق ائوینده بیر اوتاق توتور. گئجه‌لر اوردا تاریم‌دان گلن یولچولارا اؤز تاری ایله موسیقی ایجرا ائدیردی. تانینمیش بالابانچی ممی عیبادی ایبی ایله تویلاردا بالابان چالارمیش. ممی‌دن سونرا ارمنی آراکیر ایبی تارچی‌یا بالابانچی اولموشدور. ایبی گؤزل ایفاچیلیغی ایله زنگان‌ین بوتون یئیغوالاریندا، شنلیکلرینده اشتیراک ائدیردی. اونون باجاریقلاریندان

[1] اگه بیلیم‌یوردو تورک دونیاسی ادبیاتلاری یوکسک لیسانس اؤیرنجیسی (axarsu.bulanmaz@gmail.com).

بیری ایسه هاوالارین دگیشمه‌سی ایدی. چالدیغی هاوانی باشقا هاوایا اینانـیلماز درجـه‌ده ایلگـی وئریـب سؤزو دئییشردی. دقتله قولاق وئرن موسیقی‌چیلر، هاوانـین دگیشیلمه‌سینی آنلاردیلار.

ایبی تارچی یانـیندا چوخلو قاوالچیلار قاوال چالیب ایبـی ایلـه امکـداش اولموشـلار. اونـلاردان ایمـران، حسین زرگر، ممد زرگر، علی رزاقی، ایّـوب تـوّابی و ... سـایماق اولار. ایبـی تـارچی‌نـین آسـمی (تنگـه نفس‌لیگی) اونون اوخوماسینا مانع اولابیلمیردی. ایبی‌نین یولداشـی ایـوب تـوّابی بئلـه دئـییر: «واخـت اولاردی تویدا گئجه ساعات ۱۰-دان سحر ساعات ۴-ـه‌دک آردیجیل تار چالیـب اوخویـاردی.» دوکتـور حاتمی ایبی‌نین خسته‌لیگینه گؤره چوخلو یاردیم ائدیردی. او جملـه‌دن پولسـوز اونـا باخمـا، داوا یازمـا، اؤزوندن ایبی‌یه پول وئرمه.

ایبی‌نین تارلا بیرینجی تویو زنگان‌دا قدرت خیبـری‌نـین تویـو اولموشـدور. ایبـی‌نـین بیرینجـی تـارینی ۱۳۶۲-جی ایلده بیجار حاکیمی الیندن آلیب سیندیریر. ایبی، تاریندان اؤترو بیر آیا یاخین آغلاییـر. بـو حادثه‌یـه یـئتیک اولان حمیـد خـان‌یـن حیـات یولداشـی (بـو زامانـدا حمیـدخان دیـری دئـییلدی) حمیدخان‌ین تارینی ایبی‌یه وئریر. حمیدخان باکی‌دان گلنـده بـو تـاری اؤزو ایلـه گتیرمیشـدیر. حمیـد خان‌ین تارینی ایندیسه جواد بدل‌خانی جنابلاری ساخلایـیر. محرم و صـفر آیلارینـدا ابـراهیم اورمیـه‌ده درویش‌لیک ایشینه باخاردی. علی حضرتلری‌نین شـأنینه شـعرلر اوخویـارمیش. ایّـوب تـوّابی جنـابلاری

دئییر: «۱۳۶۵- ده تهران‌دان زنگانا آغاسی آدیندا موسیقی کارشیناسی گلمیشدی. کارشـیناس زنگـان‌دا اولان چالیجیلارا نظارت ائدیب، ایّوب جنابلارینا بئله دئمیشدی: «ایبی‌نین اوستونه سـاز چـالان و قـاوال چالان یـئر اوزونده تاپیلماز. بونون بارماقلاری سئحیرلی‌دیر».»

کارشیناس ایّوب‌دان ایسته‌ییر بیر دفعه اولورسا دا ایبی تهرانا گئدیب جشنواره‌ده قاوال چالسین. آنجاق آسمینا گؤره بو ایش باش وئرمیر. ایبی تارچی عؤمرونون سونونا قدر ائولنمه‌میش، سوبای قالمیشدی. آشیق علی رزاقی جنابلاری دئییّیر: «ایبی قاوالدا چیلتیک سسینی بوتوو الی ایله چیخاردارڈی.»

۱۳۶۹-جو ایلین پاییزیندان ۶۹ گون گئچمه‌میشدی آسم مرضی ایبی تارچی‌یا زور گلیر. سئحیرلی بارماقلارین یییه‌سینی صنعت دونیاسیندان آلیب قاچیردیر. دئییلنلره گؤره، ایبی‌نین اؤلوم مراسیمی یولداشلاری طرفیندن طنطنه‌لی قورولور. ایّوب توّابی جنابلاری ایبی‌نین اؤلوم مراسیمینی بئله سؤیله‌ییر: «چوخ گؤزل یئرلی- یئرینده مراسیم گئچیریلدی. اؤلوم خرجینی قولو جمیلی (۵۰ مین)، غضنفر سفیدگر، ایّوب گیلین عایله‌سی بیرلیکده وئرمیشلر. زنگان‌ین چالغیجیلاری ایبی‌نین قبری اوسته گلمیشدیلر. قبریستاندا نئچه میز دوزولموشدو اوستونده پورتاغال، حالوا (حالوالار دوندورما چؤرگی آراسیندا یئرلشمیشدی.) هر کیمسه‌یه بیر پورتاغال بیر حالوا، آیری- آیری میزلرین اوستونده وار ایدی (زنگان‌دا خورما ایچینه گیردکان قویما بو مراسیمدن باشلاندی). او گونه کیمی هئچ کسه بئله بیر مراسیم گئچیریلمه‌میشدی. آغیر بیر مجلیس سانکی بیر ائل باشچیسی‌نین اؤلوم مراسیمی ایدی. آرتیرمالی‌یام رحمتلیک ایبی تارچی چوخ گؤزو پاک بیر آدام ایمیش. ایبی‌نین اوخودوغو کاست ناوارلار ایندی ده ائولرده ساخلانیلیر. هر کاسته «ای دریا کنار کشتی گلیری/کشتی ایچینده رشتی گلیری» ماهنیسی قولاغا دگیر. ایبی آلچاق بوی، قارا گؤزلو، ائلدار، دوزگون گئییملی ... اؤزللیکلرینه مالیک ایدی.

بالابانچی فخی نصیری دئییر: «قولام قهوه‌سینده اوتورموشدوق. رحمتلیک ایبی ده اورادایدی. تبریزلی آشیق ائلیاس، یانیندا بیر نئچه یولداش قهوه‌ده سازی دیللندیریردی. ایبی دئدی ائلیاس سازی وئر بیر من چالیم. ائلیاس سازی وئرن زامان اونو کؤکدن سالدی. ایبی سازا میضراب ووران کیمی یانیندا اوتوران ایوبا دئدی: سازی کؤکدن سالیبدیر. ائله بو زامان بالابانچی رشید عسگری قهوه‌نین قاپیسیندان ایچری گیردی. ایبی سسله‌دی: رشید دوردوغون یئرده بیر زو توت، سازی کؤکله‌ییم. ایبی ایله رشیدین یئددی متر آرالاری واردی. رشید تله‌که زو توتماق همین ایبی دئدی: بسدی رشید، ساز کؤک اولدو. بیر پیش‌درآمد ایشله‌دی. سونرا کسمه کرمی‌نی چالیب اوخودو. آنجاق ائلیاس گؤردویو ایشه پئشمان اولدو. کسمه کرمی‌دن سونرا سازی یئره قویوب قاوالی اله آلدی. نئچه رینگ ایشله‌دی. اللریندن باشقا قیچی ایله ده رینگی گؤزل آیدینجاسینا چالدی.» ایبی‌نین قاوال چالماسینی هر کیمسه گؤرسه ایدی بارماغی آغزیندا اونا حئیران اولاردی.

یئری وار بورادا ایّوب توّابی[۲] جنابلاریندان وئردیگی بیلگیلره گؤره اؤز تشکور و مینتدارلیغیمیزی بیلدیریب اونلارا ساغلیق و اوزون عؤمور و ابراهیم مرادی جنابلارینا روحونون شادلیغینی دیله‌یک. قبیر داشی اوسته یازیلان شعرله بو یازییا سون وئریریک:

---

[۲] ایّوب توّابی(ساندویچی) دوغوم ۱۳۲۸. آتاسی‌نین آدی: محمود. دوغوم یئری: زنگان. تویلاردا آشیقلارلا بیرلیکده پول آلمادان قاوال چالیب اوخویار.

آیاقدان دوشموشم ساقی، الیمدن دوت آیاغیلن
الینده ساغرِ زرّین گؤروم همواره وار اولسون.
قـیزیل گول غنچه‌سی میثلی منیم بو قان اولان کؤنلوم
آچیلماز ببر ده عالمده اگر یوز مین باهار اولسون ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 121-126
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

عاشیق ادبیاتی و ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین قورولوشو

● **عاشیق سلجوق شهبازی**[۱]

عاشیق سلجوق شهبازی ۱۹۶۲-جی ایلده قیش فصلی‌نین اول آیی‌نین ۶-جی گونونده میاناناین آغجاقیشلاق کندینده دونیایا گؤز آچیر. ۱۹۷۵-جی ایلده «شوکور کیشی» تهرانا کؤچه‌رک «نعمت‌آباد» محله‌سینده مسکونلاشیر. سلجوق بیر گون گؤرور کی، قونشودا فرش ماغازاسیندا بیر عاشیق یاخشی ساز چالیب اوخویور، جاماعات دا ییغیلیب اونا قولاق آسیر. سلجوق اوتانا-اوتانا گلیب ماغازانین یانیندا دایانیر، عاشیق‌ین سازینا، سؤزونه قولاق آسیر. بوردا اولان آداملاردان بیری یداالله بگه دئییر کی، عاشیق «ایمامزاده حسن»ده قاتار کؤرپوسونون یانیندا بیر سازبندله تانیش اولدوم. چوخ گؤزل ساز باغلاییر و گؤزل ده ساز چالیر. لاپ بولاق کیمی قایناییر. «عاشیق یداله» دئییر آدی نه‌دیر؟ دئییر کی، آدی «عاشیق عوض»دیر. عاشیق یداله دئییر: او منیم اوستادیمدیر. اونون اوستونه نه او تایدا، نه ده بو تایدا بیر عاشیق یوخدور. آنجاق عاشیقلیغا گئتمیر. بونو ائشیدن سلجوق اؤز-اؤزونه دئییر کی، نه گؤزل اولدو، من صاباح گئدیب اوستاد عاشیق عوضی تاپیب، اوندان عاشیقلیق درسی آلاجاغام. سحری گون گئدیب اوستاد عوضی تاپیر و اونا دانیشیر کی، "آی اوستاد، من عاشیقلیق صنعتینی چوخ سئویرم، عاشیق اولماق ایسته‌ییرم. آنجاق آتام بیلسه، منی ائوه قویمایاجاق. من نه ائدیم؟". اوستاد عوض دئییر: "بیر هاوا چالیرام، اونو اوخو من سنین سسینه باخیم، سونرا دئیه‌رم نئیله‌یه‌سن". اوستاد عوض بیر هاوا چالیر، سلجوق دا اوخویور. اوستاد عوض سلجوق‌ون سسینی چوخ بگنیب دئییر: "اوغول! بوندان بئله منیم ماغازام سنیندیر. واختین اولاندا گل هم ساز باغلاماغی، هم ده ساز چالماغی اؤیره‌دیم. ساز آلماق لازیم دئییل. سن هر گون ده گلسن من سنه درس وئره‌رم. هئچ کیمه ده دئمه. بیر گون هامی گؤرر کی، سن بؤیوک بیر صنعتکارسان. اوندا آتان سنین ساز چالیب اوخوماغیندان لذت آلار، من ده سئوینرم". سلجوق ۴ ایل عاشیق عوضدن عاشیقلیق درسی آلیر. نه آتاسی بیلیر، نه ده جاماعات. بیر گون اوستادینا دئییر: "آی اوستاد! من صاباحدان عسگر گئدیرم".

[۱] ایران عاشیقلار بیرلیگی باشقانی (www.ashiqlarbirli.ir).

سلجوقا خییر-دوعا وئریر. سلجوق اوستاددان آیریلیر، ۱۹۸۰-جی ایلده عسگر گئدیر. ۲ ایل سونرا عسگرلیکدن قاییدیر، گؤرور اوستادی دونیاسینی دگیشیب. سازسیز قراری گلمه‌ین سلجوق گئدیر تهران‌ین "خاک‌سفید" (آغ تورپاق) محله‌سینده چیریشانلی عاشیق حسین اسد ایله تانیش اولور. سونرا چنگیز و فروخ مهدی‌پورو گتیریر نعمت‌آبادا. بیر نئچه ایل اونلاردان ساز باغلاماق و ساز چالماق اؤیره‌نیر. بیر واخت شوکور کیشی گؤرور اوغلو هم ساز چالیر، هم ده ساز باغلاییر. ۱۹۸۸-جی ایلده سلجوق باشلاییر عاشیقلیغا.

بیر-ایکی ایلین ایچینده تهران‌دا و بوتون آذربایجان‌دا سلجوق‌ون ساز ماغازاسی و چالیب اوخوماسی دیللر ازبری اولور. هر یاندان گلیرلر ساز آلماغا و ساز اؤیرنمگه. نعمت‌آباد بیر بالا باکی کیمی تانینیر. بیرگون پروفسور دوکتور محمدحسین (دوزگون) عاشیغا دئییر: عاشیق! بوتون خالقین یانیندا حؤرمتین وار، هامی سنی اورکدن سئویر. ائله منیم ده کؤنلومه یاتیبسان. بوندان سونرا من سنی آذربایجان‌ین میلّی عاشیغی آدلاندیریرام و سنین آدینی دا عاشیق سلجوق قویورووم. عاشیق سلجوق ۱۹۸۹-جو ایلده "آذربایجان عاشیقلاری" توپلوسونو یارادیر. ۱۹۹۲-جی ایلده آذربایجانا سفر ائدیر. گنجه‌ده عاشیق دیپلومونا لایق گؤرولور.

۱۹۹۹-جو ایلده کوللکتیوی‌نین آدینی دگیشدیریب "دده قورقود عاشیقلاری" آدلاندیریر. چوخ چالیشدیقدان سونرا ایران رادیو و تلویزیونوندا عاشیق موسیقیسینی رسمی‌لشدیریر. ۷ ایل رادیو و تلویزیوندا چیخیش ائدیر.

۲۰۰۵-جی ایلده "ائل سسی" آدیندا بیر شعر کیتابی ایشیق اوزو گؤروب. ۲۰۰۶-جی ایلده دده قورقود کیتابی‌نین قازان خان داستانینی چاغداش عاشیق دیلینه چئویریب و دده‌قورقود عاشیقلاری ایله ایفا ائدیب. ۲۰۰۷-جی ایلده "تپه‌دن دیرناغا آذربایجانام" شعر کیتابی خالق شاعیری زلیمخان یعقوب‌ون یازدیغی مقدمه ایله نشر اولونوب.

دده قورقود عاشیقلاری ۲۰۱۰-جو ایلده آذربایجان‌دا گئچیریلن بیرینجی اولوسلار آراسی عاشیق فستیوالینا دعوت اولور. فستیوالدا دده قورقود عاشیقلاری‌نین رهبری کیمی چیخیش ائدیر. عاشیق سلجوق شهبازی ۲۰۱۰-جو ایلده ایران‌دا موسیقی ائوینده ایران عاشیقلاری‌نین نماینده‌سی سئچیلیر. ائله بو ایلده "عاشیق داستانلاری" کیتابی ایشیق اوزو گؤرور. ۲۰۱۳ جی- ایل "ایران عاشیقلاری و ادبیاتی" کیتابی عاشیق سلجوق شهبازی‌نین ۴۰ ایلده چکدیگی زحمتین بهره‌سی نشر اولور. عاشیق صنعتینده ۸ کلاسیک عاشیق هاواسی‌نین یارادیجیسی‌دیر. عاشیق سلجوق شهبازی ایران‌ین موسیقی ائوینده یونه‌تیم قورولو (هیئت مودیره) اویه‌سی اولوب و عاشیق ادبیاتی حاقیندا بیر نئچه بیلیمسل مقاله یازیب. بو مقاله‌لردن بیری آشاغیدا وئریلمیشدیر:

سالام وئریب بیر مجلیسه وارانداً،
یاخشی اگلش، یاخشی اوتور، یاخشی دور.
دیندیرنده کلمه-کلمه جاواب وئر،
گؤرن دئسین برکاللاه، یاخشی‌دیر.
خسته قاسیم

عاشیق ادبیاتی صنعتینده بیزیم اولولاریمیز حدیندن آرتیق چوخ اولوب. ددەقورقود باشدا اولماقلا عاشیق عباس و دده قوربانی زامانیندان بری قالان سندلر عاشیقلاردیر. بو حاقدا، دده و اوستاد عاشیقلارین هر بیری‌نین آیریلیقدا سینه‌سینه بیر بؤیوک سؤز خزینه‌سی دئمک اولار. چوخ حیف کی، گئت-گئده و بیر-بیری‌نین آردینجا، گؤزوموز گؤره-گؤره بو داهیلری الدن وئریریک.

من ائله حساب ائدیرم کی، بیز هر ساعاتدا عاشیق ادبیاتینا عاید بیر نئچه کیتابخانانی اؤز الیمیزله و بیله-بیله تورپاغا باسدیریریق.

بسدیر بو دوروب-دایانماق، گؤزوموز گؤره-گؤره بو قدر بؤیوک بیر وارلیغی الدن وئرمک. من بو ادبیاتین باشینا بیر قاسیرغا اوتورماقدان چوخ سیخیلیرام. بئله بیر وضعیتی گؤرنده گئچمیش اوستاد عاشیقلارا رحمت اوخویورام کی، بو قدر درین بیر مدنیتین قورونوب ساخلانماسیندا نه قدر چتینلیکلر چکیبلر. قالانلارینا دا هر زامان تانریدان جان ساغلیغی آرزیلاییرام. اونا گؤره کی، بو عاشیقلارین هر تک-تکی‌نین سینه‌سی بیر منبع و جانلی سنددیر. صاباح بونلارین هئچ بیرینه الیمیز چاتمایاجاق. من بو صنعتی و بو عنعنه‌لری داوام ائتدیرن عاشیقلارین گوجونه آرخالانیب دانیشیرام. دونیانین معتبر موزه‌لرینده ساخلانیلان کیتابلار و الیمیزده اولان جانلی سندلر وار. یعنی بو عاشیقلاریمیزین حسابینا و اونلارا اساسلاناراق دئییرم کی، نئچه مین ایل بوندان اوّله قاییدابیلیریک! یوز ایل بوندان اوّله قدر "فولکلور" کلمه‌سی هئچ بیر کیتابدا گؤزوموزه دگمیردی. بو کلمه‌نین یئرینه بیزلر "عادت-عنعنه"، «دب» کلمه‌سینی ایشلتمیشیک. دئمه‌لی، بیزیم فولکلوروموزون نئچه مین ایللر تاریخی واردیر. هر یاندا فولکلوردان صحبت اولاندا بیز ده اؤز داستانلاریمیزدان دانیشابیلریک. میثال اوچون، دده قورقوددان سونرا عاشیقلیغین گوجلو قولو اولان دگرلی دده قوربانی‌دن باشلامالی‌ییق. دده قوربانی‌نین فلسفه‌سی‌نین بینؤوره‌سی فولکلوردا معنا تاپیر. فولکلور ایکی کلمه‌دن تشکیل اولونموش دونیا شؤهرتلی بیر وارلیقدیر: "فولک" یعنی خالقلار، "لور" دا علم، فایدا و دوشونجه دئمکدیر. علمین، دوشونجه‌نین خصوصاً عاشیقلیغین بونؤوره‌سی دده قوربانی‌دیر. قوربانی‌نی هرطرفلی تانیماق اوچون من ائله دده قوربانی‌دن بیر احوالات دانیشیرام، سیز اؤزونوز قیمت وئرین. ایکی حؤکمران، بیری شاه اسماعیل و بیری سلیم پاشانین معروف چالدیران دؤیوشونده دده قوربانی گئدیر سلیم پاشانین یانینا کی، ساواشی دایاندیرسین، او مقامدا دده قوربانی گؤر نه دئییر:

سن عثمانلی سولطانیمسان
خطایی ده شاهیم منیم

اگر چیخسان حق سؤزومدن
توتاجاقدیر آهیم منیم

بو ایش شیطان شر ایشیدیر
چوغول کذاب پیشمیشیدیر
ایکی قارداش دؤیوشودور
قارداش پادشاهیم منیم

قوربانی‌دیر گلن شاهاد
کند - یورد اولوب شهر برباد
بو دؤیوشدن قازانیر یاد
ای آرخا پناهیم منیم

عاشیق ادبیاتی‌نین دده‌سی قوربانی بیر سؤزله ایکی قارداش دؤیوشونه سون قویدو، آما ۲۱- جی عصرده باخین گؤرون بو وارلیق نه قدر تنزوله گئدیر. بو ادبیاتین و عاشیق صنعتی‌نین گئچمیشینی بئله گوجلو بیله- بیله ایندیکی زاماندا بئله تنزوله اوغراماسینی گؤروب سیغیشدیرابیلمه‌دیم. بو ادبیاتین قورونماسینا و دؤلت طرفیندن حمایه اولماسینا بیر یول آختاردیم و نهایت بونو باشا دوشدوم کی، من ایران‌دا بیر تشکیلات یاراتماسام بو صنعته یانان یوخدور و هره اؤز ایشینده‌دیر. چوخ عاشیقلارلا دانیشدیم کی، گلین بیر قالارغی ایش گؤرک، باخدیم کی آلینمیر آتالاریمیزین بیر سؤزو وار دئییبلر "آشپاز ایکی اولسا آش یا شور اولار یا دوزسوز." نهایت ۴ ایل بوندان اول باشلادیم "گیزلیجه" دؤلته کتبی مراجعتلر ائتدیم. بیر چوخ میلّت وکیلیمیزله دانیشدیم، الیم چاتان ناظیرلرله دانیشدیم، بلدییه باشچیلاریلا دانیشدیم و نهایت ایسته‌دیگیمین یولونو تاپدیم. ۳ ایل گیزلیجه‌سینه هر ایشی گؤرندن سونرا بوتون لازیم اولان سندلری الده ائدندن سونرا بو ایشی آشکارا سالدیم. ایندی دئیرسینیز کی، نییه ۳ ایل گیزلیجه بیرلیگین سندلرینی توپلادیم؟ آخی بیزده بیر آتالار سؤزو ده وار کی دئییبلر "آغاجی اؤز ایچیندن قورد یئیر." او تایلی - بو تایلی ائله آداملار تانیردیم کی، بیلسه‌یدیلر من ایران عاشیقلار بیرلیگینی یاراتماق ایسته‌ییرم، هامیدان اؤنجه انولار بو ایشه مانع اولاجاقدیلار. آما یارادان منه یار اولدو، نهایت من ایران عاشیقلار

جمهوری اسلامی ایران
وزارت کشور
پروانه فعالیت
سازمانهای مردم نهاد
در سطح ملی

بیرلیگی‌نین رسمی فعالیت سندینی حؤرمتلی ناظیریمیزین امضاسیلا ۲۰۱۵ - جی ایلین یای فصلی‌نین اوّل آیینده آلدیم و باشلادیق بو بیرلیگه بوتون عاشیقلاری عضو ائتمگه. بیرینجی تبریزده ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین نمایندسینی سئچدیک. سونرا اورمیه، زنجان، میانا، پارس‌آباد، همدان، مشکین‌شهر و بوتون شهرلرین نماینده‌لرینی سئچدیک و بو بیرلیگین آچیلیشی‌نین گونونه قرار وئردیک. بوتون شهرلرین نماینده‌لرینه مکتوب گؤندردیم و هر نمایندلیگیمیزدن تشریف گتیرن عاشیق قوروپلارینا ۵ دقیقه واخت وئردیک. ۱۲ شهردن عاشیقلار قوروپو گلدی. آذربایجان، گورجوستان و تورکیه‌دن ده عاشیقلار گلدیلر و ۲۰۱۵ -جی ایلین اوکتوبر آی‌نین ۹ - دا تهران‌دا بو آچیلیشی گئچیردیک و ائله او گوندن باشلادیم ۵ شهره شعبه‌لرین اجازه‌سینی آلدیم و او شهرلر تبریز، اورمیه، کرج، زنجان و اردبیل اولدو. بو شهرلرین نماینده‌لری باشلادیلار اؤز شهرلرینده اؤز ایشلرینی داوام ائتمگه. من شهرلرین نماینده‌لرینه دئدیم کی، بو گوندن چالیشین شهرین باشچیلاری ایله دانیشین هر شهرده بیر آچیلیش اولسون و شهرین باشچلارینی دعوت ائدین و اونلاردان ایسته‌یین کی ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین نماینده‌لیکلرینه ائو وئرسینلر. بو عرفه‌ده کرج نماینده‌لری گئجه - گوندوز چالیشدیلار و بیر آچیلیش گئچیردیک.

او بیری شهرلرین نماینده‌لری ده چوخ ایشلرینی گؤروبلر. اینانیرام کی، بو یاخینلاردا تبریزین نمایندسی آلیشیق چوخ طنطنه‌لی بیر آچیلیش مراسیمی گئچیره‌جک. من اؤزوم ده مرکزده، تهران‌دا دورمادان، دایانمادان ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نه بیر ائو آلماغا چالیشدیم و نهایت تهران‌ین ۵- جی منطقه‌سینده بیرلیگه بیر ائو آلدیق و ۲۰۱۶- جی ایلین فئوریه آی‌نین ۹-دا بو ائوین آچیلیشینی گئچیردیک.

آچیلیشا تهران بلدیه‌سی‌نین مدنی معاوینی حؤرمتلی اسماعیل علی‌اکبری، میلّت وکیللری، اعتماد قزئتی‌نین باش رداکتورو و میلّت وکیلی دوکتور ائلیاس حضرتی، آذربایجان جمهوریتی‌نین ایران‌داکی صلاحیتلی سفیری حؤرمتلی دوکتور جوانشیر آخوندوف و بیر نئچه اجتماعی خادیم بو ائوین آچیلیشیندا اشتراک ائتدیلر و اؤز خئیر دوعالارینی وئردیلر.

بو بیرلیگین قورولماسی‌نین نتیجه‌لریندن بیری ده خالق شاعریمیز زلیمخان‌ین آنما گئجه‌سی اولدو کی، ۲۰۱۶- جی ایلین فئوریه آی‌نین ۱۴- ده تهران‌ین اندیشه مدنیت سارایینده ساعت ۱۷:۳۰-دان ۲۲-یه قدر، آذربایجان عاشیقلار بیرلیگی‌نین صدری مرحوم خالق شاعیریمیز زلیمخان‌ین قیرخینا گؤره بیر اولوسلار آراسی آنما گونو گئچیردیک و بو عزیزیمیزین روحونا سازلا، سؤزله دوعا ائتدیک.

۲۰۱۶ - جی ایلین مای آیی‌نین ۲۴- ده تهران‌ین بهاران مدنیت سارایيندا دده شمشیر آدینا اولوسلار آراسی عاشیق فستیوالی دوزنله‌دیک. فستیوالدا ۱۸۳ عاشیق اشتراک ائتدیلر. ۶ اوستاد عاشیق و عاشیق ادبیاتینا خیدمتی اولانلارا *دده شمشیر* دیپلومو وئریلدی. فستیوالین دیپلومونا نایل اولانلاردان بیری چؤخ حؤرمتلی حسین سیامی تیکمه‌داشلی، بیری قاراداغ‌ین اوستاد عاشیقی فتح‌آقا رضایی، تبریزدن اوستاد عاشیق حسین ساعی، اورمیه‌نین چوخ تانینمیش اوستاد عاشیقی و ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین اورمو

شعبه‌سی‌نین صدری هدایت مهری، ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین همدان شعبه‌سی‌نین صدری اوستاد عاشیق نصرت‌الله زرگر و ساری‌تئل عاشیقلار قوروپونون رهبری اوستاد رضا افشار اولدولار. بو فستیوالین لایحه‌سینی یازماقدا و بو فستیوالین باشیندان سونونا قدر گئجه -گوندوز زحمت چکن ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین تبریز شعبه‌سی‌نین باشقانی ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین باشقان یاردیمجیسی عالیمیز محمد عبادی "آلیشیق" جنابلاری اولدولار.

ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نین بیر بؤیوک پروژه‌سی ده بوندان عبارتدیر کی، ۲۰۱۶- جی ایلین سونونا کیمی عاشیق عباس توفارقانلی‌نین ۱- جی اولوسلار آراسی عاشیق بایرامینی ایران‌دا گئچیرجگیک و بو بایرام دوزنلی اولاراق هر ایل داوام ائده‌جک. ایندی من بوتون آذربایجانلیلارا اوز توتورام و هر بیرینیزدن تمنا ائدیرم بو ایران عاشیقلار بیرلیگی‌نی تک و کیمسه‌سیز قویمایین. کیمین الیندن نه گلیرسه بویورسون. بو ادبیات و مدنیت هامیمیزیندیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 127-133
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تورکجه داش باسما کیتابلاریندا فولکلورون ایزی

• علی برازنده تورک[1]

ÖZET: Ali BERAZENDE, "Türkce Daşbasma Kitablarında Folklorun İzi", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Yaz/Bahar 2016), ss. 67-74

Qacar döneminde daşbasma kitabların yayınlanmasıyla yeni bir ressamlıq dönemi başlamış oldu. Daşbasma kitablardakı resimler eski ressamlıq uslublarıyla çox ferqli olmaqla birlikde, kitab tasarımı seneti ve folklorik unsurlardan yararlanma yoluyla yeni ve ferqli bir kitab şekli de ortaya çıxmış oldu.

Bu çalışmada, daşbasma kitabların tarixi ve özellikleriyle birlikde, Türk dilinde yayınlanmış olan ve içinde resimler bulunduran daşbasma foklkorik kitablardan örnekler verilmeye çalışılmışdır.

Bu nüsxelerin en önemli özelliyi, benzer bir yapının bir çox kitabda uyqulanması ve davam etmesidir. Bu yapının kökü, eski dönemlere aid gelenek ve göreneklere, folklorik melzemelere dayanmaqda ve günümüzde de izini sürdürmekdedir.

***Açar Sözcükler*:** Türkce, Daşbasma, Folklor, Resim.

چکیده: علی برازنده، "جایگاه فولکلور در کتاب‌های چاپ سنگی ترکی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۷۴-۶۷

با انتشار کتب چاپ سنگی در دوره قاجار، مرحله جدیدی در هنر نقاشی آغاز شد. ضمن اینکه تصاویر موجـود در کتاب‌های چاپ سنگی تفاوت زیادی با نقاشی‌های دوره‌های قبل داشت، با استفاده از عناصـر فولکلوریـک و هنـر کتاب‌آرایی، شکل جدید و متفاوتی از کتاب نیز به وجود آمد.

در این مقاله، ضمن بررسی مختصر تاریخ و ویژگی‌های کتب چاپ سنگی، نمونه‌هایی از کتب سـنگی فولکلوریـک به زبان ترکی که حاوی تصاویر نقاشی نیز می‌باشد، معرفی می‌گردد.

مهم‌ترین ویژگی این نسخ، تطبیق و تداوم یک ساختار واحد در بسیاری از کتاب‌ها می‌باشد. این ساختار ریشه در آداب و رسوم باستانی و عناصر فولکلوریک داشته و آثار آن تا امروز ادامه یافته است.

کلیدواژه‌ها: ترکی، چاپ سنگی، فولکلور، تصاویر نقاشی.

[1] فولکلور آراشدیرماجیسی (azerses2@gmail.com).

گیریش

قاجار دورونده داش باسما کیتابلارین نشر ایله یئنی بیر رساملیق دؤنمی باشلامیش اولدو. گرچی داش باسما کیتابلارداکی رسیم و نقاشیلر اسکی رساملیقلارلا چوخ فرقلی ایدی، اما بیر سیرا کیتاب تاساریمی صنعتی و فولکلور عنصورلاریندان یارارلانماقلا یئنی و فرقلی بیر کیتاب شکلی جانلانمیش اولدو.

بو مقاله‌ده، داش باسما کیتابلارین تاریخی و اؤزللیکلریندن قیساجا سؤز آچیلیب، تورک دیلینده یاپینلانمیش اولان و ایچینده تصویر و رسیم بولوندوران داش باسما فولکلوریک کیتابلاردان اؤرنکلر وئریلمگه چالیشیلمیشدیر.

بو نسخه‌لرین ان اؤنملی اؤزللیگی بیرچوخوندا بنزر بیر قورولوشون داوام ائتمه‌سی‌دیر. بو قورولوشون کؤکو بعضی اسکی دؤنملردن قالان خالق و فولکلوریک عنعنه‌لردن تاثیر آلاراق اؤزونه گؤسترییر.

داش باسما کیتابلارین تاریخی

گوتنبرگ‌ین باسقی ماشینینی اختراعسیندان ۳۰۰ ایل سونرا، داش باسما کیتابلار اون سککیزینجی یوز ایلین سونلاریندا آلویس سنه فلندر طرفیندن ابداع اولدو. فلندر یوخسول بیر آلمانلی ایدی و اوجوز کیتاب باسقیسی اوچون بو متودو اختراع ائتمیشدی. اون ایل سونرا بو متود، ایرانا یول تاپدی. آذربایجان والیسی عباس میرزا، بو متودو اؤیرنیب ایرانا گتیرمه‌سی اوچون محمد صالح خان بن حاج محمد باقر شیرازی‌نی روسیایا گؤندردی. آقا علی بن حاج محمد حسین امین‌الشرع تبریزی، ایران‌دا باسماخانا (مطبعه) قوران ایلک شخص ایدی. ۱۲۴۰ هجری قمری ایللرینده عینی آندا داش باسما و قورقشوم باسقی (چاپ سربی) ایکیسی بیر آرادا ایران‌ین بیر نئچه شهرینده استفاده اولونوردو، لاکین داش باسما سرعتلی و اوجوز اولدوغو اوچون داها چوخ رونق تاپدی.

ایران‌دا داش باسما اوصولو ایله باسیلان بیرینجی کیتاب، تبریز دارالسلطنه‌سینده بیر قرآن نسخه‌سی ایدی. بو کیتاب ۱۲۴۹هجری قمری‌ده باسیلمیشدیر.

اوندان سونرا *زادالعماد مجلسی* کیتابی ۱۲۵۱ هجری قمری‌ده باسیلدی. ایران‌دا ایلک رسیملی داش باسما کیتاب *لیلی و مجنون* مکتبی‌دیر کی، ۱۲۵۹ هجری قمری‌ده تبریزده باسلمیشدیر. کیتابدا دؤرد رسیم واردیر، آنجاق رسامی‌نین آدی بللی دئییل.

سونرالار تبریزده بیر چوخ دفعه باسیلمیش محمد فضولی‌نین *لیلی و مجنون* کیتابی‌نین رساملاری محمدرضا نقاش نواب اشرف و الاملک قاسم میرزا طرفیندن رنگلی اولاراق چکیلمیش و ملی کیتابخانادا ۴۵۱۳ ن.۱ ث.۱۷۴۱۰۳ نومره آلتیندا ساخلانماقدادیر. بو کیتابدا دا ۱۱ رسیم واردیر.

بئش ایل بو تاریخدن سونرا محمد شاه‌ین فرمانی ایله تبریزدن داش باسما باسماخاناسی بوتون وسایل و دستگاهلاری ایله تهرانا داشیندی و تهران‌دا بیرینجی داش باسما کیتاب *دیوان عبدالوهاب نشاط* کیتابی ایدی.

داش باسما باسقیسی راحات و اوجوز اولدوغو اوچون، بو متود قیسا بیر زاماندا بوتون باسماخانالاردا رواج تاپدی. دیگر طرفدن خالقین اسکی و نستعلیق خطی ایله تانیش اولدوقلاریندان، داش باسما کیتابلار قورقشوم کیتابلاردان داها چوخ رغبت گؤردو.

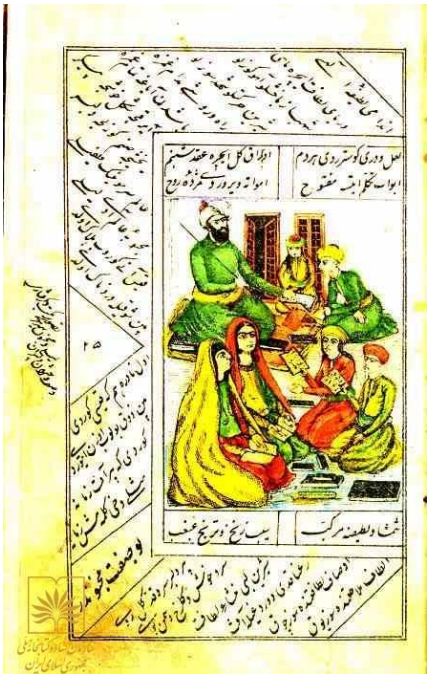

لیلی و مجنون کیتابیدان رسیملی بیر صفحه

ایران و آذربایجان‌دا داش‌باسما نشری‌نین چوخالماسی ایله رساملار و خطاطلارین دا ساییسی آرتدی. ایلک کیتابلاردا هئچ بیر رسیم و صفحه تاساریمی گؤرونمه‌سه ده، اون ایل ایچینده باسقیدا یئنی تکنیکلردن استفاده یولویلا بو دؤنمین کیتابلاریندا یئنی بیر شکیل اورتایا چیخدی. مثلا ۱۲۵۹ هجری قمری‌ده باسیلمیش اولان فارسجا *مین بیر گئجه* داستان کیتابیندا هئچ بیر شکیل و رسیم یوخ ایکن، ۱۲۷۲ ه.ق ایلینده‌کی باسقیسیندا بو کیتاب رسیملی‌دیر.

عمومیتله داش‌باسما کیتابلاری‌نین رساملاری، گئچمیش الیازما نسخه‌لرده‌کی داستانلاردان تاثیر آلاراق، حکایه‌لرنین زیروه یئرلرینی تصویره چکمیشلر. قاجار دؤنمینده تورکجه داش‌باسما کیتابلاری دؤرد بؤلومه، یعنی کلاسیک تورک ادبیاتی، مذهبی ادبیات، فولکلوریک داستانلار و مکتب اوشاقلاری اوچون اؤیرتیم کیتابلاری اولاراق آییرماق اولار.

تورکجه کلاسیک ادبیات داش‌باسما کیتابلاری تکجه شعر اولدوقلاری اوچون رسیم و نقاشلیق اونلاردا اولمامیش و کیتابین گؤزل گؤرونمه‌سی اوچون شعرلر نستعلیق یازی ایله و چوخو بیرینجی صفحه اولماق اوزره بعضی صفحه‌لرده تذهیب ایشلری گؤرولموشدور.

گنجه‌لی نظامی‌نین *هفت پیکر* کیمی منظوم داستانلاری دا تورکجه اولاراق داش‌باسما شکلینده ۱۳۳۳ هجری قمری‌ده میرزا محسن و حاجی علی کتابفروش طرفیندن نستعلیق خط ایله ۲۲ رسم ایله برابر ۳۴۳ صفحه‌ده باسیلمیشدیر.

ادبیاتلا باغلی باشقا بیر داش‌باسما کیتاب *نجم الحکایات* کیتابی‌دیر. بو کیتاب جواد بن محمدعلی تبریزی طرفیندن نستعلیق خط ایله کتابت اولوب ۱۳۳۱ هجری قمری ایلینده ۵۴ رسیم ایله ۱۳۵ صفحه‌ده باسیلمیشدیر. کیتابین یازاری «تربیت» مدرسه‌سی‌نین مودورو، گنجلر اوچون قیسا حکایه‌لری توپلامیش و کیتابین سونوندا «نظم‌المواعظ» آدلی بؤلومده آیات شریفه و اخبار و حدیثدن نمونه‌لر وئرمیشدیر. کلاسیک شعر کیتابلاریندا *سماوریه* کیتابی دا رسیملی کیتابلار آراسیندادیر.

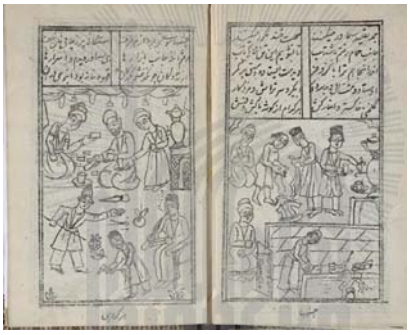

کیتاب سماوریه

قاجار شاهلاری‌نین تورک دیلینه درین حؤرمتلری اولدوغو اوچون بوتون کیتابلار ایکی دیلده، یعنی تورکجه و فارسجا باسیلیردی. مذهبی داستانلار تعزیه و مرثیه و روضه‌خوانلیق واسیطه‌سی ایله داش‌باسما کیتابلارا یول تاپدی. بو داستانلار پیغمبرلرین و اماملارین خصوصی ایله امام حسین و کربلا حادثه‌سی‌نین ماتم و روضه‌لریندن الهام آلینیب بو ساحه ده چوخلو کیتاب، اؤزللیکله تورک دیلینده باسیلمیشدیر. نمونه اولاراق *اسرارالشهدا* ۱۲۶۸ هـ‌ق-ده مصور شکلیده و *طوفان کربلا* ۱۲۷۲ هـ‌ق-ده میرزا علیقلی خویی طرفیندن باسیلمیشدیر. مذهبی داستانلارین ان تانینمیش کیتابلاریندان بیری ده *مختارنامه* و یا *حدیقه‌المومنین و روضه‌الموحدین*‌دیر. ایلک دفعه ۱۳۲۹ هجری قمری ایلینده ایکی جیلدده باسلمیشدیر. سونرالار کیتاب جواد ناصر الکتاب متخلص به اقبال الشعرا ابن محمد علی دلخون تبریزی طرفیندن یازیلمیش و تبریز شهرینده ۱۳۳۵ هـ‌ق-ده محمود بن احمد تاجر کتابفروش تبریزی ۵۴۶ صفحه‌ده باسیلمیشدیر.

دیوان دلسوز **تورکجه مختارنامه**

دینی کیتابلارداکی رسیملرین اؤزللیکلریندن بیری ده ساواش پالتارلاری ایله ساواش تجهیزاتی‌نین گؤستریلمه‌سیدیر. پیغمبر و اهل بیت‌ین اوزلری گؤستریلمیر، گئنیش و اوزون عبا و عمامه‌لری واردیر. شهیدلرین باشلاری‌نین اوستونده کیچیک قادین ملکلر گؤرونور.

شاعیرلرین چوخو اهل بیت و کربلا حادثه‌لری و مصیبتلرینی شعر شکلینده نظمه چکمیشلر. بو کیتابلارین بیر چوخو شعر کیتابی اولوب، بعضیلرینده ده کربلا حادثه‌لری رسم اولموشدور. اؤرنک اولاراق *دیوان دلسوز* ۱۳۰ صفحه‌ده باسیلمیش و ایچینده ۱۱ رسیم واردیر.

پیغمبرلر و اهل بیت ایله ایلگیلی دینی کیتابلارین رسامی آدلیم رسام میرزا علیقلی خویی‌دیر. دینی و مذهبی کیتابلاردان *کلیات کنز المصائب گلزار حسینی* محمد تقی قمری طرفیندن یازیلمیش و دؤنه-دؤنه باسیلمیشدیر. بو کیتاب مذهبی و نوحه کیتابیدیر و ایچینده ۴ رسیم واردیر. کیتابین رسیملری باشقا دینی کیتابلارین رسیملریندن داها گؤرکملی و پروفسیونل‌دیر.

کنزالمصائب گلزار حسینی

کنز المصائب کیتابی دا مرثیه موضوعسوندا و کربلا حماسه‌سی ایله باغلی دیگر مشهور کیتابلاردانديرکی، قمری تخلوصلو محمد تقی بن ابراهیم دربندی اون اوچونجو هجری قمری ایللرینده دؤنه-دؤنه محمد حسین تبریزی مطبعه‌سینده باسیلمیشدیر.

فولکلوریک داش‌باسما کیتابلار

مشروطیت دؤنمینده خالق ادبیاتی ایکی قولا، یعنی فولکلوریک حماسی و افسانه‌وی و عاشقانه داستانلار بؤلونموش و هر بیری‌نین اؤزونه خاص مخاطبی واردی. گرچی تورک داستانلاری عاشیقلار طرفیندن ناغیل و حکایه شکلینده سؤزلو اولاراق آنلاتیلیردی، آما بعضی تاریخی و خالق ایچینده چوخ بگنیلن داستانلار کتاب شکلینده باسیلمایا باشلامیشدی. بونلارین چوخو فارس و عرب دیللرینden ترجمه اولوب و حماسی و خیالی و افسانه‌وی داستانلاری احتیوا ائدیردی. ان اسکی تورکجه فولکلوریک داش‌باسما کیتاب *سیف‌الملوک و بدیع الجمال* کیتابی‌دیر. بو کیتاب سونرالار دؤنه-دؤنه باشقا آدلارلا او جمله‌دن *حکایت عاصم بن صفوان سیف الملوک* آدی ایله ۷۸ صفحه‌ده مصور شکلیده باسیلمیشدیر.

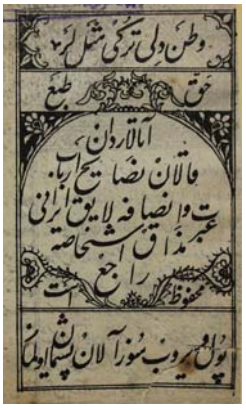

وطن دیلی تُرکی مثللر

فولکلور و خالق بیلیمینه عاید تک کیتاب *امثال العجم* (وطن دیلی تُرکی مثللری)دیر کی، علیقلی واعظ دهخوارقانی طرفیندن ترتیب اولونوب، تبریزده دارالطباعه مشهدی اسد آقا طرفیندن، ۱۳۳۳ هجری قمری‌ده، ۶۸ صفحه‌ده باسیلمیشدیر. کیتابدا رسیم اولماسا دا، داش‌باسما شکلینده باسیلمیش آتالار سؤزو کیتابی اولاراق اؤنم داشیماقدادیر.

بو کیتابا بنزر بیر باشقا کیتاب *امثال ترکی با ترجمه فارسی* کیتابی‌دیر. بو کیتاب علی بن مصطفی بادکوبه‌ای و محمد اسماعیل خونساری‌نین اهتمامی ایله میرزا حبیب‌الله باسمه‌چی باسماخاناسیندا ایلک دفعه ۱۲۸۶ هجری قمری‌ده و سونرالار دؤنه-دؤنه ۱۳۱۴ هجری قمری‌ده *تورکجه ضرب المثللر* اولارق باسیلمیشدیر.

باشقا فولکلوریک داستانلاردان *کتاب نوش آفرین و گوهر تاج*‌دیر کی، ۱۲۳ صفحه‌ده ابی عبدالله الحسین جواد کاتب طرفیندن نستعلیق خطی ایله یازیلمیشدیر. کیتابدا ۲۱ رسیم واردیر.

کتاب نوش آفرین و گوهر تاج

۱۳۳۴ هجری قمری تاریخینده حقیقت مطبعه‌سینده باسیلمیش *شیرویه داستانی* دا تورکجه رسیملی کیتابلاردان سایییلیر. کیتاب ۲۸۴ صفحه‌ده باسیلمیش و ایچینده ۱۴ رسیم واردیر.

آقا جمال خوانساری طرفیندن یازیلان *کلثوم ننه (عقاید النساء)* کیتابی‌نین تورکجه ترجمه‌سی جواد بن محمد علی طبیب طرفیندن ۱۳۳۲ هجری قمری‌ده، ۳۱ صفحه‌ده رسیملی اولاراق باسیلمیشدیر.

مین بیر گئجه ناغیللاری گرچی تاماماً تورکجه اولاراق باسیلمامیش، لاکین بؤلوملری آیری -آیری کیتاب شکلینده خالق ایچینده یاییلمیشدیر. اؤرنگین *کلیات قمرالزمان*، جواد بن محمدعلی خوشنویس تبریزی کتابتی و کربلایی محمد طرفیندن ۱۳۳۲ هجری قمری ایلینده ۷۸ صفحه‌ده رسیملی اولاراق باسیلمیشدیر.

لطایف خواجه نصرالدین کیتابی دا باشقا فولکلوریک کیتابلاردان اولوب، ۲۹ صفحه‌ده رسیملی شکلیده داش‌باسما اولاراق موجوددور. ۱۲۶۸ هجری قمری ایلینده باسیلان بیر باشقا کیتاب *لطایف نامه*‌دیر و تورکجه داستانلاری ایچرمکده‌دیر.

شیرویه داستانی

فولکلوریک و خالق داستانلاریندان سایییلان حسین *کرد شبستری* کیتابی ۱۳۵ صفحه‌ده و ۲۰ حرفه‌ای (پروفسونل) رسیمله باسیلمیشدیر.

سلیم جواهری کیتابی فولکلوریک موضوعدا و خارق‌العاده موجودلارلا باغلی بیر باشقا داش‌باسما کیتاب اولوب، ۳۲ صفحه‌ده ۱۶,۵x۲۱ سانتیمتر اؤلچولرینده باسلمیشدیر. *احادیث لذیذه و منیفه و حکایات مضحکه و لطیفه* ده دیگر فولکلوریک کیتابلاردان سایییلیر.

مهر و ماه کیتابی دا فولکلوریک داستانلاردادیر و ۸۴ صفحه‌ده باسیلمیشدیر. کیتابین اوچده بیری رسیملی‌دیر. یعنی اوتوزا یاخین رسیم واردیر.

مهر و ماه

سونوج:

داش‌باسما باسقیسی و یا لیتوگرافی دیگر ایلکلر کیمی بیرینجی دفعه ایران‌دا، تبریز شهرینده قورقشوم باسقیسیندان سونرا قورولموشدور. داش‌باسما کیتابلار خالق طرفیندن داها چوخ رغبت گؤرمه‌سینه رغماً، اوزون عؤمورلو اولمامیش، گئتدیجکه یئنی تکنولوژیلر و باسقی و چاپ امکانلاری میدانا گلدیکجه بو متود اورتادان قالخماق زوروندا قالمیشدیر. آما قیسا عؤمرو سوره‌سینجه بیر چوخ آچیدان ایز بوراخاراق تاریخی بیر دؤنم کیمی قورونماغا لایق بیر دؤران یاراتمیشدیر. بو آرادا خالق ادبیاتی، انسانلارین هر زامان ماراق دویدوغو بیر ساحه اولدوغو اوچون، بو ساحه‌ده یئنیلیکلر و آراشدیرمایا دگر موضوعلار اورتایا چیخمیشدیر. قیسا یازیمیزدا داش‌باسما کیتابلارینا فولکلور آچیسیندان باخیب، بو دؤنمه‌کی رساملارین و خالقین دوشونجه‌سینی یانسیدان و عکس ائتدیرن فولکلوریک کیتابلاری تانیتماغا چالیشمیشیق. یوخاریدا قید اولان کیتابلار، «ائل بیلیمی» دیجیتال کیتابخاناسیندا موجوددور ■

کتاب حسین کرد شبستری

قایناقلار:

بابازاده، ش. (۱۳۷۸). *تاریخ چاپ در ایران*، انتشارات طهوری، تهران.

حسینی راد، ع. (۱۳۸۴). «بررسی کتاب‌های چاپ سنگی مصور دوره قاجار»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۳ (پاییز).

هاشمیان، هـ (۱۳۸۶). *فهرست کتاب‌های چاپ سنگی و سربی (فارسی، عربی، ترکی)*، کتابخانه تربیت تبریز، تبریز.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 1, Sayı: 4 (Bahar 2016), ss. 135-138
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

واتیکان‌داکی الیازمانین حکایه‌سی: مارینو سانودو و اثری[1]

● **محمد توتونجو**

●● **کؤچورن: محمدرضا قوچی**

بوزقوردو تورک سمبولو اولاراق ایلک دفعه استفاده ائدن باتیدا ونیزلی مارینو سانودو آدیندا بیر آدام اولموشدور. ونیزلی زنگین و سویلو سانودو عایله‌سی‌نین بیر اویه‌سی اولان مارینونون دوغوم و اؤلوم تاریخلری تام اولاراق بیلینمه‌مکده‌دیر. مارینو سانودونون تقریباً ۱۲۷۰ ایلینده دوغموش و یئنه ۱۳۳۴ ایلینده اؤلموش اولدوغو تخمین ائدیلیر. عایله‌سی ونیز جمهوریتی‌نین یؤنتیجیلری اولماقلا بیرلیکده تیجارت ایله ده مشغول ایدیلر. ایلک زیارتلرینی آغ دنیزده «ناکشه» آداسینا گرچکلشدیرمیش (۱۲۸۱) و ۱۲۸۵ ایلینده خاچلیلارین الینده اولان عقّانی زیارت ائتمیشدیر. حیاتیندا دفعه‌لرجه قیبریس، ایسکندریه، ارمنیستان (کیلیکیا) و رودوسو زیارت ائتدیگینی؛ بونون یانیندا آغ دنیزده و مورا یاریم‌آداسیندا اوزون سیاحتلره چیخدیغینی بیلیریک.

بو ایللرده مغلوب اولان خاچلی اوردولاری‌نین پریشانلیغینی گؤرموش و ایره‌لیله‌ین آنادولو بگلیکلری و مملوکلو سلطانلیغی‌نین دوردورولماسی قونوسوندا فیکیر اوره‌تمگه باشلامیشدیر. ۱۲۹۱ ایلینده قوتسال تورپاقلارداکی سون خاچلی سلطنتی اولان عقّادا مملوکلولارین الینه گئچمیشدی. چوقور اوواداکی کلیکیا کرالیغی چئوره‌دن قارامان اوغوللاری و دیگر تورک بگلری‌نین سالدیریلارینا معروض قالمیشدی. سانودو بو قارماشیق دؤنمده یئنیدن خاچلی روحونو جانلاندیرماق اوچون بیر کیتاب یازماغا قرار وئرمیشدیر. "سئکرئتا"[2] آدینی وئردیگی بو اثرینی ۱۳۲۱-۱۳۰۷ تاریخلری آراسیندا یازمیشدیر.

کیتابیندا خاچلی سفرلری‌نین تکرار ائدیلمه‌سی چاغریسینی ایشلر. کیتابی‌نین تام اولاراق آدی بئله‌دیر:

---

[1] مقاله *دوشونجه و تاریخ* درگیسی‌نین مایيس ۲۰۱۶ ساییسیندان آلینمیشدیر.

[2] Secreta Fidelium Crucis

"قوتسال خاچا اینانانلارین گیزلی تاریخی و یا قدس‌ون تکرار فتح ائدیلمه‌سی‌نین تاریخی"[۳].

سانودو، کیتابی‌نین ایلک بؤلومونو ۱۳۰۷-۱۳۰۶ ایللرینده بیتیرر و بورادا آغ دنیز تاریخینی و تیجارت یوللارینی ایضاح ائدر. کیتابینی تاماملاییجا پاپا ۵-جی کلئمئنته سونار. اثرینی خاچلی سفرلری‌نین نئجه یاپیلماسی گرکدیگی و قُدسا گئدن یوللاری آنلاتان بیر رهبر کیتابی اولاراق تانیتماقدادیر.

بو کیتابا داها سونرا ۱۳۲۱-۱۳۱۲ ایللرینده ایکی بؤلوم داها علاوه ائدر. کیتابینی آیریجا زنگین خریطه‌لرله سوسله‌مک اوچون پیئترو وئسکونتی ایله ایش‌بیرلیگی ایچینده اولور. کیتابیندا بیر دونیا خریطه‌سی، بیر فیلیسطین، بیر آغ‌دنیز و بیر قارادنیز خریطه‌سی آیریجا قدس، آنتاکیا و شهیر کروکیلرینی ده علاوه ائدر. کیتابینی بو حالی ایله فرانسانین آویگنون شهرینده اوتوران پاپا ۲۲-جی جونا هدیه ائدر. بورادا تکرار بیر خاچلی سفری اوچون پاپا و فرانسا کرالینی قیشقریدار.

سئکرئتا، بو شکلی ایله الیازماسی اولاراق واتیکان کیتابخاناسینا انتقال ائدر.

کیتاب۱۶۱۱ ایلینده یاییلانیر.[٤] داها سونرا پتر لاک ۲۰۱۱ ایلینده اینگیلیزجه ترجمه‌سینی یاییلار.

پاپایا هدیه ائدیلن کیتاب واتیکان کیتابخاناسیندا لاتینجه الیازمالاری بؤلومونده ۲۹۷۲ نومره ایله قید اولونموشدور. ۱۰۶ یارپاق یعنی ۲۱۲ صحیفه توتان بو یازما نوسخه‌نین بعضی صحیفه‌لری مینیاتور و رسیملرله سوسلنمیشدیر و سونونا اکله‌نن آغ‌دنیز، قارادنیز و دونیا خریطه‌لری ایله دؤنمی‌نین ان ایره‌لی و سون جوغرافیا بیلگیلرینی محافظه ائتمکده‌دیر.

بوزقورد رسیملری

سئکرئتا کیتابی‌نین واتیکان نوسخه‌سی‌نین ۷ و ۱۴-جو یارپاغیندا ایکی عدد رسیم دقت چکر. اولدوقجا گؤزل و محتشم بیر صنعت اثری اولاراق صحیفه‌نین آلتینا یئرلشدیریلمیش اولان بو رسیملرده ۲ عدد بوزقورد رسمی چیزیلمیشدیر.

کیتابین ۱۴-جو یارپاغیندا صحیفه‌نین آلتیناکی رسیمده بیر صحنه گؤرونمکده‌دیر. بو صحنه‌نین سول طرفیندن بیر گمی یاخینلاشماقدادیر. ساغ طرفینده ایسه ۴ ییرتیجی حیوان طرفیندن چئوره‌لنمیش بیر انسان رسمی گؤرونمکده‌دیر.

یاخینلاشان گمی آوروپادان گلن ساواشچی خاچلی اوردوسونو تمثیل ائتمکده‌دیر.

---

[3] Historia Hierosolymitana, Liber de expeditione terrae Sanctae, and Opus Terrae Sanctae.

[4] Bongars, in Gesta dei per Francos, vol. ıı. pp. 1-288, Hanover, 1611

بوراداکی حیوانلارین ایسه "پارس (قاپلان)"، ایلان (اژدرها)"، "آرسلان" و "قورد" اولدوغونو گؤروروک.

بوراداکی متینده ایسه آچیقلاییجی بیلگیلر یئر آلماقدادیر.

۱۳۰۰-لو ایللرین باشیندا چیزیلن بو رسمین ان اوستونده ساری آلتین رنگینده‌کی حیوان "آسلان" موغوللاری تمثیل ائتمکده‌دیر. ساغداکی لکه‌لی آلاجا حیوان اولان "پارس"ین قویروغونا ایپ گئچیریلمیش و قارا و آغ خلقلری اسارت آلتیندا توتان مملوک سلطانی‌دیر. ان آلتداکی یاشیل حیوان ایسه "اژدرها" و یا "ایلان"، دنیز اوغرولارینی تمثیل ائتمکده‌دیر. اورتاداکی تاج گئیمیش شخص ایسه ارمنی کرالینی تمثیل ائدر.

سولداکی حیوان ایسه قهوه رنگلرین ایچینده‌کی توسی رنگ بوز تورکلره باخیلیرسا بیر "بوزقورد" تورکلری تمثیل ائتمکده‌دیر. تورکلرین "قورد" اولاراق تصویر ائدیلمه‌سی‌نین ان اسکی قایناغی ائله بو رسیمدیر. بو رسمین اوزرینده‌کی آچیقلاما و ترجمه‌سی بئله‌دیر:

"دنیزلر اؤته‌سی خریستیان اؤلکه‌لر و کراللیقلار اوچون بیر یاردیم چاغریسی. و سیزین دینی وظیفه‌لری‌نیزین ان اؤنملیسی اینانجلی ارمنیلره یاردیم ائتمکدیر.

چونکو اونلار ۴ ییرتیجی وحشی حیوانین پنجه‌سینده قالمیشلار. بیری آسلاندیر. بو ارمنی کراللاری‌نین خراج وئردیکلری تاتارلاردیر. باشقا طرفده ایسه پارس واردیر. بو دا خریستیان اؤلکه‌لری و کراللاری گونلوک اولاراق یاغمالایان (مملوک) سلطانی‌دیر. اوچونجو طرفده قورد واردیر. بو دا کراللیغی یوخ ائدن تورکلردیر.

دؤردونجو طرفده بیر ایلان واردیر کی بونلار آغ‌دنیز دنیز اوغرولاری‌دیر و خریستیانلارین و ارمنیلرین سوموکلرینی سؤمورورلر. اگر اینانجینیزدا صمیمی ایسه‌نیز بیر ده عقّا و سوریه‌نین ییخیلماسیندان سونرا سلطانین الینده اسیر قالمیش خریستیانلار و سلطان

اؤلکه‌سی‌نین اوزاغیندا یئر آلان نوبیا کراللیغی‌نین قارا دریلی خریستیانلارینا دا یاردیم الینیزی اوزادینیز. بو خریستیانلار سلطان طرفیندن عذاب و ایشکنجه گؤرمکده‌دیرلر. و گؤزلرینیزی آچین قیبرس آداسی دا یاخین بیر تهدید آلتیندادیر و مورا دا (رومانیا) یاخین لاتین آدالاری دا تورکلر طرفیندن باسقی آلتیندا توتولماقدادیر و اونلارا خراج باغلامیشلار. "

الیازمادا باشقا بیر قورد رسمی داها یئر آلماقدادیر.

یازمانین یئدینجی یارپاغیندا آلاجا بیر قورد رسم ائدیلمیش و بو قورد قلبیندن ووروﻻراق بیر پاپازین الینه اسیر دوشموشدور. بو شکیلده الینده بیر ده بورو توتان و خاچلی بیر پالتار گئیمیش اولان پاپاز سئوینج بوروسونو چالماقدادیر.

سونوج

واتیکان کیتابخاناسیندا اولان بو کیتاب و ایچینده کی رسیملردن باتیلیلار و اؤزللیکله تورکلری تانییان دوغویا سفر ائتمیش سیاحلارین تورکلری تانیملاماق اوچون بوزقورد سمبولونو استفاده ائتدیکلری اورتایا چیخماقدادیر. الیمیزده اسکی تاریخی آچیدان بو اسکی بلگه‌نین تورکلرین بوزقوردلا بنزه‌شدیریلمه‌سی و آچیقلانماسی باخیمیندان ایلگینجدیر. واتیکان نوسخه‌سینده بو تمثیل بیر تک رسیمله دئییل متین ایله ده آیریجا بلیرتیلمیشدیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Yeni Dönem. İl: 1, Sayı: 3 (Qış 2015), ss. 139-142
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

خبرلر

تورکجه‌نین وارلیغی اوچون ۶-جی تورکولوژی گونو توپلانتیسی

۲۰ اوردیبهشت ۱۳۹۵ تاریخینده، آنکارا بیلیم‌یوردو دیل و تاریخ – جوغرافیا فاکولته‌سی‌نین تاریخی «فارابی» سالونوندا چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومونون دوزنله‌دیگی «تورکجه‌نین وارلیغی اوچون ۶-جی تورکولوژی گونو» توپلانتیسی گرچکلشدیریلدی.

توپلانتیدا اوزمانلار طرفیندن اؤنملی بیلدیریلر اوخوندو، چئشیدلی تورک لهجه‌لرینده شعرلر و ماهنیلار سؤیلندی.

بیرینجیسی ۵ مای (۱۵ اوردیبهشت) ۲۰۱۱ تاریخینده آنکارا بیلیم‌یوردو دیل و تاریخ – جوغرافیا فاکولته‌سی چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو طرفیندن دوزنله‌نن «تورکجه‌نین وارلیغی اوچون ۱-جی تورکولوژی گونو» سمپوزیوموندا، توپلانتینی دوزنله‌ینلرین اؤنریسی و اورادا بولونان آنکارا، غازی و حاجت‌تپه اونیورسیته‌سی بیلیم آداملاری‌نین اورتاق قراری ایله ۵ مای **«تورکولوژی گونو»** اولاراق اعلان ائدیلدمیشدی.

تورکجه‌نین وارلیغی اوچون ۲۰۱۱ ایلیندن اعتباراً هر ایلین مای آیی‌نین ایلک یاریسیندا دوزنلی اولاراق گرچکلشدیریلن تورکولوژی گونونون ۵ مای تاریخینده گرچکلشدیریلمه‌سی‌نین ندنی، بؤیوک بیلیم و کولتور آدامی پروفسور دوکتور جواد هیئت‌ین باشقا آیدین دوستلاری ایله بیرلیکده ۱۹۷۹-دان بری

بوتون چتین‌لیکلره رغماً یاییلادیغی و بوگون ده محمدرضا هیئت‌ین ادیتورلوغوندا داوام ائتدیگی *وارلیق* درگیسی‌نین یایین حیاتینا باشلادیغی تاریخ اولماسی‌دیر. *وارلیق* درگیسی ایران‌دا تورکجه‌نین وارلیغی‌نین سوردورولمه‌سی و تورک میلّی کیملیگی‌نین شکیللنمه‌سی اوچون چوخ اؤنملی یئره صاحیبدیر.

داها اؤنجه‌کی «تورکولوژی گونو» توپلانتیلاریندا آغیرلیقلی اولاراق تورکجه‌نین حیاتیّتی، دیل سیاستی و دیل پلانلامالاری و الیفبا مسئله‌سی اله آلینمیشدی.

پروفسور دوکتور سما باروتجو اؤز اؤندر

۶-جی تورکولوژی گونونون آچیلیش و قاپانیش دانیشمالارینی یاپان چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو باشقانی پروفسور دوکتور سما باروتجو اؤز اؤندر، قیساجا بونلاری ایفاده ائتدی: «تورکجه‌نین وارلیغی تورکجه‌نی دانیشانلارین وارلیغی‌دیر. تورکجه‌نین وارلیغینی قوتلادیغیمیز مای آیی‌نین ایلک یاریسی آرتیق گله‌نکسل گونوموز اولدو. اؤیرنجیلرین تلفوظلریله شعرلر اوخویاجاغی، بیلیم انسانلاریمیزین بیلدیریلر سوناجاغی بو توپلانتی‌نین سورکلی‌لیگی‌نین تورکجه‌نین دونیا دیللری آراسیندا لایق اولدوغو یئری آلماسینا قاتقیدا بولوناجاقدیر.»

«تورکولوژی گونو» سمپوزیوملاری‌نین دوزنله‌مه قورولو باشقانی و چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومونون اوستادی محمدرضا هیئت ده آچیلیش دانیشماسیندا‌کی چیخیشیندا بئله دئدی:

«ساها، تووا و افغانیستان‌دا تورکجه‌نین رسمی استاتویا صاحیب اولماسینا رغماً، هله ده روسجا، دریجه و پشتوجانین باسقین ائتکیسی سوردورولورکن، تورک دیلینده اگیتیم امکانلاری‌نین انگللندیگی ایران‌دا ایسه داها وخیم بیر توبلویلا قارشی قارشییاییق. تورکجه‌نین وارلیغینی تهلکه‌یه سوخان ائتکنلر یالنیز تورک دیلینده اگیتیمین یاساق اولماسی و یا یوزلاشدیریلمیش اگیتیمله سینیرلی دئییل؛ اقتصادی و توپلومسال سورونلارین نه‌دن اولدوغو زورونلو کؤچلر، تورکلرین یاشادیغی بؤلگه‌لرده دموقرافیک یاپی‌نین دگیشدیریلمه‌سینه یؤنه‌لیک چالیشمالار، قونار-کؤچر حیاتی یاشایان بعضی تورک بویلاری‌نین بیر شکیلده یئرلشیک حیاتا زورلانماسی و یا تورکجه‌نین و تورکلرین سایغینلیغینی دوشورمک آماجی ایله

حقارت ایچرن تلویزیون پروقراملاری‌نین حاضیرلانماسی یا دا تورکلوگو هدف آلان جوکلارین خالق آراسیندا یایقینلاشدیریلاراق گنل کولتور حالینا گتیریلمه‌سی کیمی قونولار دا تورکجه‌نین وارلیغینی و سایغینلیغینی زده‌له‌ین عنصورلاردیر.

ایکی اوتوروم و ایکی شعر و موسیقی پروقرامیندان اولوشان توپلانتی‌نین بیرینجی اوتورومودا یئدی‌تپه اونیورسیته‌سیندن دوکتور بابک جوانشیر (تورک چاغیندا تورک قاورامی)، آنکارا اونیورسیته‌سیندن دوکتور محمد عالم لبیب (افغانیستان‌دا تورک دیلینده اگیتیمین بوگونکو دورومو)، کانادادان دوکتور خانگلدی اونق (ایران تورکمنلری‌نین دیل آلانینداکی فعالیتلری) و آنکارا اونیورسیته‌سیندن اومید شاهین (ساها/یاقوت تورکجه‌سینده اگیتیمین تاریخی) بیلدیریلرینی سوندولار.

بیرینجی اوتورومون باشقانی آنکارا اونیورسیته‌سیندن پروفسور دوکتور ملک اردم ایدی.

آنکارا اونیورسیته‌سیندن دوکتور مورات جریت‌اوغلونون باشقانلیغیندا گرچکلشن ایکینجی اوتورومدا ایسه آنکارا اونیورسیته‌سی دوکتورا اؤیرنجیسی عصمت قیلیچ (ساها/یاقوت اؤزلینده سیبیریا ساحه‌سینده روس فعالیتلری و ائتکیلری)، آنکارا اونیورسیته‌سیندن بوکت یالچین (ن.ف. کاتانوف‌ون تووا تورکلری و تووا تورکجه‌سی آراشدیرمالارینا قاتقیسی) و تاریخ بؤلومو دوکتورا اؤیرنجیسی بابک شاهد (ایران مودرن تاریخ یازیمی و بیلیمسل طرفسیزلیک) بیلدیریلرینی سوندولار.

تورک دونیاسیندان شعرلر و ازگیلره آیریلان توپلانتی‌نین سون بؤلومونده، آنکارا اونیورسیته‌سی چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو اؤیرنجیلریندن ملیکه اونال، آیسون یامان و کبری اؤزتمل آذربایجان، تورکمن و اویغور تورکجه‌لریله شعرلر اوخودولار. پروقرامین داوامیندا یئنه بؤلوم اؤیرنجیلریندن بوشرا آق‌قوش و مروه نور معدن آذربایجان، اویغور و قازاق تورکجه‌لرینده ماهنیلار سسلندیردیلر ■

اورمیه تکنیک بیلیم‌یوردوندا «وارلیق» آدلی کیتاب سرگیسی

۱۵-۱۱ اوردیبهشت ۱۳۹۵ تاریخلری آراسیندا اورمیه تکنیک بیلیم‌یوردوندا تورکجه- فارسجا یایینلارین یئر آلدیغی بئش گونلوک «وارلیق» آدلی کیتاب سرگیسی دوزنلندی.

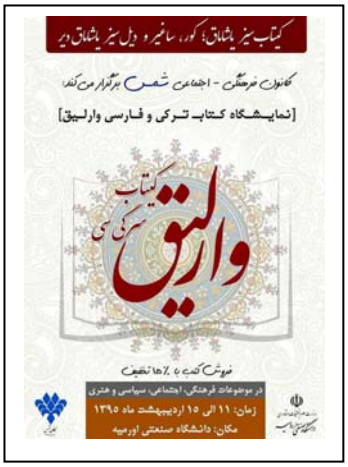

سرگی اوچون حاضیرلانان آفیشده *وارلیق* درگیسی‌نین قوروجوسو مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئت‌ین رسمی باسیماق ایستنمیش، آنجاق یئتکیلیلرین اصراری ایله بو رسیم آفیشدن چیخاریلمیشدیر. بونا رغماً دوکتور جواد هیئت‌ین آدی ایله اؤزدشله‌شن «وارلیق» آدی، سرگی گونلری بویونجا اونون آنیلماسینا وسیله اولموشدور.

اورمو تکنیک بیلیم‌یوردو اؤیرنجیلری، اؤزللیکله ده تورک اؤیرنجیلرین گیریشیمی و «شمس کولتور و توپلوم درنگی»نین اؤنجولویندە دوزنله‌نن «وارلیق کیتاب سرگیسی»نده، سون دؤنملرده یایینلانمیش اولان تورکجه یایینلار باشدا اولماق اوزره، فارسجا کیتابلار دا ساتیشا سونولموشدور. فارسجا کیتابلار آراسیندا دا تورک دیلی، ادبیاتی و تاریخی ایله ایلگیلی کیتابلارین یئر آلماسی، تورک کولتورویله ماراقلانان زیارتچیلر اوچون دگرلی بیر فرصت یاراتمیشدیر.

تورکجه کیتابلارین راحاتلیقلا اوخوجولارینا اولاشابیلمه‌دیگی بیر اورتامدا، بو دیلده چوخ ساییدا شعر و نثر اثری‌نین سونولدوغو بو سرگی، یالنیز اؤیرنجیلر دئییل، شهر اهالیسی طرفیندن ده بؤیوک بیر ایلگی ایله قارشیلانمیشدیر.

سرگینی دوزنله‌ینلرین آچیقلامالارینا گؤره، بو سرگی عینی زاماندا تورک دیلی و کولتورونه ائشسیز خیدمتلری اولماسینا رغماً هله ده شأنینه لایق بیر شکیلده آنیلمایان مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئت‌ی آنما و سایغیلاما آماجی ایله دوزنلنمیشدیر ■

VARLIQ

Abone Formu

İllik/Yıllık Abone Bedeli	
Türkiye:	**60 TL**
Azerbaycan:	**45 Manat**
İran:	**30,000 Tümen**
Başqa Ölkeler:	**45 ABD Doları / 40 Euro**

- İllik aboneliyiniz 4 sayını qapsayacaqdır.
- Dergi, yayınlandıqdan sonra en gec 10 iş günü içinde adresinize teslim edilecekdir.
- Adres ya da abonelik bilgilerinizi güncellemek üçün "varliqdergisi@gmail.com" adresine mail atabiler veya +90-538 281 13 09 No'lu telefonu arayabilersiniz.

Ad ve Soyadı: ……

Adres: ……

Telefon: …… Peşe/Meslek: ……

Meqbuz No: …… Meqbuz Tarixi: ……

Abone Süresi: 1 il □ 2 il □ 3 il □

Banka Hesap No:

TL Hesabı (IBAN): TR830006400000142220998444

Euro Hesabı (IBAN): TR510006400000242310274711

Dolar Hesabı (IBAN): TR500006400000242220570002

VARLIQ

Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem, Sayı 4, Bahar 2016

İçindekiler

Sunuş – M. Rıza HEYET 3
Dr. Cevat Heyet'in I. Ölüm Yıldönümü Töreninde Üstat Meşruteci'nin Konuşması 5
Güney Azerbaycan ve İran'da Yaşayan Türklerin Kültürel Durumu – Hasan RAŞİDİ 9
Edebî Eleştiri ve Şiirde Yenilikçilik Konusunda T. Rafat'ın Görüşleri- Şehram PENAHİ 15
Âlem-i İslâm: İran'ın Mâzi Hâline Bir Nazar – Ahmet AĞAOĞLU 39
Rus İmparatorluğundaki İlk Müslüman Ruhanî İdaresi – Sevinç REHNULLAH 55
Sokrates ve Yusuf Has Hâcip'in Ortak Düşünceleri – Ömer EÇİOĞLU ve Hilmi ÖZDEM 65
Şamanizm ve Türklerin Eski Dini – Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ 75
Maneviyat Köprüsü "Varlıq" Dergisi Hakkında Düşüncelerim – Dr. Nezaket İSMAYILOVA 81
"Varlıq" Dergisinin İkinci Dönemine Bir Bakış – Hadi GARAÇAY 87
Duygu Yüklü Mısralarla Tablo Yaratan Şair: Habip Sahir – Dr. Pervane MEMMEDLİ 91
Bilgeliğin Çağdaş Örneği Dr. Hamit Nutki – M. Rıza HEYET 105
Zencan'ın Değerli Sanatçılarından İbi Tarçı – Muhammed Rezzaki 117
Aşık Edebiyatı ve İran Aşıklar Birliği'nin Kuruluşu – Aşık Selçuk ŞEHBAZİ 121
Türkçe Taş Basma Kitaplarda Folklorun İzi – Ali BERAZENDE 127
Vatikan'daki Yazmanın Hikâyesi: Marino Sanudu ve Eseri – Mehmet TUTUNCU 135
Haberler: Ankara Üniversitesi'nde VI. Türkoloji Günü Toplantısı 139
Urmiye Teknik Üniversitesinde "Varlıq Kitap Sergisi" 142
Abone Formu 143

VARLIQ

Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture

İkinci Dönem, Sayı 4, Bahar 2016 Second Period, Issue4, Spring 2016

ISSN 2149-7257

10 ₺